

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Rifat Dağ

Kırsal Kalkınma Siyaseti

Kırsal Kalkınma Siyaseti

Rifat Dağ

Rıfat Dağ

KIRSAL KALKINMA SİYASETİ

Rıfat DAĞ: 1945'de doğdu. 1967 yılında ziraat fakültesini bitirdi. Kırsal alana yönelik birçok çalışmada görev aldı. Kooperatifler Genel Müdürlüğünde daire başkanlığı, tarımla ilgili bir özel yatırım gerçekleştirerek genel müdürlüğünü, GAP İdaresi Başkanlığında genel koordinatörlük görevlerini üstlendi. Bir gönüllü kuruluşun uyguladığı katılımcı kırsal kalkınma projesinde yönetici olarak görev yaptı. DİSK/Dev Maden Sen'in uyguladığı kırsal kalkınma projesinin koordinatörlüğünü üstlendi. Kalkınma ve bölgesel gelişme konularında yayınları var:

Diyarbakır ve Bölgesel Gelişme (A. Göktürk ile ortak yayın) *GAP Yeniden Yapılandırılması* (A.Göktürk ile ortak yayın) *Doğu Ekonomisi*, Bölgesel Gelişme Makro Politikaları (TESEV) *TİGEM Performans Analizi* (KİGEM-ortak yayın) *Bölge içi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* (TMMOB- Çalışma Grubu ile)

Kırsal Kalkınma Siyaseti / Rıfat Dağ

©Dipnot Yayınları

Dipnot Yayınları 53

1. Baskı 2007 / Ankara

ISBN:978-975-9051-56-3

Kapak Tasarımı: Sinan Solmaz

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd.Şti

Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

GMK Bulvarı No 83/23 Maltepe / Ankara

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 4192932 / Faks: (0 312) 4192532

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	5
I.BÖLÜM	
Kalkınma ve Demokrasi.....	17
II.BÖLÜM	
KIRSAL KALKINMA: KAVRAMSALLAŞTIRMA	45
Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiği.....	46
Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları.....	49
III. BÖLÜM	
KIRSAL KALKINMA VE ÖRGÜTLENME	92
Kırsal Örgütlenme Sorunu	92
Öncelikle Devletin Kooperatifçiliğe	
Bakışı Önemli.....	95
Kooperatifçiliğe Ciddi Bir Darbe:12 Eylül Silindir Operasyonu:.....	98
Demokrasinin Toplumsallaşmasında	
Kooperatifler.....	99
Kooperatifçilik Felsefesini Aşındıran	
Sosyo-Kültürel Dinamikler	101
Yeni Örgütlenme Modelinin (Ortak İşletme Modeli)	
Faktör Verimliliğine Beklenen Etkisi.....	102
Kooperatifçiliğe İlişkin Bir Başarı Öyküsü: PANKOBİRLİK- Şeker	
Fabrikaları:	103
IV.BÖLÜM	
KIRSAL KALKINMA ve MAKRO SÜREÇLER.....	107
Kırsal Kalkınmanın Makro Bağı	107
İçselin Makro Bağının Güçlendirilmesinde	
Kamu Yatırımları Sorunu:.....	111
KA'larda Temsiliyetin Sosyal ve Ekonomik Boyutu	128
Açlık Sorunu ve GAP	131

V. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME ve KIRSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ	135
AB Süreci, Tarım ve Kırsal Kalkınma	135
AB-Türkiye İlişkileri	139
Topluluğun Çoğulcu Demokrasi Yaklaşımı	147
AB ile İlişkilerde Üç Temel Stratejik Yanlış	151
“Ulusal Kalkınma” Gözden Düşerken “Kırsal Kalkınma” Önem Kazanıyor	155
İMF - DB Faktörü ve Kırsal Yapıda Yaşanan Dönüşüm	164
Tarımsal KİT’ler, Üretici Kooperatiflerine Devredilebilir miydi?	167
Sermaye Birikim Modeli, Tarımın ve Küçük Üretimin Dışlanmasını Gerektiriyor	1800
Göç ve Kırsal Alanın Göç Dinamikleri	185
Kaynakça:	194

GİRİŞ

Aydın desteğinin yitirildiği 1980'li yıllardan bu yana, kırsal alan sorunlarıyla gündemde değil; kamuda olsun, özel alanda olsun, her kesim sonuçlarıyla ilgili: Göç, kentsel sorunlar, göçe bağlı suçlar ve işsizlik gibi. 1980'li yıllara girerken yükselen göç dalgaları, sadece niceliksel bir baskının habercisi olmadı, "köylülük" önce varoşlarda bir süreliğine nefes aldı, arkasından, kentlerin "steril" güncel yaşamına damgasını vurdu.

Bu süreç, kendi içinde bir imaj değişikliğine de yol açtı. Köyle ve bütün tezahürleriyle ilgili algılar değişti, önce yazınıımızda o "naif", "saf" karakterini yitirdi köylü, sonra görsel ticari medyada görüldüğü gibi "halden hale" büründü.

Aslında değişen, dönüşen sadece köylülük değildi; Karl Polanyi'nin yıllarca öncesinden betimlediği gibi "ekonomi içine gömülü toplumsal sistem, yerini toplumsal ilişkilere gömülü bir piyasa düzenine" bırakıyordu¹. Manipüle edilse bile artık piyasa tek egemen güçtü. Sadece değişim ve dağıtım işlevi görmüyordu piyasalar, toplumu yeniden üretiyor, biçimlendiriyordu. Piyasa gerçeğinden herkes ve herkesim payına düşeni alıyordu. Daha geniş piyasa talebiyle gelen ve adaletten çok gücü temsil eden küresel kapitalizm, çevre ülkelinde kurduğu tekelci rekabet düzeni ile kendini yeniden üretmeye muktedir olmayan ve bu nedenle merkezkaç yasalarıyla piyasa düzeninin dışına itilen önemli bir kesimi dışlıyordu. Sonucunda, daha fazla işbirliğine ve daha fazla desteğe ihtiyacı olan küçük üretimler ve tarımsal işletmeler, "herkesin herkese karşı olduğu" imtiyazlılar dünyasında bir başına kalıyor ve eriyordu.

¹ Karl Polanyi 2005:Büyük Dönüşüm, İletişim Yay, İstanbul

Sonucunda toplum, eşitliğe-adalete dair akli ilişkilerini, dengelerini ve değerlerini yitirdi, toplumun bu anlamdaki bütünlüğü parçalandı, çözülme (desintegration) yaşandı ve “toplumun insani ve tabii özü” hırpalandı. Öncül bir doğallık kabulü içine yerleştirilen eşitsizlik, yine doğa yasalarındaki gibi zulümle sonuçlandı. İktisadın ve tüm toplumsal kurumların gölgesinde biçimlendiği küresel kapitalizm, bireyi, topluluk belleğini, kültürel norm ve değerlerini yeniden inşa ederken, genelde emek sorununu ve özel bağlamda ise kentlerdeki işsiz kırsal göçmen sorunlarını, bir “alt sistem” olarak büyüttü:

Emek ortamında iki temel sorun alanının ortaya çıkmasına yol açtı: Birinci sorun alanı, çalışan emek bazındaydı. İstihdam, özgürleşmeye karşılık gelmedi; kapitalist normların tayin ettiği gibi emek, gelişmemiş ve istikrarsız emek pazarının kolayca gözden çıkarılabilir nesnesine dönüştü. Bununla birlikte, emek piyasasının dışında kalan “yedek işgücü”nün olası istihdam talebi ile baskılanan kısmi bir bağımlılaşmayı yaşadı. Emekçilerin ezici çoğunluğunun asgari ücretle ve güvencesiz çalışması, bunun bir kanıtı gibiydi. “Esnek istihdam” ve “ekonomik-sosyal hakların daraltılması” olarak dile getirilen normatif sonuçlar ise bağımlılaşma olgusunun bir diğer nedeni olarak belirdi. Kendi dışında ortaya çıkan ağır işsizlik, çalıştığı halde açlık ve yoksulluk çeken bu kesimin sorunlarını ise bir ölçüde maskeleydi. Çalışan emeğin sorunları, üstünde istihdam yazan bir mutluluk örtüsüyle görünmez kılındı.

İkinci sorun alanı ise dışlanmış emeğin kimliksiz konumuyla, bunalımıyla ilgiliydi. Giderek büyüyen bu işsiz kitle, Freud’un de belirttiği gibi “çalışma sürecinden dışlanmış emeğin bireysel kimliğinin yitirilmesine” eşlik eden ve gerçeklikle uyumsuz olan “yanlış bilincin” girdabına düştü. Bu bir çeşit, toplumsal yaşamı paylaşamamanın neden olduğu bir çöküştü; bu sarsıntı aynı zamanda, rasyonel araçlar karşısında bir içe dönüşün de habercisiydi. İçe dönüşlük, çaresizlik üretti ve bireyin dayanışma potansiyelini boşalttı. Dışındakileri, aykırılık olarak algılamasını kolaylaştırdı; bireyi, sisteme ve “devletin ideolojik aygıtları”na ve “hegemonya”sına yanıt ve-

² Louis Althusser, ideolojiyi maddi bir varlık olarak betimler ve bireyler için tasarımılanan imgeler süreci olarak görür, ayrıca ideoloji, bir üst yapı

rebilecek bir pozisyona çekti. Sonuç olarak, kent işsizi kırsal göçmen, pozitif yaşama dair algıların silikleştiği, her türlü dayanışma idealinin boşaltıldığı bir mutsuz belleğin pençesine düşürüldü.

Kentler, kırsaldan itilen kitleler için artık böyle bir şey.

Bu nedenle, bu dramın kırsal ucunda bulunanların sorunları, daha da önem kazanıyor ve daha farklı bakış açılarına ihtiyaç duyuluyor.

Kent yaşamını da gölgesine alan kırsal sorunların, kentlerin iktisadi başarılarıyla çözümlenmesi fırsatı kaçırıldığına göre, bu sorunların, karşılığı konmadan göçü hızlandıran stratejilerle çözümlenemeyeceği, kentlerde ve kırsal alanda iki boyutlu krize dönüşeceği bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yaşamsal önemde olan bir yaklaşıma kapıyı aralamak; arka planı ve yeni kalkınma/gelişme perspektiflerini küresel ve yerel toplumsal etkileşimler içinde tartışmak; “kırsal kalkınma” imkanlarını verili toplumsal gerçeklikler ışığında ve yeni ihtiyaçlar temelinde gözden geçirmektir.

İkincil amaç, dönüşümlerini tamamlayamamış bir sınaî kapitalizmin bedeli olarak ortaya çıkmış bulunan kırsal sorunları, ekonomik çözümlenmeleri yenilenmiş, insani tabanı genişletilmiş ve insanı ekonominin odağına almış bir modelle aşmak, insansız büyüme ekonomisini, insani gelişmeye tahvil etmenin koşullarını aramaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse nihai amacımız, fırsat eşitliği temelinde bir ekonomik büyümenin sağlanabileceğini birlikte tartışmaktır. Kırsal kalkınma faaliyetlerinin kalıcı ve tutunabilir kılınması ve ne tür bir planlama, bölgeleme yaklaşımı içinde olunması gerektiği de önemle tartışılacak konular arasında.

Kırsal kalkınmanın evrensel amacı, dezavantajlı kırsal nüfusun gelirini arttıracak ekonomik ve sosyal koşulların, kırsal nüfusla birlikte hazırlanması olarak da tanımlanabiliyor. Ancak, dünya deneyimi gösteriyor ki, hem doğal koşulların kırsal

kurumu olmakla birlikte, etkili yapısal fonksiyonu ile altyapıyı etkiler, biçimlendirir. Althusser’e göre devlet bunu üretici güçler, eğitim, kilise (din), iletişim araçları, sendikalar, hukuk ve teknokrasi ile gerçekleştirir, ordu bunun maddi güvencesidir. der.(Louis Althusser 1995: İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İthaki Yay, İstanbul)

sal-tarımsal ekonomileri belirlemedeki tayin ediciliği, hem de güçlü tarım dışı piyasaların belirleyiciliği, kırsal kalkınma faaliyetlerinin tutunma refleksini düşürmektedir. Bu nedenle, gelişmeyi sağlayacak, kırsal nüfusun kararlara ve kaynaklara erişimini ilerletecek bir demokratikleşme modelini tartışmak, bu çalışmanın en önemli yönelimi olacaktır. Ayrıca, toplumsal temelli zenginliğin üretilmesi ve sosyal eşitlik temelinde paylaşılması sorunu da ele alınacak, ihmal edilmeyecektir.

Bu noktada sorgulanabilecek en önemli konu, baş döndürücü bir hızla değişen dünya koşullarında, halen nüfusun %30'una sahip kırsal alanı, bu küçük işletme yapısı içinde tutmanın ya da korumanın, hem doğru hem de mümkün olup olmadığıdır. Etik temelde doğruluğu yadsınmayacak konu ise hiç kuşkusuz, çözümlerin insan onuruna yakışır ilkede tutulması ve insanların seçeneksiz bırakılmamasıdır. Kendilerini gerçekleştirebilecek fırsatların yeniden ve yeniden tanımlanmasıdır. Bu nedenle, küçük işletmenin hangi koşullarda optimum üretim gerçekleştirebileceği ve rasyonelleri yakalayabileceği, ciddi bir seçenek olarak değerlendirilecektir.

"Dışa açık bir gelişmeyi ve büyümeyi sağladığı" düşünülen ve bu anlamda, önemli bir kesim tarafından savunulan İMF(Uluslar arası Para Fonu) ve DB (Dünya Bankası)'nın zengini yoksuldan koparan ayrıştırıcı stratejileri ve bu stratejilere karşı daha farklı argüman geliştirmeyen hükümet politikaları, Arthur Lewis'in "sınırsız emek arzıyla ekonomik kalkınma" modelini doğrularcasına, kırsal alandan kaynak ve emek transferi esasına dayanmıştır, dayanmaktadır. İstikrar adına getirilen politikalar sonucunda, ortaya çıkan sermaye ve emek transferi boyutları ve kitleleri dışlayan radikal kurumsallaşmalarla ortaya çıkan toplumsal sorunlar, böylesine bir stratejinin çalıştırıldığını ve adına istikrar denen bir dehşet dengesinin tesis edildiğini gösteriyor. İlerideki bölümlerde tartışılacağı gibi kırsala uygulanan basınçla hızlanan göçler, ortaya çıkan işsizlik ve kentsel sorunlar, maliyetler, bu çarpık işleyişin dramatik sonuçları. Geride kalan kırsal nüfusun yarıya yakını(%40) açlık ve yoksulluk sorunu ile boğuşurken, artık hızlandırılmış göç politikalarının da sonuç vermediği, iflas ettiği anlaşıyor.

2002-2006 döneminde kırsal alanda neler oldu ve AKP Hükümeti'nin bu sürece etkisi, katkısı nedir?

Aslında bu soruyu gündeme almayı gerektirecek farklı bir nedenden, gelişmeden söz etmek mümkün değil. Ayrıca bu çalışma yöntemimizde, süreci hükümetler bazında irdelemek gibi bir kaygımız ve önceliğimiz de yok. Çünkü, 1980'lerden bu yana hiçbir hükümet, dışsal olarak dikte ettirilmiş hedeflerin dışına çıkmış değil. Ancak, AKP' nin 2007 seçim başarısı için "kırsal alan ve tarımda yaşanan gelişmelerde" korelasyon arandığı da bilinmektedir. Oysa ki, 24 Ocak 1980 kararlarından bu yana, tarım ve kırsal alan için stratejik hedef ve gelişme neyse, bu gün de odur. Ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmalar dışında, keşke farklılaşmış bir stratejiden veya sonucundan söz edilebilseydi.

AKP'nin seçim başarısı, salt kırsal alana ve daha çok tarıma götürülen hizmet düzeyi ile ölçülebilseydi, fındık gelirinin %30'nu yitiren Karadeniz Bölgesi'nden oylarını %70 oranında arttırmasının gerekçesini bulmakta zorlanırdık. Ya da açlık ve yoksulluk oranlarının %60'lara vardığı Güneydoğu'dan, GAP'ın tarımsal/sulama hedeflerinde önemli bir ilerleme sağlanamamışken, oylarını katlayarak çıkmasının nedenlerini, hiç ama hiç anlayamazdık.

Bu iş başak iş. Nedenler arasında, kırsal yaklaşımların elbetteki önemli rolü var. Bunların başında, özellikle yerel yönetimlerin gözetimine alınan köy hizmetleri çalışmalarındaki ilerlemeleri ve bu amaçla, KÖYDES programlarıyla ayrılan kaynak düzeyini hesaba katmak gerekir. Yoksa tarım ve kırsal alanın kronik sorunları, halen ciddiyetini koruyor.

2002-2006 döneminde³; Tarımın GSYİH içindeki payının %1,8 oranında azaldığını,

Kırsal alanda, katma değer artış hızının nüfus artış hızının altında bir değere yakın olarak, ortalama bir ifadeyle, ancak yılda %1,6 düzeyinde arttığını, buna karşılık sanayi gelirindeki artış hızının yılda %7'ler düzeyine ulaştığını, dolayısıyla ilerde-

³ TZOB 2007: Zirai ve İktisadi Rapor 2003-2006, Ankara; TÜİK 2007: İstatistik Yıllığı ve Tarım İstatistikleri ile Dış Ticaret İstatistikleri'nden derlenmiştir.

ki bölümlerde de görüleceği gibi iç ticaret hadleri makasının üreticiler aleyhine açıldığını ve bunun ancak yaşama geçirilen sanayi sermayesi birikim modelinin çiftçiler lehine çalıştırılmayan stratejisiyle açıklanabileceğini,

Türkiye genel açlık oranlarında, ancak %07 ve yoksulluk oranında ise % 1,5 oranında bir düzelme yaşandığını, halen kırsal nüfusun açlık+yoksulluk oranlarının kentsel yoksulluk+açlık oranlarını 2,5'e katladığını ve halen 9,3 milyon kırsal nüfusun aç ve yoksul olduğunu,

Tarımın sabit sermaye yatırım oranlarında bir değişiklik yaşanmadığını,

Tarım için özel sektör yatırım oranlarında bir ilerleme sağlanmadığını,

Tarımsal işletmelerin arazi tabanlarındaki gerilemenin durdurulamadığını ve işletme büyüklüğünün-genişliğinin giderek daraldığını,

Tarımsal ürünler (*gıda maddeleri, tarımsal hammaddeler*) dış ticaretinde, 2006 yılı itibariyle, daha çok "hububat ürünleri", "meyve-sebze ve müstahzarları" ihracat kalemlerine dayanan 1,3 milyar dolar düzeyinde bir pozitif düzelme yaşandığını, buna karşılık, özellikle pamuk ve yağlı tohumlarda ciddi dış alımların giderek arttığını(*örnekleme gerekirse dönemde yağlı tohumlar ithalatının 2,3 kat arttığını*) ve dış ticaretle ortaya çıkan ek ticari hâsılanın, geleneksel eğilimler korunarak, bir türlü üreticilere yansıtılmadığını,

Tohumculuk faaliyetinde ve kullanımında görece bir ilerleme sağlanmasına rağmen, ithalatın %21 oranında arttığını,

Yıllık tarımsal destek miktarının 1,3 milyar dolar arttırıldığını, ancak 1998 yılı düzeyinin %50 sine bile ulaşılamadığını, 3,3 milyar dolar düzeyindeki desteğin %70'inin arazi varlığına göre dağıtıldığını⁴, 2006 yılı itibariyle GSYİH'nın (*cari fiyatlarla*) 576 milyar YTL (*468 milyar dolar*) düzeyine ulaştığını, çerçeve Tarım Yasasına göre asgari tarımsal desteğin ulusal

⁴ Ocak 2008'de açıklanan 60. Hükümet Eylem Planı'na göre, arazi miktarını esas alan Doğrudan Destek Modelinin değiştirileceği açıklanmıştır. Bu, olumlu bir gelişme olmakla birlikte, uygulama programının niteliği önem arz edecektir.

gelirin %1'i düzeyinde olacağı belirlemesine rağmen, ancak %05' i düzeyinde kullanıldığını,

Dönemde ürün fiyatlarında %48, girdi fiyatlarında ise %81 oranında bir artış yaşandığını ve böylece iç ticaret hadlerindeki gerilemenin durdurulamadığını ve bu makasla kırsal üreticilerin sürekli kaynak yitirdiğini, örgütlenmenin etkin kılınmadığını ve örgütsel ticaret paylarının artırılmadığını yine bu anlamda örgütlenme ile kazanılacak maliyet avantajlarının yakalanamadığını ve optimumun üzerindeki maliyet fazlalarının tarım dışı sektörlerle kar olarak yansıdığını, dolayısıyla işletmelerin bir türlü tutunamadığını,

Dönemde, tarım istihdamında ciddi azalmaların yaşandığını, 2002 yılındaki 7,4 milyon düzeyindeki tarım istihdamının, 2006 yılında 1,4 milyon azalarak 6 milyon kişiye gerilediğini ve böylece istihdam umudu olmadan kentlere yönelen kırsal göçün giderek hızlandığını, ancak dönemde gerçekleşen 170 bin düzeyindeki tarım dışı istihdamın, tarımda açığa çıkan 1,4 milyon işgücünün ancak % 12'si oranını yakalayabildiğini,

Dönemde, buğday, arpa, pirinç, mısır gibi ana tahıl grubu yanında, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği gibi endüstri bitkileri ile yağlı tohumlardaki verimlilik artışı %6 düzeyini yakalamışken, gübre kullanımındaki artışın %25'lere yükseldiğini, sonucunda, dönemin gübre faktör verimliliğinin 0,24 gibi çok küçük bir düzeyde kaldığını, bu değerin 1'e yakın olması gerektiğini⁵,

2000 yılına göre 2005 yılında, sebze üretiminin 2 milyon-ton, meyve üretiminin 1,7 milyon-ton arttığını, buna karşılık tarla ürünlerinin ise 0.6 milyon-ton azaldığını görmekteyiz.

Ancak, 2008 yılına ilişkin olarak toplam tarımsal desteğin 5 milyar dolar düzeyine çıkarılacağı ve "Doğrudan Gelir Desteği" oranlarının düşürüleceğinin Hükümetçe açıklanmış olması, önemli bir gelişme olmakla birlikte, desteğin kırsal alanın yapısal sorunlarını ne ölçüde değiştireceği, kurumsal güçlenmeye ne ölçüde destek olacağı, "kendi kendine yardı-

⁵ Faktör verimliliğinde beklenen oranın en azından 1'e yakın bir düzeyi ifade etmesi gerekirdi.

mi"- tutunmayı nasıl sağlayacağı ve kaynakların etkin kullanımı açısından daha önemli bir konu olmalı.

Dönemdeki araçsal ilerlemeler, bazı temel göstergelerle yukarıda belirlemeye çalıştığımız tabloyu sergiliyor; ancak konunun sistematığına bakıldığında ise sorunun çatallaştığı ve bilinçli stratejilerle çizilmiş bir haritanın uğrak noktaları olduğu sonucu çıkıyor.

Sorunu görmek için dönemsel icraların izlenmesi yerine, 1980'li yıllardan günümüze uygulanan neo-liberalizmin atakları bağlamında ve bu süreç içinde değerlendirilmesi daha uygun gibi.

1980'li yıllardan bu yana tarımı ve kırsal alanı değiştiren ve dönüştüren bu stratejik modelin, batının II. Dünya Savaşından sonra kırsal alanına uyguladığı "bütünleştirici" politikalarından çok, bu savaş dönemine kadar uygulamış olduğu "çözücü"- "ayrıştırıcı" politikalarına karşılık geldiği anlaşıyor. Neo-liberalizmin yeni muhafazakar stratejilere teslim olduğunu gösteren bu sürecin, grup çıkarının daha doğrusu tekelci küresel kapitalizmin faydaları ekseninde çalıştığını gösteren kanıtlar, bir hayli fazla. Bu aşamada belirtilmesi gereken bir diğer konu da, dışsal operasyonların öngördüğü ve hedef kitle yararına kullanılabilecek opsiyonların bile küresel güçlerin iradelerine teşne olunduğunu kanıtlarcasına heba edildiğini gösteriyor.

Bu çalışma, çok yönlü analitik bir değerlendirmeyi esas almanın yanında, demokratik gelişmenin, katılımcı demokratik ilerlemenin kaynaklarına inmeyi de öneriyor.

İMF ve DB uygulamaları ise sorunun karmaşıklığını daha anlaşılır kılıyor...

İMF ve DB'nın "istikrar ve yapısal uyum programları" ile adalet, eşitlik ve toplumsal etkinlik temelinde toplumsal gelişmeyi önceleyen politikalar arasında bir koşutluk aramanın hem imkanı, hem de yararı yok. İki temel yaklaşım arasındaki fark, ayrıştırma (separation) ve bütünleştirme (cohesion) kavramları arasındaki fark kadar büyük ve çarpıcı.

Bilindiği gibi GATT'a ikame olarak DTÖ'nün kurulduğu 1995 yılına kadar, tarımsal ürünler ticareti, uluslar arası ticaret kurallarının dışında tutulmuştur. 1994 yılında 123 ülke ta-

rafından imzalanan “Marakeş Protokolü” sonucunda, tarımsal ürünler ticareti serbestleşmiş ve bunun sonucu olarak, “pazara giriş kuralları”, tarife dışı engellerin tarifelendirilmesi ve arkasından gümrüklerin indirilmesi bağlamında değiştirilmiş; “ihracat sübvansiyonları” ile “iç destekler” için ciddi sınırlamalar getirilmiştir.⁶

DTÖ’nün “de minimis” (asgari destek) kuralına göre, GYÜ (Gelişme Yolundaki Ülke) konumunda olan Türkiye’nin, ürün bazında üretim değerinin %10’nuna kadar veya toplam tarımsal üretim değerinin %5’ine kadar bir destek düzeyini hedeflemesi mümkünken, İMF ve DB’nın radikal müdahaleleri ile bu kullanılabilir hedeflerin, ilerdeki bölümlerde açıklanacağı gibi yarısına bile yaklaşılammıştır. Dahası, green box’a (yeşil kutuya) alınan kırsal kalkınma faaliyetlerinin gerektireceği kırsal ve tarımsal altyapı hizmetleri fonlarının doğuracağı muafiyet imkanlarından yeterince yararlanılmamıştır.

AB, bu sürecin neresinde? AB, ikili bir yüze sahip: Bir yüzüyle, içinde emperyal çekirdek taşıyan ve küresel ölçek kazanmış bir ekonomik sistemi ve anlayışı, diğer yüzüyle de müktesebatına yansıdığı gibi insanı ve toplumsalı, demokratik anlayışın dışında algılamayan, kapsamaya çalışan bir görüntüyü sergiliyor.

Bu nedenle sırası gelmişken kısaca özetlersek, AB dışında kalmaktan çok, onun toplumsal değerleri dışında kalmak daha sorunlu gibi.

Kalkınma adına ne yapmalı? Ne yapmalının yanıtları, kırsal kalkınma sürecinin, diğer tarım ve makro politikalarla desteklenmesi koşuluyla, aşağıda belirlenen sorulara verilme-ye çalışılacak. Kırsal kalkınma, nasıl bir kavramsal temele dayandırılmalı? Kırsal kalkınmada hangi gruplara öncelik verilmeli?

Kırsal alanın en büyük sorunu, Albert O. Hirschman’ın da ifade ettiği gibi eksik istihdam olduğuna göre, bağımlı eksik istihdam nasıl çözülmeli ve emek hangi araçlarla özgürleşmeli?

⁶ Türkiye, ihracat sübvansiyonlarına konu olacak, 44 “Hassas Ürün” belirlenmiştir.

Kırsal nüfusun kaynaklara ve kararlara erişimi hangi araçlarla kurumsallaşmalı ve nasıl bir destekleme modeli yaşama geçirilmeli? Kırsal alanın makro bağı ne anlam ifade ediyor? Kalkınma ajanslarında temsiliyet, hangi temellere dayandırılmalı? Kırsal kalkınmada, devletin rolü nedir? İMF ve DB gibi dışsal süreçler, tarımı ve kırsal alanı nasıl dönüştürüyor? Bölgede yoğun olarak süren açlık sorununa karşın, efektif GAP'ın bir önerisi var mı? Kırsal kalkınmada temel stratejiler, hangi ilkelere dayanmalı?

Tarımın Evrensel Nitelikleri⁷: Bütün gelişmiş ülkelerde (AB ülkeleri ve ABD dahil olmak üzere) tarım ve doğal ekolojik ortamda sürdürülen diğer kırsal faaliyetler, koruma altındadır. Dahası tarımsal işgücü ya da arazi birimi başına en yüksek destek oranına yine bu ülkeler sahip bulunmaktadır. Çünkü böylesine bir desteğin söz konusu olmaması durumunda ve özellikle gelişmiş ülkelerde, tarım nüfusunu kırsal alanda tutmak mümkün olamayacaktır. Sektörün içerdği risk ve piyasalara karşı dezavantajı, tarım dışı sektörlerin cazibesini artırmaktadır. Çünkü tarım, madencilik-sanayi ve hizmetler gibi diğer sektörlerden farklı niteliklere sahiptir. Bu nitelikler, çoğu kez, tarımın dezavantajı olarak görülmelidir.

Gelişmiş ülkeler tarafından tarımın yüksek oranlarda desteklenmesi, sadece üreticilerinin gelir düzeylerinin korunması amacıyla çalıştırılmıyor, aynı zamanda, uluslar arası piyasalarda fiyatların düşürülmesine ve böylece geri kalmış ülkelerin tarımsal ürün maliyet sınırları yükseltilerek, piyasalardan itilmelerine imkan sağlıyor. Yapısal sorunlarını aşamamış ve farklı ölçülerde de olsa kaderleri tarıma bağlı olan ülkeler, rekabet avantajını bir türlü yakalayamadıkları için manipüle edilen fiyatlar karşısında geri çekilmek zorunda kalıyorlar. Buna ilişkin örnekler, endemik/avantajlı ürünler bölümünde verilmektedir.

Bu nedenle, tarımın evrensel niteliklerini, kısaca irdelemekte büyük faydalar var. Öncelikle tarım, doğa koşullarına açık ve ona tabi olarak yapılan bir faaliyettir. Bu nedenle;

⁷ KAZGAN Gülten 2003: Tarım ve Gelişme, Bilgi Üniversitesi, İstanbul

Doğal girdilerin etkisi: Tarımın üretiminin miktar ve niteliğini, sadece insan gücü, tohum, gübre, makine-ekipman ve su gibi girdiler tayin etmemektedir. Ayrıca yağış rejimi, ısı ve hastalıklar da belirlemektedir.

Doğanın üretim sürecine etkisi: Üretim sürecini, doğal koşullar belirler. Bir meyve, ancak 5-7 yılda ürün verebilmektedir. Bu nedenle değişen piyasa fiyatlarına karşı üretimi azaltmak veya yükseltmek mümkün değildir. Üretim kararlarında esneklik yoktur, biyolojik süreç bunu silmektedir.

Devresel Üretim: Üretim mevsimseldir ve yılın belirli dönemlerinde gerçekleşir. Bunun sonucu olarak, ürün ya hemen elden çıkarılmalı ya da stoklanarak saklanabilmelidir.

Bağlı ürünlerin varlığı: Genellikle tek ürün üretimi söz konusu değildir, bağlı ürünler çoktur. Örneğin koyunculuk sektöründe, et, süt, yapağı üretimi de yapılmaktadır. Bağlı ürünler, fiyat değişmelerine uyumu güçleştirir.

Doğa Koşulları ve bunların maliyeti belirlemesi: Tarımsal maliyet düzeyinin belirlenmesinde, toprak yapısı ve iklim koşulları da önemli etmenlerdir.

Doğal ihtiyaç-tüketim ilişkisi: Talep-tüketim düzeyi doğal ihtiyaçlarla sınırlıdır ve ilave bir artış söz konusu değildir.

Rekabet Koşulları⁸: Tarım Piyasası saf rekabet koşullarına tabidir: Tarım ürünlerinin en büyük piyasa özelliği, tam rekabet koşullarına tabi olmayışıdır. Fiyatlar, alıcı ve satıcıların kararlarına göre belirlenmemektedir. İşletmeler, ürün miktarlarını değiştirseler bile bu durum, fiyatları etkilememektedir. Çünkü her üretici, toplam piyasa üretiminin (arzının) çok düşük bir dilimine sahip bulunmaktadır. Bu piyasa işleyişine "saf rekabet" (atomistik rekabet) denmektedir.

Ürünler Standarttır: Ürünler piyasaya arz edilirken, doğal halleri korunuyorsa, niteliksel bir değişim yapılmadan piyasaya sürülüyorsa yani farklı ürün arz edilmiyorsa, ayrıca farklı bir fiyatın oluşması da mümkün olamamaktadır.

Tarımsal Üretimde "Belirlilik İlkesi" çalışmamaktadır: Belirlilik İlkesi, üretime geçerken, ürün fiyatlarının ve üretimde kullanı-

⁸ KAZGAN Gülten 2003: a.g.e.(Burada teknik değişler, anlaşılır bir üs-
lupla açıklanmaya çalışılmıştır.)

lan girdi (diyelim ki gübre, ilaç v.s.) verimliliğinin bilinmesidir. Tarımda bu iki konu da kestirilememektedir. Çünkü fiyatlar önceden deklere değildir. Girdi verimliliği de ancak toprak verimli ise ortaya çıkmaktadır.

Azalan Marjinal Verim Yasası Geçerlidir: Azalan marjinal verim yasası demek, her ilave girdi miktarına karşılık olarak aynı düzeyde verim sağlanamaması, üretim düzeyinin, belirli bir noktadan sonra giderek azalması demektir. Diyelim ki gübreyi toprağa 5'er kiloluk dilimler halinde veriyorsunuz. Dekara 25 kiloya kadar kullandığınız her 5'er kiloluk gübre karşılığında verim de giderek artmaktadır. Ancak 25 kilo gübreden sonra verilen her gübre dilimi karşılığında elde edilen ürün oranı düşmektedir. Çünkü toprakta bir doygunluk söz konusudur. Ya da verilen ek gübre miktarları, bitkinin yararlanabileceği ölçülerin üzerinde tutulmuştur.

Bir kırsal faaliyet olan tarımın üretim ve rekabet koşulları diğer sektör koşullarından tamamen farklıdır, dolayısıyla daha farklı bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır: Birinci Bölüm: *Kalkınma ve Demokrasi*, İkinci Bölüm: *Kırsal kalkınma: Kavrımsallaştırma*, Üçüncü Bölüm: *Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme*, Dördüncü Bölüm: *Kırsal kalkınma ve Makro Süreçler*, Beşinci Bölüm: *Küreselleşme ve Kırsal Alanın Dönüşümü*,

I.BÖLÜM

KALKINMA VE DEMOKRASİ

Kalkınma ve Demokrasi

Kalkınma düşüncesi, ulusal ya da bölgesel düzeyde olsun, statü kaybının karşılanması ihtiyacıyla ortaya çıkıyor. Bölgesel veya kırsal alan kalkınmasında ise coğrafya referansı ile tanımlanan alanlarda kutuplaşmanın artması, buna bağlı olarak ekonomik ve sosyal göstergelerin farklılaşarak genel tabloya göre gerilemesi, kalkınma ihtiyacının görünür gerekçesidir. Kalkınmada asıl hedef, bu gerekçeyi üreten, çalıştıran nedenlerin, ortaya çıkan yönetim kriziyle birlikte ortadan kaldırılmasıdır. Kutuplaşmayı doğuran nedenlerin ortadan kaldırılamaması, bununla birlikte, yönetsel krizlerin giderilememesi, kalkınma adına getirilen araçların etkisiz ve yapılan işlerin sonuçsuz kalmasına yol açar. O halde, öncelikli gözlem alanımız, kalkınmanın mekanizmal araçlarının tanımlanmasından çok, bu araçları çalıştıran, etken kılan ortamın kendisi olmalı.

Genel toplumsal yapının hangi yönde değiştiğini anlamak, makro süreçlerin yönünü algılamak, belki uygun bir ilk adım olacaktır.

Türkiye'nin makroekonomik süreçlerine bakıldığında, 2001-2005 zaman aralığının bir iktisadi büyüme dönemi olduğu, GSYİH'nın %7,5, sanayinin ise %8,2 oranında büyüdüğü görülecektir.⁹ Bu büyüklüklerin ise asıl sorunu gizlediği, perdelediği söylenebilir. Çünkü aynı tabloda tarım, genel bü-

⁹ DPT 2006: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara

yüme oranlarının çok altında ve %2'ler düzeyinde bir büyüme oranını ancak yakalayabiliyor¹⁰, tarımın da içinde bulunduğu kırsal kesim, ciddi kırılmalar yaşıyor ve sektörlerle göre gelir artışındaki bu farklılık, ileride de göreceğimiz gibi, gelir dağılımı tablolarına daha derin ve daha aşılmaz çizgilerle yansıyor.

Demek oluyor ki, ekonomide yaşanan büyüme ve ölçek ekonomilerin yakaladığı kar oranları, sanayi üretimindeki artışlar, açık vermiş olmasına rağmen dış ticaret hacminin ulaştığı düzey ve iç pazar hacmindeki büyüme, zenginden ve yoksuldan oluşan iki kutuplu bir dünya yaratarak varoluyor. Bu ikilemde, asimetrinin doruklarını temsil eden zengin azınlık, arkasında “yoksul-yoksun ve dışlanmış” bir çoğunluk bırakıyor. Ve dışlayıcı zenginlik, aslında sosyal maliyet olarak geriye dönüyor.

Bugün Türkiye, bir yönüyle iktisadi durgunluğu, diğer yönüyle de dinamizmi yaşayan iki kesimli bir toplum yapısını sergilemekten çok, kesimlerden durgunluğu ifade eden bölgelerin, sektörlerin ve sektörlerdeki daha küçük birimlerin, sürekli kan yitirdiğini ve negatif bir devinim yaşadığını, buna karşılık dinamik kesimin sürekli kazanarak ilerlediğini gösteriyor. Kırsal kesim ise aslında, bu sürecin en çok etkileneni ve toplumsalı en çok etkileyeni.

Yoksulluğun, yoksunluk ve dışlanmışlık olarak tanımlanan ve kamusalın sağlık-egitim gibi her türlü hizmetlerinden yararlanamama olgusu olarak bilinen süreci ile birleştiğini¹¹, böylece bu grupların ekonomik ve sosyal yaşama aktif katılımlarının mümkün olmadığını ve böylesine bir dünyanın dışında kaldığını, BM-UNDP'nin 2006 yılı “İnsani Gelişme Raporu” da gösteriyor. Türkiye, “İnsani Gelişme Endeksi”nin 92 inci sırasına inmiş durumda, Ürdün, Tunus ve Paraguay gibi ülkelerin gerisinde kalarak. İnsani Gelişme Endeks değerleri, sadece “kişi başına gelir”le açıklanmıyor; “fakirlik endeksi”, “yaşam beklentisi”, “sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim”, “bebek ölüm oranları”, “yaşam beklentisi”, “yaşamda 40 yaşını geçme

¹⁰ DPT 2006: a.g.r.

¹¹ E. Fuat Keyman, Demokratik Türkiye Tercihi, 25.02.2007 tarihli Radikal- İki Gazetesi, İstanbul

olasılığı”, “geliştirilmiş su kaynaklarına erişim” v.s. gibi refah göstergeleri ile ölçülüyor.¹²

2006 yılı itibariyle geline nokta bu; ancak Türkiye bu noktaya, 1980’li yıllara girerken, fırtınaya dönüşen küresel kapitalizmin rüzgârıyla savruldu. Savrulurken, donanımsız ve hazırlıksızdı. Küresel akım, sanayi kapitalizminin gölgesinde ilerleyeceği umulan modernizmin, daha doğrusu çağdaşlaşmanın kırılma noktasında yakaladı Türkiye’yi, dönüşümlerini tamamlamadan. Hobsbawn’ ın da belirttiği gibi Türkiye, bölgesinin tek köylü ülkesi olarak kaldı ve bu nedenle de ağır sorunları vardı.

“Köylülük” ve “sorun”, artık birbirlerini daha kolay çağrıştıran kavramlar. Modernleşme teorisinin merkez paradigma-sına göre köylülük (*geleneksel yapılar*), merkez işlevi gören sanayinin ve teknolojik ilerlemenin çekici gücü ile edilgen bir dönüşeni temsil ederek gerileyecekti, toplumsal ilerleme sağlanacak ve böylece cennetin kapıları aralanacaktı. Modernleşme teorisinin kökleri, liberal-faydacı felsefeye dayanmaktaydı. Bu felsefeye göre, özgür bireyler “iyi”lerini çoğaltacak ve bu “iyi” ler hiçbir dışsallık engeline takılmadan ve kendiliğinden genişleyerek, bir “genel iyi” (ortak fayda) doğuracaktı. Gerçekten de, köylülüğümüz etkilendi ve değişti, ancak bu değişim, pozitif bir dönüşümün karşılığı olmadı, çünkü kırsal faaliyet olarak bilinen tarım ile tarım dışı sektörler arasında, süregelen karşılıklı mal, hizmet ve emeğe dayanan çevrim, adaleti dışladı, böyle olunca mal- hizmet akımının hızını düşürdü, sonra emeği bu akımdan ayırarak sistemin dışına attı. Sektörler ve kesimler arasında, artık bir “karşılıklı çıkar ilişkisinden” söz edilemezdi. Keyder’in de tanımladığı gibi “...1945-1975 döneminde şehirlere gelen yığınlar, kapitalizmin etki alanının genişleyeceğini ve kendilerinin de sermaye yörüngesinde yeni hüviyetlere kavuşacaklarına inanıyorlardı. Bu yüzden siyasi yelpazenin dışına nadiren çıktılar.”¹³ derken, yığınların, kapitalizmin yörüngesine girmelerinin ve cennetin kapısına tutunmalarının da, artık beklenemeyeceğini de ifade etmiş oluyordu.

¹² www.undp.org/hdr2006 Erişim:(19.02.2007)

¹³ Çağlar keyder 1993:Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yay, İstanbul

Özellikle son 30 yıldır, tarıma yönelik uygulanan politikalar ki kırsal kesimde oranı %25'lere varan topraksız nüfus için herhangi bir çaba söz konusu olmadığına göre, More ve Kautsky'nin de belirttiği gibi XVI. yüzyıl İngiltere'sinde, köylü arazilerini çitleyerek kır nüfusunu kapıda bırakan, onları açlığa ve göç suçlarına iten lordların tutumundan¹⁴ hiç de farklı değil. Doğrusu, özellikle küçük üretimi sektör dışına atmayı hedefleyen stratejilerin varlığı (*destekleme politikaları içinde kaynakların %75'ine yakınının "Doğrudan Gelir Desteği" adı altında arazi miktarına göre dağıtılması bu işleyişe ilişkin ilginç bir örnek olmalıdır*) böylesine bir benzetmenin tekzipini güçleştiriyor.

Tarım, başlı başına bir kalkınma alternatifi olmadığı gibi, gözden çıkarılacak ya da diğer sektörlerin yedeğine alınacak bir alan da değil; hele Türkiye gibi nüfusunun %30'unu barındıran ülkeler için daha farklı işlevleri olmalı. Burada bir nokta var ki, daha dramatik sonuçlar doğuruyor: Kaderini tarıma bağlamış bölgeler ve kesimler, Doğu, G.D. ve Karadeniz Bölgelerinde olduğu gibi daha çok kan yitiriyor ve sürekli göç gibi daha farklı ve daha karmaşık sorunlar yaşıyor. Gerçi, Doğu ve G.D.'nin bölgesel göçünü hızlandıran nedenlerin sadece tarım sektöründeki yetersizliklerle açıklanması mümkün görünmüyor; başta Kürt sorunu ve ondan kaynaklanan faktörler olmak üzere, birçok etkenden söz edilebiliyor. Ancak ne var ki, tarım ve tarımın ekonomik alanı, Doğu, G.D. ve Karadeniz Bölgeleri için daha farklı bir anlam ifade ediyor.

Tarım ve kırsal yaşamı etkileyen ve ondan etkilenen iç ve dış faktörlerin çokluğundan ve çeşitliliğinden söz edilebilir: Dış dinamik olarak, iradi bir tercihimizle gündeme gelmiş olduğu bilinse ve pozitif yapısal etkiler doğuracağı düşünülse bile AB sürecini, DTÖ (*Dünya Ticaret Örgütü*)' yü ve onun

¹⁴ Karl Kautsky 2006: Thomas More ve Ütopyası, pencere Yay, İstanbul (Kautsky, bu eserinde "erken sanayileşen İngiltere'nin bu koşulları, komünist ütopya, , ı yazar Thomas More'un arka planını oluşturmuş" demektedir.) ve Thomas More 2006: Ütopya, Bordo-Siyah Yay, İstanbul (köylülerin, lordlar tarafından yerlerinden yurtlarından edildikten sonra ortaya çıkan sarsıcı durumunun nedenine özel mülk sorununu yerleştiren More'da bu çalkantılar, Ütopya'nın gerekçesini oluşturur.)

perspektiflerine zemin hazırlayan İMF ve DB'sını, doğrudan ticaret ilişkilerine girmesek bile piyasalarda rekabet baskısını yaşadığımız diğer ülkelerin potansiyellerini ve dış siyaset açısından bir takım ülkelerle karşılıklı olarak girmiş olduğumuz tavizli pozisyonların etkisini, hesaba katmak gerekiyor.

Bu nedenle, tüm toplumsal sistemlerde bağlam kazanan, kentlerin kaderini tayin eden köy, köylülük ve tarım sorunları, kırsal alana odaklanmayı ve daha farklı pencerelerden bakılmayı hak ediyor, böylece arka plan artık önem kazanıyor.

Kırsal alana odaklanma derken, ilk akla gelen süreç, haliyle kırsal kalkınma. Ancak kalkınmanın dışsal müdahaleyi gerektiren, mümkün kılan pozisyonu ile serbest piyasanın müdahaleyi dışlayan yaklaşımı arasında, ciddi bir gerilimin yaşandığı da unutulmamalı.

Bu gerilim aşılabilecek ve kaynak aktarımına izin verilecek mi?

Kaynak aktarımını, A. Smith'in "devlet müdahalesinin tehlikesi" olarak algıladığı için "..topluluk sermayesinin doğal bir biçimde girecek miktarından fazlasını bilinen teşviklerle (*belirli bir kesime*) aktarmak, topluluğun zenginliğini azaltır,"¹⁵ biçiminde dile getirdiği önerisini çıkış olarak alan anlayış, bu gerilimin hem iflah olmaz, hem de güçlü bir tarafı olacaktır.

Zaten kalkınma, yenedünya düzeninde "itibar görmeyen", aşınmış bir kavram. Bu nedenle, işlerin biraz daha zorlaşacağı ortadadır.

"Devlet öncülüğünde büyüme ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme gibi uzun dönemli hedeflere yönelen gelişme iktisadı, dünya piyasalarıyla bütünleşmeyi amaçlayan ve serbest piyasa yönelimli çözümleri ön plana çıkaran bir yörüngede"¹⁶ mevzi yitirirken, kırsal kalkınma için az da olsa, şans kapısı aralanmış gibi. Şimdilerde, küresel piyasa araçlarınca yönlendirilebilir düzeyde bir potansiyele sahip olduğu düşünülerek, tüm ilgili uluslar arası anlaşmaların ve kurumların izin verdiği bir program niteliğinde görünüyor ve o kapsamda

¹⁵ Adam Smith 2006: Milletlerin Zenginliği (Çeviren: Haldun Derin), T.İş Bankası Yay, İstanbul

¹⁶ Fikret Şenses 1996: Gelişme İktisadı, İletişim Yay, İstanbul.

kurgulanıyor kırsal kalkınma. Bu kurumsal niteliği ile egemen kılınan küresel politikalara karşı alternatif oluşturamayacağı hesaba katılsa bile, aslında, kırsal kalkınmayı gerektiren, ondan kopuşa imkan vermeyen yapısal sorunların etkisinden de söz etmek mümkün: Sektörler ve kesimler arasında doğan kutuplaşmanın derinleşmesi ile ortaya çıkan maliyetlerin piyasalara sorun olarak geriye dönmüş olması, başlı başına harekete geçmeyi gerektiren bir etken gibi görünüyor.

Burada ortaya çıkması olası, can alıcı soru şu galiba:

Kalıcılışmasını sağlayacak araçları içerse bile bir kırsal kalkınma programının, gücün tayin ettiği piyasalara karşı tutunması ve ayakta kalması mümkün mü? Değilse ne yapmalı?

Kırsal alanın tutunması, kaynaklara ve kararlara erişimi, hangi araçlarla sağlanmalı?

Bu sorular, bizzatihi yönetim biçimi algısına ve demokrasi bağlamına atıf yapıyor ve oralara, yönetim krizine kadar uzanmayı gerektiriyor.

Bu ağır sorunun çözümü, demokrasi kavrayışıyla ilgili Savımız, kalkınmanın öncelikle bir demokrasi sorunu olduğu yönünde geliyor. Demek oluyor ki demokrasi sorunu, demokratikleşmeyi halk ve kitleler yararına anlama ve algılama sorunudur.

Kırsal kalkınma, sadece bir kaynak aktarımı programı değil, bu nedenle dışarıdan gelen bir yardım programı olarak algılanmamalı. Sadece, merkezin çevreye verdiği bir dizi araçla, destekle güçlenen bir program da değil, aslında merkezin geri çekildiği, kendi kendini yönetmenin yönetilmeye ikame edildiği, bir "kendi kendine yardım" programıdır; çevrenin "kendine güven duygusuyla" gelişen, adaleti ve fırsat eşitliğini çağrıştıran ve verimlilik öneren bir süreçtir. Verimlilik önermektedir; çünkü alan ve kişi başına üretim tablolarını düzeltirken, tarım dışı sektörlerde pek rastlanmayan niteliğiyle işgücü başına yatırım sermayesi ihtiyacını 10 misline varan bir tasarruf oranıyla düşürmektedir. Sermaye ve tasarruf oranlarının düşük olduğu Türkiye için, sermaye etkinliği açısından bu nitelik, önemsenmesi gereken ayırıcı bir özelliğidir kırsal alanın ve kırsal kalkınmanın.

Kırsal kalkınma, “kendi kendine yardımı” ve “tutunma-güçlenme” refleksini çağırıştığına göre, sadece fiziksel veya parasal büyüklükleri ifade etmiyor; ondan da öte bir anlam içeriyor; fırsat eşitliğinin örgütlü çabaya, katılıma içerildiği bir anlam. Sosyo-kültürel yaşamda ise kendi içindeki farklılığı ve çeşitliliği, homojen bir içeriğe eşitlemekten çok, dayanışmayla uzlaştıran bir çaba.

“Kendi kendine yeterlilik” ya da “kendi kendine yardım”ın içsel dinamiği, ortak çabayı ve ortak davranmayı ilerleten bir yönetim biçimini ve bu yönetim biçiminin devletçe desteklenmesini, gerektirir.

O halde denebilir ki, katı merkeziyetçi bir yapıda olsun veya yetkilerinin bir kısmını yerele aktarsın, eğer devlet, kapitalizmin eşitsiz kuralları içinde devinen bir çevrimle çalışıyor ve kurumsal kültürü bu çevrimin dışındaki rasyonelleri dışlıyorsa, kapitalizme yöneltilen eleştirilerin dışında tutulması, soyutlanması mümkün değil. Dahası, ekonomik ve toplumsal etkinliği, sürekli yoksulluk üreten bir aygıt dönüşüyor ve vatandaşların hak ve sorumluluk dengelerini gözetmiyorsa, bu haliyle, yönetimin demokratik niteliği, tarafsızlığı ve fırsat eşitliğine olan itibarı eleştiriye hak ediyor demektir.

O nedenle devlet, toplumun içinde bulunduğu çatışmacı yapıyı gizleyen, dahası bu yapıyı meşrulaştıran bir eşitsizlik dünyasının nedenine, özne-nesne karşıtlığına dönüşmemeli; parçalanmışlığı, başat kılınan iktisadi etkinliğin ya da stratejinin bir sonucu olarak görmeli; en azından teorik olarak.

Devlet, “kurumlarıyla bir halka hizmet aygıtı ve sistemidir, elindeki güç, ancak bu temelde meşruiyet kazanır”, denebiliyorsa; devletin varlığı bu temel anlayışa dayandırılıyorsa, o zaman özne-nesne özdeşliğinden ve özne-nesne çelişkisinin getirilmek istendiğinden söz edilebilir.

Devleti, ayakta tutan ana akım, kaynak ve harcama dengeleriyle oluşturduğu bütçedir. Biliniyor ki, bütçede vergi gelirleri temel kaynaktır. Eğer vergilendirme, toplumun kişi ve kurumlarıyla ortaya koyduğu fedakarlık oranında gerçekleştirilmiyor ve herkes gücü oranında bu sorumluluğa katılmıyorsa, vergi adaletinden, hakların gözetilmesinden söz edilebilir mi?

Daha adil bir yeniden üretim ve dağıtım için kaynakların toplum adına düzenlenmesi süreci olarak bilinen vergilendirme biçimini, daha doğrusu, bu alandaki adaleti, kaynağına bakarak irdelemek mümkün:

Türkiye'nin vergi adaletini sağlayamadığı, halkın gücüyle orantılı bir vergi tahsilatının söz konusu olmadığı ortada: Çünkü 1980 yılındaki cari oran, 2004 bütçe yılında tersine çevrilerek, toplam vergi içinde, gelir ve servete dayalı vergi (*dolaysız vergi*) oranı %31'e, harcamalara- tüketiciye dayalı vergi (*dolaylı vergi*) oranı ise %69 düzeyine getiriliyor. Ayrıca, tahakkuk eden servete dayalı vergilerin tahsilatında da sorunlar yaşanıyor; tahsilatından vazgeçildiği için cumhuriyet tarihinde 25 defa vergi affı getiriliyor. Dolaylı vergiler için af söz konusu değil, çünkü peşinen tahsil ediliyor. Bunlar dışında, vergilendirilemeyen büyük bir servet ise her türlü kontrolün dışına çıkabiliyor: 1980-2004 döneminde, kayıt dışı ekonomi nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybının gerçekleşen vergi hasılatına oranı %361 düzeyine ulaşıyor.

Bu işin bir boyutu, diğer boyut ise daha dramatik; yeni dünya düzeni söylemlerinde "refah devleti"nin sosyal harcamalar referansı ile eleştirildiği ve bu eleştirinin, gündemin en popüler konusu haline geldiği biliniyor. Türkiye bu gündeme girmeyi hak etmiyor(!) çünkü, refah devleti olduğu söylenemiyor; 2001 değerleriyle (*ki günümüzde çok da değiştiği söylenemez*) eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerden oluşan sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı Almanya'da %27, Yunanistan'da %24, Portekiz'de %21 ve İspanya'da %20 iken Türkiye'de ise %4 gibi¹⁷ mahcup olunası bir sınırdan kalıyor.

Bu tablo, halkın ve onu yüksek oranlarda temsil eden kırsal nüfusun, kırsaldan kentlere göç etmiş çoğunluğun, bu oyundaki rollerini tamamen yitirdiklerini, gelir dağılımını tayin eden dinamiklerle birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan çarpıklıkların ve toplumsal stresin, hangi toplumsal gerçekliklere dayandığını, açıkça gösteriyor.

¹⁷ Gülay Akgül Yılmaz 2006: Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, İSMMO Yay., İstanbul

Eğer bir devlet, kaynak- harcama dengesini ihtiyaç-hak-adalet ekseninde kuramıyor ve tüm vatandaşlarına karşı hak eşitliği mesafesinde duramıyorsa, bir adalet sorunundan, toplumu güçlendirme sorunundan, kaynaklara kurumsal temelli erişimi engelleyen bir tahakküm sorunundan söz edilemez mi?

O nedenle devlet, tahakküm üreten bağlarından çözülmeli, kaynakların ve kararların yönünü değiştirme potansiyeli içeren demokratik-katılımcı süreçlere kapı aralamalı, kitleselleşmeli, devresel olmaktan öte, güncel yaşamın içinde de hal-kin olduğu bir demokrasi anlayışı egemen kılınmalı.

Demokratikleşmenin, “kamusalın Şirketleşmesi”yle veya varolan güç-iktidar ilişkilerine terk edilmiş olan yerelin “ce-maat tiranlığına” bırakılmasıyla, bir akrabalık bağı yok. Daha çok, kamusalın kamuya-halka bırakılmasının somut adımlarıyla ilişkilidir.

Devresel olarak belirlenen genel iradenin devlete yansıma biçimi, demokrasinin niteliğini de tayin ediyor. Eğer merkez, genel iradenin çeşitliliğini ve ayrı ayrı temellere dayanan farklı ihtiyaçlarını, sadece iktidar dayanaklarının tercihlerine göre yorumluyorsa, bu yönetim biçimini adaletten çok, güç temsil ediyor demektir.

Daha adil devlet yönetimi, temsiliyetin aktif, adil ve çoğul-cu çalıştırılmasıyla mümkün. Biliniyor ki, dar anlamda vatandaşlık haklarının, geniş anlamda ise insan haklarının adil ve eşit dağıtımında devletin aktif rolü halen tayin edici.

19.yüzyılda T.H.Green ve 20. yüzyılda ise İsaiah Berlin tarafından yeniden gündeme getirilen “negatif- pozitif haklar” sorunu, aynı zamanda bireyin devletle olan ilişkisini de dolaylılamakta ve asıl olarak devletin bireye karşı rolünü yeniden tanımlamaktadır.

İ.Berlin, “İki Farklı Özgürlük Kavramı” konulu makalesinde, “başkalarının yapmak istediğim seçimlere karışmamasına” negatif, “kendi kendimin efendisi olmak anlamındaki” özgürlüğe ise pozitif özgürlük demiştir.¹⁸

¹⁸ İsaiah Berlin 2006: Siyasal Düşünce içinde İki Farklı Özgürlük Kavramı, Dost Yay, , „Ankara

Bu yorumdan şu sonuç çıkmaktadır: Devletin çekildiği ve kendine sınır koyduğu, bireye karşı gücünün ve otoritesinin sınırlandırıldığı bir alanı temsil eden ve bu nedenle, “negatif haklar” olarak tanımlanan medeni (civil) haklar (*yaşam hakkı, inanç ve ifade özgürlüğü hakkı, seçme ve seçilme hakkı ve mülkiyet hakkı*) yanında, dağıtımını taahhüt ettiği için pozitif haklar olarak bilinen ekonomik ve sosyal haklardan (*gelir dağılımından pay alınması, çalışma ve iş ortamından ve eğitim-sağlık gibi soysal hizmetlerden yararlanılması*) ve üçüncü kuşak hak olarak bilinen kültürel haklardan vatandaşın eşit, adil ve aktif bir şekilde yararlanması esastır.

Son dönemlerde tartışılan ve önerilen bir temel hak da, katılımı işaret eden, “yönetme” yerine “ortak yönelmeyi” öneren “dayanışma” ve “örgütlenme” hakkıdır.

İnsanın temel medeni hakları tartışılmayacak kadar açık ve evrenseldir. Devletin bu konuda vatandaşlarına karşı ortaya çıkan sorumluluğu, bu hakların güvence altına alınması ve korunması düzeyindedir. İnanç, dil, ifade özgürlüğünün teminatı olan bu haklar, insanın ve doğaldır ki kalkınmanın güç bulacağı, laik düzenin de istikrarla korunacağı ana cevherdir. Devletlerin içinde bulundukları sosyo-ekonomik düzey, bu hakların kullanımı için gerekçe değildir. Hangi düzeyde olursa olsun her devlet, bu hakların kullanılmasını güvenceye almak durumundadır. Çünkü, kültürel çeşitliliğin korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi, öncelikle bir demokrasi sorunu olarak görülmekle birlikte, aynı zamanda, dayanışmacı ortak değerlerin inşasına imkan veren bir dinamik olarak da düşünülmelidir. Çünkü, homojenlik sağlamaya yönelik tercihler, kimliklerin ifadesi için bir engel olmaktan da öte, barışçı bir güven ve kalkınma ortamının inşası ve korunması üzerinde de ciddi bir tehdide dönüşebilir. İktisadi kararlar, siyasi kararların gölgesinde kalabilir. Böyle olunca, ortak bilinç inşasının en önemli desteği kalkınma da başarılamaz. Dolayısıyla, gelirin coğrafya dağılımında, Kürt sorununun doğrudan etkilediği bölgelerde de görüleceği gibi kapatılması mümkün olmayan uçurumların doğmasına zemin hazırlanmış olur.

Bireyin din ve vicdan özgürlüğünün korunması suretiyle laikliğin tesis edilmesi sürecinde de benzer sorunlar yaşanabi-

lir ve bu sorunlar birer kalkınma hasarı olarak topluma geri dönebilir.

Unutulmamalıdır ki, kalkınmayı inşa eden eşitlikçi yaklaşım ile seküler mantık, birlikte gelişir. Laiklik ve kalkınma, birbirini tamamlayan bir devamlılığın ifadesi. Dolayısıyla laiklik, toplumsal dönüşümün izinden yürür, durağan değildir ve sürecin karşılığıdır. Dünyeviliğin “akılcı araçları” (*ekonomi-bilim/teknoloji, kentleşme-teknolojik altyapı, gelir dağılımı adaleti ile akılcı denetimin gelişmesi*) öne çıkar da toplumsal ilişkilerin bütünleyicisi olarak bilinçte başat rol oynarsa, süreç, konjonktürel dalgalanmalara rağmen, laikliğin lehinedir.

Bu olguyu, Marx, Durkheim ve Weber asırlarca öncesinden belirlediler ortak bir betimleme olarak, “*toplum dünyasını denetlemek ve açıklamak için bilim ve teknolojiye daha çok bağımlı hale gelmiş toplumlarda, laiklik ortaya çıkar*” dediler.¹⁹ Ayrıca Weber, laikleşmiş hukuk devletinin anlamını, “metafizik köklerinden uzaklaşmış yasa devleti”nde bulmaktadır.

Laikleşme sürecini olumsuz etkileyen nedenler yok değil: Birincisi, küresel kapitalizmin, sermayeyi insanın önüne alması sonucunda, yoksulluğun kitleselleşmesi, özellikle Abbasi-ler ve Emeviler’in göçebe ontolojisine dayandırılan dinsel yorumların, yoksulluk ve yoksunluk yaşam tarzında karşılık bulması²⁰ ve bunun bireyde gizeme dayalı kişisel tinsellik yaratması, arkasından, siyasetin bu temeli arka bahçesi olarak kullanması, “yaralı bilincin” yarıklarına yeniden ve yeniden nüfuz etmesidir. Siyasetin “yaralı bilince” kolayca nüfuzuna ilişkin bu akışkanlığını, sadece “merkez-çevre kuramı” içinde kalarak açıklamak, elbetteki yeterli ve kapsayıcı olmayacaktır; tarihsel nedenler ve o nedenlerin doğurduğu birikimler de önemlidir. İmam Gazali’nin akli olanı küçümseyen, dahası dışlayan, buna karşın, mutlakçı ve tek yönlü bir “kelam” yorumunu islami özün çekirdeğine yerleştiren öğretisi, coşkulu bir dünyeviliğin yaşanmasına fırsat vermemiştir. Bu anlamda, Abbasi ve Emevi hanedanları, Gazali’nin “zahiri” öğretilerine sahip çıkmış, islami rönesans için potansiyel içeren “mutezile

¹⁹ Anthony Giddens 2005: Sosyoloji, Ayraç Yay, , ay, Ank.

²⁰ Mohammed Arkoun 1995:İslam ve Laikliği Yeniden düşünmek-Avrupa’da Etik,Din ve Laiklik, Metis Yay, , ay, İst.

akımı" ile İbni Sina, Farabi ve İbni Rüşd'ün akli yorumlarının önünü kesmiştir. Sonucunda, Paul Ricceur'un da betimlediği gibi "islami yorum, akılcı rakibi ile sürekli olarak çatışmış, eleştiriyi ve özeleştiriyi içselleştirememiştir."²¹ İkincisi, 12 Mart darbe sürecinin, İsviçre'ye gitmek zorunda kalan Erbakan'ın, bazı siyasal dengeleri tesis etmek, bu anlamda dönemin siyasetine alternatif geliştirmek için(!) Türkiye'ye dönmesini teşvik etmesi²² ve yine 12 Eylül askeri darbesinin, toplumun sürükleyici ve geliştirici akılcı değerleri ve bu değerlere sahip çıkan sol kadrolar üzerinde yaratmış olduğu tahribata karşılık, "Türk-İslam sentezi" stratejisi ile dinsel değerleri kamusala taşıması gibi toplumsal gelişmeye darbe vuran bir dinamığe dayanmaktadır²³. Ayrıca, "süleymancılar" olarak bilinen tarikata yakın kişilerce kurulmuş olan yurtları kapadıkları halde, yeniden faaliyet iznini yine 12 Eylül darbecileri vermişlerdir²⁴. Üçüncüsü, siyasetin dinsel değerler üzerinden sürdürülmesi sonucunda, mensubiyetlerle, kliyentalist anlamda, karşılıklı çıkar sağlama zeminin genişletilmesi ve kamu kaynaklarının siyasi rant olarak kullanılmasıdır.

Ancak siyaset bu sorunun, nedenlerinden çok sonuçlarına odaklanırsa, sivriltilmiş bilinçlerin bileylenmesinden başka bir etki doğurmaz, toplumsal etkileşimin önemli bir basamağını, empatiyi yok edeceği gibi kitleleşmiş yoksulluk sorununa ve onu yaşayanlara karşı yabancılaşmasını da hızlandırır. Ve değerler üzerinde, baskıcı bir tarzın geliştirilmek istendiği algısının doğmasına yol açar. Ayrıca, kitleler arasındaki kopuşlar da hesaba katılırsa, bu ayrışmanın taraflarından biri olacağını ifade etmek mümkündür. Marifet, dinsel değerler evreninde fay hatları yaratmak ve kırılan parçalardan birine yaslanmak

²¹ Paul Ricceur 2007: Avrupa'nın Krizi, içinde: Avrupa Bilincinin Krizi ve Avrupa, Dost Yay, Ankara

²² Avni Özgürel 2007: 9.Mys.2007 tarihli Radikal Gaztesi içinde: "Asker Ne İstediyini Biliyor mu?", İstanbul

²³ 12Eylül darbesinin, "Türk-islam sentezi" ile yeni değerleri keşfetmesi ve Yay, , gınlaştırması, buna bağlı olarak sol kadroların tasfiyesi, okullarda din dersinin zorunlu kılınması, inanç yapısı gözetilmeden alevi köylerinde cami yapımına hız verilmesi, dahası Süryani oldukları bilindiği halde Mardin -Savur- Dereiçi (Eski adıyla Kılıt) köyüne cami yapılması, v.s.

²⁴ Avni Özgürel 2007: a.g.m.

değil, toplumsal sistemi depremlere karşı güçlendirmek ve bunun siyasal ve özellikle yapısal tedbirlerini öne çıkarmak, sömürüyü gizleyen baskıcı modeli çözmektir.

Bugün Türkiye’de, yaşamı dinsel değerlere göre sistemli ve evrimci bir ilerlemeyle biçimlendirmeyi öneren bir siyaset tarzının, özellikle yoksul coğrafyada yanıt bulması, düşündürücü olmalı.

Bu nedenle siyasetin, özellikle kalkınma alanına giren yapısal ve kurumsal sorunlar anlamında, inancın da özgürleşerek vicdani bir külte dönüşmesini ve dışındakilerle barışmasını kolaylaştıracak, toplumu dönüştürücü hedefleri olmalıdır. Bu hedefleri adalet ve eşitlik çağrıştıran kalkınmacılıkla bağdaştırmak, bir fırsat olarak düşünülmelidir. Bu alanlara ilişkin hedeflerin sonul amacı ise kamusal alanın din ve inançlar açısından “tarafsız alan” a dönüştürülmesinin, böylece bireysel inancın hem özgürleşmesinin hem de dışındakilere karşı sorumluluk duymasının temini ile bireyin Tanrı ile ilişkisinde özerkleşmesi anlamında, ortamın gelişmesine destektir.

Kamusal alanda din veya inancın, bir tahakküm modeli içinde tırnak tutması, ayrıca onulmaz çatışmaların nedenine dönüşebilir. Devlete bu anlamda, önemli görevler düşmektedir: Devletin ilk görevi, tüm dinlerin ve inançların, adaletin ve eşitliğin yüceltiği bir ortamda yaşamalarını güvence altına almak, dinler ve inançlar arasında ayırım yapmamak, başka bir mezhep ya da inancı kendi doğruları ile yargılamamak, onları reaksiyona sokmamak, hoşgörüyü ve özgürlüğe dayalı bir kültürünün gelişmesine destek olmaktır. Kamusal alanda çoğunluk dini olarak islamîyetin veya daha çok belirli bir inanışın ya da mezhebin işaret edilmesi ve devlet kaynaklarının diğer inançlara ayrılması, bunun azınlık (minority anlamında) dinler veya inançlar açısından bir hak gasbı doğuracağı açık. Kaldı ki, bir inanışa/mezhebe mensubiyet temelinde bile ayrılıklar, farklı yorumlar ve farklı “tarik” (yol)ler söz konusu. Ayrıca, farklı algılamalar temelinde dinin tek yorumuna dayalı kapsayıcılığından, şemsiye niteliğinden veya “toplumsal işleyişin bütünleyicisi olarak algılanmasından” söz edilemez. Bu nedenle, tüm inançları ve inançlara ilişkin yorumları, hakim inancın perspektifiyle yorumlamak, gölgesine almak, ço-

gülcülük ilkesinin farklılığı koruyan mantığıyla bağdaşmaz. Dolayısıyla devlet, dinsel anlamda da tarafsızlığını korumalı, tüm din ve inançlara adalet ölçüsünde destek olmalı, laikliğin de bir gereği olarak, her inanca karşı eşit mesafede olunduğunu, uygulamalarıyla gösterebilmelidir.

Bu nedenle Gauchet, laikliğin görünür/fenomenolojik gerekçesini, “ mezhepler çatışmasının tanıklık ettiği savaşçı akılsızlığa verilen siyasal bir karşılık...” olarak açıklamaktadır.²⁵ Kamusal alanda bir inancın diğerine göre geri çekilmesini beklemek, çatışma üreten bir nedene dönüşebilecek ve bu alanın meşruiyetini tartışılır kılacaktır²⁶. İnancın, “hegemonya iddiasından vazgeçmesi” ve bir çoğunluk tiranlığına dönüşmemesi, etik bir başarıdır.

İşte bu noktada, siyaseten gerçekleştirilecek ilk icraatlardan birisi, ülkemiz koşullarında, geleneksel olarak varolan ve islamiyetin bir mezhebi temelinde örgütlenen Diyanet İşleri Başkanlığının tarafsız ve tüm inançların adil ortaklığında özerk kılınması, tüm inançlara hizmet sunumunun sağlanmasıdır. Devlet bunu sağlamalıdır; laikliğin özü de budur. Çünkü devlet vatandaşlarına karşı eşit mesafededir ve inançlar anlamında da “gayri şahsi”dir. Sekülerleşmenin bir boyutu olarak devlet müdahalesinden bağımsızlaşma anlamına gelecek olan bu tür çoğulcu özerkleşme süreci, laikliğin inançlarla (*başat kılınan bir inançla değil*) çelişmediğini de gösterecektir. İlköğretimde zorunlu din dersi uygulaması da bu kapsamda değerlendirilmeli, din eğitimi, seçmeli de olsa, tüm inançlara hizmet sunacak biçimde kurgulanmalıdır. Eğitim sistemi içinde seçmeli ders olarak düşünülecekse, tercih hakkı pozitif anlamda kullanılmalı, isteyen seçmelidir; tercih etmeyen için ise ayrıca bir işlem dayatılmamalı, tercih etmemeyi ayrıca “red ediyor”a indirgememeli (*çünkü tercihle red farklı kavramlar*), o kurnazlığa taşınmalıdır.

²⁵ Marcel Gauchet 2000: Demokrasi İçinde Din, Dost Yay, Ankara

²⁶ Alevi yurttaşlarımızın yıllardır temsiliyet taleplerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca EZİDİLİK gibi küçük inanç gruplarının inançlarını rahatlıkla yaşayamadıkları bu nedenle yurtdışına göç ettikleri bilinmektedir.(Ahmet Taşgün 2005: Yezidiler, Aziz Andaç Yay, Ankara)

Benzer yaklaşım, din adamı yetiştiren eğitim kurumlarından, tüm diğer inançların yararlanması imkanı için de geçerlidir.

Demek oluyor ki devlet, tüm din ve inançlara karşı kendini soyutlamalı, tarafsız kalmalı ve herhangi bir dine, mezhebe veya inanca bağlandığı veya bu inançlardan birini öne çıkardığı ya da onu egemen kıldığı algısını doğurmamalı. Laik devlet anlayışı, tam da özgürlüklere (*inanç özgürlüğü dahil*) ve bu özgürlüklerin “öteki” yi baskılamayacak, itmeyecek biçimde kullanılması felsefesine dayanmaktadır. O halde devlet, inançlara, değerlere ve düşüncelere karşı, eşitliğin hiç ama hiç bozulmadığı bir hoşgörü zemininin oluşturulmasında, her inancın ve düşüncenin özgürce yaşamasında, özgürlüklere karşı diğer özgürlüklerin olası müdahalelerinin kaldırılmasında, birinci derecede sorumludur.

“Sana nasıl davranılmasını istiyorsan, karşıdakine de öyle davran” olarak bilinen geleneksel ahlak felsefesinin temel “altın kuralı” da bunu gerektirmektedir. “Hakkaniyet” ve “karşılıklılık” ilkelerini öneren “altın kural”ın geçerliliği, inançlar temelinde oluşan meşruiyetlerin, her türlü inançtan bağımsız bir kamusal meşruiyet alanını inşasıyla sağlanabilecek; böylece, birlikte varoluşun koşulları hazırlanmış olacaktır.

Laiklik, hem ontolojik ve hem de kozmolojik alanın ihyası için varolduğunu varsayan inançlara karşı, sekülerleşmenin erdemlerini savunduğuna göre siyaset, yapısal düzenlemeler anlamında temel, ekonomik-sosyal ve kültürel insan haklarını ilerletecek programlarını açıklamalıdır. Öyleyse, bu noktada denebilir ki laiklik, eşitlikçi bir insan hakları zemininin oluşturulmasıdır. Doğaldır ki, bu programlar, demokratikleşmiş bir iktisadi eksende anlam kazanır. Böylece bu süreç “...dinler içinde laik aşırı mümkün kılacak bir kabul yapısı”²⁷ doğuracak ve “kendiliğindenliğe” güç kazandıracaktır.

Laiklik etiği, inançların özgürce yaşanmasının güvencesi olduğuna göre sekülerleşme, dinsel olanın (*bütün inançlara karşı eşitlik sağlanarak*) olumsuzlanmaması, “yerel kültür ile

²⁷ Olivier Abel 1995: *Dinlerin Etiği Olarak Laiklik-Avrupa’da Etik, Din ve laiklik*, Metis Yay, İst.

evrenselin buluşturulması”²⁸, kişisel tinselliğin kendi özel evreninde ve kendi karşılıklarını bulması anlamına da gelmektedir. Bu nedenle laiklik, spekülasyonlardan ve siyasal alandan arınmış ve dinsel değerler üzerinde siyasetin yapılmadığı bir inanç özgürlüğü alanını da tarif edebilmeli, bu ince ve gerekli denge kurulmalıdır. Sonuç olarak bu ortam, barışçı bir dinginliği sağlayabilmesi açısından, asıl kalkınma için gereklidir.

Bu gözlükle baktığımızda, demokrasiler, insanı, ihtiyaçlarını ve haklarını temel almayan geleneksel sorunlarından arınmayı, giderek başarmışlardır, başarmaktadırlar.

Liberal ve cumhuriyetçi gelenek, tarafsızlık anlamında devleti “gayri şahsi” olarak soyutlamıştır. Ancak bunu yaparken, vatandaş da tüm kimliklerinden arınmış bir bireye dönüştürmüştür. Kamusal alanın gayri şahsiliği karşısında yurttaşların etnik, dinsel, kültürel kimliklerinden arınması ve kamusal alana kimiksiz eşit bireyler olarak katılmaları, bir homojenlik uğruna savunulmuştur. Reel cumhuriyet üzerine toplulukçuların geliştirdiği argüman, yurttaşlığın eşit statü olarak algılanmasına karşın, ekonomik, kültürel ve cinsiyetçi eşitsizlikleri gizlemiş olduğudur²⁹.

Özgürlük alanını “bireyin biricikliği” ile olumlayan geleneksel liberal teori, aslında praksişi, başka bir anlatımla pratik yaşam alanını, çoğulcu ihtiyaç ve değerlerle buluşturamamış, bunun pratik araçlarını ve modelini inşa edememiş; dolayısıyla “demokratik iyi”yi, “politik iyi”ye tahvil edememiştir. Böyle olunca, Marx’ın da tanımladığı gibi praksis veya insanlık tarihi, “kendilerinin belirlemediği koşullarda gerçekleşmiş ve bu olgu yabancılaşmanın odağına dönüşmüştür.”

Liberal teori, kendi içinde bu sorunsalı tartışmış, J. Rawls “iyi” yerine “ihtiyacı”, C.B. Macphersen ise “katılımcı demokrasi” gündeme getirerek “liberter teoride” ilk çatlağı oluşturmuşlar ve bireysel özgürlüğün tam tezahürü için “atomistik birey” yerine “dayanışmacı bireyi” ikame etmişlerdir.

²⁸ Haldun Gölalp 2003: Kimlikler Siyaseti, Metis Yay, İstanbul.

²⁹ Füsün Üstel 1999: Yurttaşlık ve Demokrasi, Dost Yay, Ank.

Demek oluyor ki, liberal ya da cumhuriyetçi olsun bütün yönetim biçimleri, demokrasiye ilişkin öteden beri taşıdıkları geleneksel yorumlarını, değişen koşullar, talepler ve ihtiyaçlar bağlamında yeniden yorumlamak ihtiyacını duymuşlardır. Bireyin, farklılığını yaşayabilmesi, kendini yeniden ve sürekli yaratabilmesi hakkı, çoğulculuğun meşruiyet temelidir. İnsanlık mücadelesi, bu anlamda demokratik yaşamın zenginleşmesi ve ilerlemesi yönündedir.

Çağdaş cumhuriyetçi Pettit, cumhuriyetçi sürecin Rousseau'nun özgürlüğü, "...demokratik özyönetim olarak" tanımlayan ilkesine yaklaştığını ve son tahlilde çoğulcu bir bakışı yansıttığını ifade eder³⁰. Görülmektedir ki çoğulcu bakış, erken demokrasilerin "hak taleplerini" özgürlük temelinde karşılamaları ve yorumlamaları ile giderek genişlemektedir.

Tarihsel evrimde yeni anlamlar kazanan çağdaş özgürlük kavramının gelişimini Constant şöyle açıklamaktadır: "...antik çağlarda özgürlük, topluluğun siyasi yaşama katılımı anlamına gelirken, modern çağ insanı için barışçı bir bağımsızlık demektir."³¹

Asıl konumuza dönecek olursak, kalkınmanın tüm haklarla bağlantısı ve dolayımı olmakla birlikte, asıl ve doğrudan üzerinde inşa edileceği ikinci ve üçüncü kuşak haklardan, "dayanışma"dan ve "örgütlenme hakkı"ndan nasıl yararlanılacağı ve devletin bu alandaki konumu üzerinde durmak gerekiyor.

Habermas, hakların dağıtımına ilişkin olarak devletin rolünün bir "zemin kayması" ile değiştiğini, hak dağıtımını siyasal eylemlilik ve etkinlik perspektifiyle (*homojenleştirici perspektif*) gerçekleştirdiğini, böyle olunca da toplum adına (*hak sahipleri adına*) irade beyanı anlamına gelen ve tarafsızlığın yitimi ile sonuçlanan bir kamusal alan biçiminin, "devletin toplumsallaşması" (*hak sahipleri gibi düşünmeye çalıştığını varsaydığı anlamında*) ile ortaya çıktığını ifade ediyor. Kamusal alanı "özel" ve "resmi" olarak iki kategoride tanımlayan Habermas, bir üçüncüsünü öneriyor. Bu hakların kullanıla-

³⁰ Philip Pettit 1998: Cumhuriyetçilik, Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi, Ayrıntı Yay, İst.

³¹ Benjamin Constant 2006: Antikçağ'da Özgürlük, Modernçağ'da Özgürlük, Siyasal Düşünce, Dost Yay, Ank.

cağı, devletten ve toplundan da özerk bir kamusal alan; yurttaşların katılımını gerektirecek ve denetimi (*devlet denetimini*) akılcılaştıracak bir özerk kamusal alan. Bu alanın kullanımını katılımı tanımlayan Habermas, ayrıca katılım için "... devletin maddi hukuk devleti düşüncesini, yani öncelikle eşitlik ilkesini ve eşitlik ilkesinin katılım düşüncesiyle bağını, özyönetim mülhazası aracılığıyla iktisadi ve toplumsal düzene yaymaya ve böylece sosyal (*hukuk*) devlet fikrine reel içerik kazandırmaya dayalıdır"³² ifadesini kullanır.

Barber, "her yurttaş kendinin siyasetçisi olmalı" derken temsili demokrasinin çatışmayı bastırdığını, buna karşın katılımın ise ortaklaşacılık fırsatı yaratarak bu çatışmayı özgürlüğe ve eşitliğe dönüştürdüğünü açıklar. Barber, liberalizmin çıkış noktasının sorunlu olduğunu, bireyin "hak", özgürlük" ve "adalet" gibi tanımlayıcı özerkliğini normatif olarak belirlediğini ve siyasi pratikle ilişkilendirmediğini³³ açıklar. Bir başka yönüyle de birey, yalnız başına (*atomik*) bırakılarak, yoğunlaşan/kümeleşen sermayenin tuzağına düşer ve birey olarak yalnız başına, onun tahakkümüne terk edilir.

Katılımcı demokrasi taleplerine karşı geliştirilen argümanlardan bazıları, katılımlı sürecin, her bireye görev ve sorumluluk bağlamında eşit mesafe öneren "devlet-yurttaşlık bağını çözeceği", "genellik ilkesini zayıflatacağı" ve "yönetim erkini bazı çıkar gruplarına indirgeyeceği" ekseninde gelişiyor.

Aslında bize göre, "yönetim erkinin bazı çıkar gruplarına indirgenmesi" olasılığı savı, üzerinde durulması gereken ciddi bir sorun. Böylesi bir tehlikenin ortaya çıkması da, örgütlü toplum olamamanın getirdiği sınırlamalar veri iken, ihtimal dahilindedir. Örneklemek gerekirse, bir yörenin kalkınmasına ilişkin temsiliyetin sadece birkaç çıkar grubuna bırakılması, yöre ihtiyaçlarının karşılanmasında sapmalar doğurabileceği gibi temel bir sorun olarak, yerel iradenin temsiliyet hakkının gaspı tehlikesini de doğurur. Ve bu sorun çok daha önemlidir.

Biliniyor ki "yeni muhafazakar" (*neo-con*) eğilim, liberter teori şemsiyesiyle "yerelleşme" ve "katılım" konularına atıf ya-

³² Jürgen Habermas 1997: Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yay, İstanbul.

³³ Benjamin Barber 1995: Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yay, İstanbul

parken, post-modernizmin “parçalılık”, “düzensizlik”, “kopma” ve “karışıklık” kültürüyle kol kola ilerlemektedir. İşte bu noktada, yeni muhafazakarın yerelliğini, küresel- yerel sermayenin organik bütünlüğü anlamında, güç hiyerarşisine dayalı etkin çıkar gruplarının katılımını ise oligarşiler ittifakı olarak değerlendirmek, abartılmış bir tanım sayılmamalı. Çünkü yeni muhafazakârlar, siyasalın(*siyasal toplum-devlet*) sahasını kısıtlamayı önerirken, sivil toplumdan arındırılmış sermaye grubunun güçlenmesini temel almaktadır. Bu yaklaşım ise, “hiyerarşiye” ve “güce” sonsuz itibar duyması ile yeni muhafazakarın otoriter kimliğini yeniden ve yeniden deşifre etmektedir. Buna karşılık, Ernesto Laclau’nun da belirlediği gibi toplumsal teori “... toplumsal failin bir yurttaş olarak değil, üretici olarak eşitlik ve katılım hakkını savunur.” derken, ekonomiyi küresel şirketlerin, özel sermayenin sahası olmaktan çıkarmaktadır.³⁴

Demokratik ilerleme için asıl olan, kitlelerin ihtiyaç ve haklarına rağmen, sadece karların ve faydaların çoğaltılmasına kilitlenmiş devleti dönüştürmek ve güç ilişkilerini değiştirmektir. Başka bir deyişle, rol dengelerini, halkın ihtiyaçları ve hakları temelinde yeniden kurmaktır.

Yerel temsiliyetin birkaç çıkar grubuna ya da seçkin bir azınlığın yanlış tefsirine bırakılmamasının en adil çözümü, kalkınma yönetiminin yerel katılımcı temsiliyetle (*genel yerel oya dayalı yerel meclislerce*) oluşturulacak olan ve içinde yararlanıcı grupların (*meslek odaları, kooperatifler, sendikalar, denekler, vakıflar v.s.*) da bulunacağı, yönetim organlarına teslim edilmesidir. İçinde işsizlerin de, küçük üretimlerin de bulunacağı bir toplumsal meşruiyet temelini kurulmasıdır. Bu, “Yerinden Yönetim”in organizasyonel temelidir.

Katılımcı demokrasi taleplerine karşı geliştirilen argümanlar içinde, “yurttaşlık bağı” ile “genellik” sorunu da tartışılır. Bu tartışmaların, farklı varsayımlara dayanıldığı için ortaya çıktığı söylenebilir. Yönetim felsefesinin devlet-yurttaş bağına ilişkin dayandığı kabuller, düşünce sistemlerine göre değişmekle birlikte, özellikle liberal görüş, devlet-vatandaş ilişkile-

³⁴ Ernesto Laclau & Chantal Mouffe 2008: Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İletişim Yay, İstanbul.

rinin bir soyutluk evreninde sürdürüldüğünü kabul eder. Başka bir anlatımla devlet, kimlik, inanç, dil, düşünce v.s. farkı gözetmeden, vatandaşlarına karşı tarafsız ve eşittir ama bu eşitliği, yurttaş normatif, sınırları belirlenmiş bir kimlik içinde tutarak sağlar, bireysel kimliklerinden en önemlisi ihtiyaçlarından ve haklarından soyutlar.³⁵

Burada özellikle geç demokrasilerde (*II. Dünya Savaşından sonra kurulan demokrasilerde*) iki önemli sorun halen önemini koruyor:

Birincisi, yurttaşın konumuyla ilgilidir. Biliniyor ki vatandaş, yurttaş ve birey olmak üzere, iki kimliklidir. Ancak normatif bir yurttaş kimliği algısında bireysel nitelikler tül gerisindedir, görünmez. Oysaki birey, itibar ettiği inanç, dil, düşünce kimlikleri ile yaşamak ister. Geç demokrasiler, genellikle bireysel kimlik konusunu göz ardı ediyor, ya da devlet bu kimlikleri homojen bir bütünlük içinde görmek istiyor, genellikle homojenlik biçiminde tanımlıyor. Sonucunda devlet-birey ilişkisinde, taraflara göre farklılaşan talepler gerilim doğuruyor. Burada devlet, kesinlikle toplum mühendisliği yapmama ve özün gür gelişmesi için özgürlük alanını genişletmelidir. Görüldüğü gibi bu konuda, liberal düşüncenin frenleri indirilmekte ve erken demokrasiler bu sorunu, katılımcılığı da özendirerek çözmektedirler. Erken demokrasiler, demokratik değerleri bir adım daha ilerleterek ve siyasal-hukuksal anlamda eşit yurttaşların bireye içkin farklılıklarını hazmederek, birlik duygusunu, daha özgün ve farklı ortak alanlarda yaşatmaktadırlar. Çünkü insanlar, bireysel kimliklerini parçalamazlar; düşüncelerini, dillerini ve inançlarını, kimliklerinin ve insani tüm ihtiyaçlarının (*kalkınma ihtiyacı dahil*) ayrılmazı olarak düşünürler.

İkinci önemli sorun ise “genellik” ilkesinin yorumuyla ilgili. Erken ya da geç bütün burjuva demokrasilerinde, ekonomik ve sosyal hakların dağıtımında ciddi sorunlar var ve bu sorunlar, henüz sanayileşememiş geç demokrasilerde, ayrıca birçok nedene bağlı olarak, çok daha ağır. Ekonomik ve sosyal haklar yurttaşlara adil dağıtılmadığı için bu alanda, gücün

³⁵ Benjamin Barber:a.g.e.

tain ettiği ve onun çıkarlarına hizmet eden tüm tezahrlerde bir homojenlik ve genellik söz konusu. Bu nedenle, hak dağıtımının fırsat eşitliği temelinde geliştiği söylenemez. Devletin bürokratik temelli yapısı ile bu sorunları ağırlaştırdığı, genelleştirmede ciddi sapmaların doğmasına neden olduğu, dahası güçlü birey, grup ve sınıfların hakimiyetini olumlulaştırdığı, sevimli kıldığı bile söylenebilir. Genelliğin ihlal edildiği algısıyla, seçimlerle ortaya çıkan devresel hesap sorma imkanı, belki iktidar değişikliği ile sonuçlanabiliyor ama bu değişikliğe gerekçe olan beklentiler, yine siyasetin tain ettiği bürokratik devlet geleneğinin buharlaştırıcı kalıpları içinde uçup gidiyor ve yeniden başa dönülmüş oluyor. İktidarlar değişiyor, ancak sistem değişmiyor.

Yurttaşın “yasal eşitlik” yanında, bir de “hak eşitliği” talep etmediği söylenemez; çünkü güvenlik, güvence ve barış dileği, kullandığı oy’un evrensel ve vazgeçilmez referansıdır. Ancak örgütsüz bir toplumda, Ernest Gellner’in de belirttiği gibi eğer “merkezi otoritarizm”e karşı bir de “güçsüz atomizm” varsa, toplumun özgürlüğü, sivil alanın gelişmesi ve hak taleplerinin duyulabilir kılınması gttr.³⁶ Zaten katılımcı demokrasinin asıl gerekçesi de bu sesin duyulabilir kılınmasıdır.

Hakların dağıtım biçimini, işleyişini, yukarıda belirttiğimiz gibi Habermas tanımlıyor. Habermas, “yurttaşın katılımlarla erişebileceği özerk bir ekonomik ve sosyal haklar alanı”ndan söz ediyor.

Hak dağıtımında genellik ilkesinin bozulmaması için yerelin temsil biçimi veya katılım yapısı da önemlidir. Yerelin genelini temsil etmeyen kısmi katılımlarla ortaya çıkması muhtemel sapmaları önlemek için yerel temsili katılımın başatlığı, denetim ve onaylama fonksiyonuna dayalı başatlığı esas alınmalıdır. Bu nedenle yerel meclisler, “hak” ve “sorumluluk” temelinde genişlemeli ve “genel temsili” güçlü kılacak biçimde zerkleşmelidir.

Katılımcı demokrasi, temsili demokrasideki vekaletin asalette tevdi edildiği bir süreç, genel iradenin parçalanmadığı ve

³⁶ İlkay Sunar 1998: Sivil Toplum, Demokrasi ve İşlam Dünyası, içinde(Sivil Toplum ve İşlamiyet), Tarih Vakfı Yurt Yay, , İştambul

ancak temsiliyet içinde yitip giden hakların görünür kılındığı, karşılıklarının alındığı bir süreç.

Almanya-Rheinland-Pfalz Eyalet Anayasası, neredeyse bir asra varan süredir “...belediyeler tüm kamu görevlerini üstlenebilirler. Devletin belediyeler üzerindeki denetim yetkisi, bu kuruluşların yönetimlerinin yasalara uygunluğunun denetlenmesi ile sınırlıdır.” derken, devlet yetkisini denetimle sınırıyor olmasının ilginç bir tarafı olmalı. Bizim için ilginç olan taraf, düne kadar (*AB sürecinin gerektirdiği düzenlemelere kadar*) belediyeler üzerinde devlet vesayet yetkisinin sürmüş olması ve devletin, belediyeler üzerinde, “onaylama”, “önceden izin verme” ve “yerel yönetimin yerine geçerek karar verme” yetkisine/vesayetine sahip bulunuyor olmasıdır.³⁷

Geleneksel modernleşme teorisine göre siyasal liberalizm ile kapitalizm arasında bir bağ kurulduğu, tarihsel süreç içinde önce kapitalizmin geliştiği, arkasından siyasal yapının demokratikleştiği ve böylece kapitalizm ile demokrasi arasında neden-sonuç ilişkisi olduğu kabul görür. Oysa ki batı (*liberal*) demokrasilerinin kurumsal yapısı (*biçimsel*) ile değerleri (*içerik*) arasında bir çelişkinin ortaya çıktığı ortada. Zaten, değerlere (*insan haklarına*) ilişkin ilerleme, kapitalizmin bağışlarından çok, toplumsal güçlerin ortaya koyduğu mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. “...liberal devletin demokratikleşmesi kapitalizmin doğal sonucu değildir, kapitalizmin rahatsız ettiği kitlelerin sisteme karşı ortaya çıkması olası mücadelelerini engelleyebilecek bir çözüm olarak, siyasal alana aktif katılım alanındaki uzlaşma ürünüdür... bu nedenle kapitalizm doğası gereği demokratik değil, otoriterdir”.³⁸ Şimdi artık kapitalizm, “kabuğunu kırmış”, serbest rekabet piyasasını, hegemonik- tekelleri rekabet düzenine dönüştürmüştür. Bu nedenle, sözleşmeye dayalı bir istihdam önermemekte ve hak talebini kışkırtacak bir potansiyele tahammül göstermemektedir. Kısacası, hakların ve özgürlüklerin korunacağı, gelişeceği bir “ortak iyi”nin bulunması, toplumsal hak ve ihtiyaçların, tam ve doğru algılanmasına bağlı olduğu kadar, bu algıyı

³⁷ Selçuk Yalçındağ 1992: F.Almaya’da ve Türkiye’de Yerel Yönetimler, TODAİE, Ankara.

³⁸ Levent Köker 2005: a.g.e.

doğuracak olan yapısal koşulların varolmasına, oluşturulmasına da bağlıdır.

Katılımı gerektiren toplumsal nedenler, ihtiyaçlar az değil. Toplumsal yaşamın tüm alanları dikkate alındığında, temsili demokraside “genel irade”, halka sırtını dönen seçkinci azınlığın kendine özgü tefsiriyle çoğu kez belirsizleşir, soyutlaşır, eğilip-bükülmelerle sapmalar doğar, bazen de çoğunluk tahakkümüne dönüşür. Böyle olunca da her bireyin ya da çıkar grubunun hak olarak gördüğü beklentilerinin karşılanmaması sonucu doğar; böylesi bir durum Habermas’ın belirttiği gibi “meşruiyet kriz”ine yol açar.

Genel irade ile kitlesel katılımın gerilim yaşayacağı savı, gerçekliği ifade etmiyor; çünkü katılımın dayanışma önererek ulaşılmasını istediği hedef, genel iradenin örtülmek istenen kaynağıdır, kendisidir. Gerilimin asıl nedeni, vekalet müessesesi ile çalışan temsiliyetin, vekilin asıla tahvil edildiği, çatışmacı, haksız ve saptırıcı icra biçiminde aranmalıdır.

Rousseau’dan bu yana “genel iradenin bölünmezliği” ilkesi temel alınır alınmasına, ancak onu uygulanabilir kılacak ve yurttaşla ilişkilendirecek “işlemsel araçların”, yani genel iradenin temsiliyetine içerik kazandıracak olan araçların varolması gerektiği üzerinde de durulur. Rousseau, halkın eğilimlerini içerdiğini varsaydığı için, “işlemsel araçları” gelenek ve göreneklere dayandırır.³⁹ “Gelenek” ve “görenek”lerin birey ve grup algılamalarına göre farklılık göstermesi, çeşitlenmesi ve ayrıca onu doğuran dinamiklerle birlikte ve bir süreklilik içinde değişerek dönüşmesi, geleneklere ilişkin devletten gelen betimlemelerin gerçeklerden soyutlanması ve farklı yorumlanması tehlikesini doğurur. Bu nedenle, “işlemsel araçların” her gruba ve kesime göre farklılık arz eden reel ihtiyaçlara ve o ihtiyaçların izinde giden katılıma dayandırılması kaçınılmaz gibi. Katılım, sadece sürece “iştirak” eden bireyler toplamını ifade etmez; ondan da öte bir anlam ve büyüklük tanımlar. Bireyin yalnız bırakıldığı bir süreç olmadığı, bireye ait herşeyin hakkaniyete dayalı bir ortak irade ile çoğaltıldığı

³⁹ J.J. Rousseau 2005: Toplum Sözleşmesi-1762 (Çeviri), Paragraf Yay, , Ankara

ve yaratıcı kolektif iradeyi öne aldığı düşünöldüğünde katılım, parçalanmış bilincin onarıldığı bir dayanışma duygusu yaratır.

Bizde, reel olarak sürdürölen temsiliyet aygıtı, ayrıca eleştiriyi hak etmiyor değil: Siyasilerin temsilcileri doğrudan belirlemeleri, partilerin öncöl belirlemeler ile vekalet kurumunu velayetlerine almaları, genel irade beyanının yüksek tutulmuş barajlarla engellenmesi, halk iradesinin temsiliyetle bağını zayıflatıyor; dolayısıyla temsiliyetin halkın ihtiyaçlarıyla, talepleriyle bağlaşması, daha da önem kazanıyor.

Temsiliyetin, öncelikle ve tamamen halk iradesiyle belirlendiğı, halkın beklentileri, ihtiyaçları doğrultusunda ve mutlak olarak yine halkın temsilcileri tarafından halk için uygulandığı, bir takım müdahalelerle gölgelenmediğı, diyelim ki askeri vesayetin söz konusu olmadığı gibi bir meşruiyetin tam tezahürü gerekmektedir. Bu tezahürün, fırsat eşitliğini temel alan katılımlarla desteklenmesi, halkın yönetimde aktif rol alması, siyasal çoğulculuğun tesis edilmesi ve güç kazanması, kaçınılmazdır.

Demokratikleşmenin ilerlemesi, güç kazanması, elbetteki kolay olmayacaktır. Merkezin, katı resmi-sivil bürokratik yapısını olumlayan ve önceleyen görüş, halk iradesine güncel yaşamda da yakınlaşmayı ve alan bırakılmasını sağlayacak olan demokratik ilerlemeye, birtakım gerekçelerle, karşı koyacaktır. Oysa ki, halk iradesinin güncel yaşamda da hakim kılınması, demokrasinin ve kalkınmanın olmazsa olmazı. Çünkü kalkınmayı, tüm diğer toplumsal sistemlerden ayırmak ve bir kompartıman içinde başlı başına sürdürölen bir faaliyet niteliğinde olduğunu düşünmek, mümkün değil. Çünkü kalkınma, kaynak kullanımını tayin eden tüm kararlarla, süreçlerle ilişkidedir ve teorik olarak, “güç ve etki akışı”nı değiştirecek bir potansiyel önermektedir.

Temsili icranın ilk sorumlusu, kaynağını parlamentodan ve halktan alan hükümettir. Hüküm etme, bakanlıklara bağlı ve bürokrasiye dayalı uzantılarla “icra” ediliyor. Belirlenmiş bir alana ilişkin bir yetkinin, birçok bakanlık arasında paylaşılmış olması, öncelikle hizmet etkinliğini düşürmekte, bu dağınık yapı, tüm bakanlıklarca eleştirilmektedir. Örnekleme gerekirse, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bu icrai bölünmeyi, “so-

rumlulukların belirsizleşmesi" (*sorumluluk kaybı*)nin ve "yetki çatışması"nın nedeni olarak görmektedir.⁴⁰

Eğer merkez, elindeki gücü, çoğunluğun hak ve ihtiyaçları bağlamında kullanmak bir yana, azınlığın hizmetine sunar ve bunu da örtülü ya da açık baskılarla sürdürür ve özgürlük alanını daraltırsa, bu yönetim tarzına demokrasi demek mümkün mü?

Halkın, genel irade beyanı, açlığa mahkûniyete rıza anlamına mı geliyor? Yoksa işsiz kalmaya mı?

Kalkınma ya da kırsal kalkınma ise temsiliyetin katılım bağıyla güçlü kılınmasını, doğrudan ya da "saf demokrasi" mümkün olamayacağına göre temsiliyetin bozulan dengelerini düzeltmeyi öneriyor. O halde, katılımcı yönetim, yeni rol dengeleri öneren bu yönüyle de, demokratik ilerlemenin pratik kazanımlarını, fırsatlarını sunuyor denebilir.

Geniş anlamda sivil toplum, dar anlamda kırsal örgütlenmeler, neye aday olacaklar, neyi önereceklerdir?

Hukuk devletinin yasal gözetiminde olan sivil toplum⁴¹, "otarşik" bir yapıya sahip olmayı gerektirmemekle birlikte, özerktirler ve devlete tabi değildirler. Çünkü devletle sivil toplumun kurumsal ayrılığı söz konusudur ve bu ayrılık önkoşuldur. Tam da bu kurumsal ayrılık noktasında sivil toplum, "temsili iktidar- halk bağı"nı güçlendirmeye, ortaya çıkan "hak" kayıplarını yeniden kazanmaya, paydaşlardan biri olarak adaydır. Siyasal olanı muktedirler dünyasına, ekonomisine tabi kılan liberalizmin ve onun tutkuyla sarıldığı serbest piyasa düzeninin pek de özenle yönelmediği "hak" kayıpları sorununda, bu hakların yeniden kazanımını, sadece, cemaat otoritarizmi eğilimini çekirdeğinde barındıran sivil topluma

⁴⁰ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 2004: II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara

⁴¹ Ergun Özbudun, Larry Diamond'dan alıntılanarak sivil toplumu şöyle tanımlamaktadır: "gönüllü, kendi kendini yaratan, büyük ölçüde kendi yaşamını kendisi sağlayan, devletten özerk ve hukuksal bir düzenle ya da ortak değerler kümesiyle sınırlı olan örgütlü toplumsal yaşam." (Ergun Özbudun 1999: Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, içinde, Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul)

delege etmek, elbette halk katılımının, kitle katılımının yanıtı veya karşılığı olmayacaktır. Yukarıda incelediğimiz gibi bu katılımın, toplumsal faydanın sağlanması açısından, en elverişli referansı, yerel katılımcı temsildir.

Cemaat otoritarizmi eğilimi, özgür veya “modüler insanı”⁴² inşa edecek ortamı sağlayamamış toplumlarda, kabul edilebilir sınırların üzerine çıkabilir. Zaten bunun da dönüşmesi veya aşılması, bizzatıhi demokratik araçların çalıştırılmasıyla, farklı taleplerin uzlaşmayı gerektiren niteliğinin yaşam bulmasıyla, katılımıla mümkün.

Carol Pateman, bireylerin ve kurumların birbirlerinden soyutlanmış biçimde bir arada olmalarının bir anlam ifade etmediğini belirtirken, ulusal düzeyde temsili kurumların bulunmasının demokrasi için yeterli olmadığını, siyasi eşitliğin katılımıla mümkün olacağını belirtiyor.⁴³

O halde, insan haklarına dayalı katılımcı ve dayanışmacı demokrasi düşüncesi, “sosyal hukuk devleti”ni olduğu kadar, eşit ve adil yaşamı ve barışı da ilerletecek bir idealdir. Dolayısıyla, bireysel hak ve özgürlük kavramı ile katılımcı ve dayanışmacı düşünce, temsiliyeti demokrasiden cımbızla alıp çeken zihniyetle çatışmakta, temsiliyeti demokrasi kültürüne çekerken, yeniden kendi kaynakları ile buluşturmaktadır. Katılımcı demokrasi akımı, temsili hiyerarşinin tabanına itilmiş halkın rol almasına ve bu iradenin yeniden rütbe kazanmasına itibar etmektedir.

Dolayısıyla halkın güncel ve uzun erimli yaşamında aktif rol alacağı bir demokrasi ortamı geliştirilmedikçe, kalkınma ve gelişme düşüncesinden söz etmek mümkün değil. Demokrasinin “iyiyi” ve “doğruyu” ilerletecek daha adil bir dünya anlayışıyla sıkı bağları var. Adalet, “hak” ve “ihtiyaçlar” bağlamında tanımlandığına göre, kalkınmanın “yaşam hakkı” ile bağını koparmamak elzemdır. Öyleyse kalkınma, temel bir in-

⁴² “Modüler İnsan”:Farklı kurum ve örgütlere üye olmayı mümkün kılan bir eğitim düzeyine sahip bireYay, Elisabeth Özdalga 1999: a.g.e, içinde, Sivil Toplum ve Düşmanları, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul

⁴³ Carol Pateman 2006: Siyasal Düşünce, içinde: Katılımcı Demokrasi, Dost Yay, Ankara

san hakkıyla, onu ete kemiğe büründürecek toplumsallaşma ile sıkı bir bağ önermektedir.

Neo-liberal düşünde, “mutlak özgürlük” adına bireyi her türlü kamusalın dışına taşıırken, güç ilişkilerinin tayin ettiği sermaye, bireyi tahakkümüne almış ve toplumsala dair kimliğini ve bağlarını parçalamış, hak ve özgürlükleri “özel alana havale etmiştir”. Oysa ki birey, “sadece toplumsal birlik içinde bir bütündür.”⁴⁴ Görülüyor ki kapitalizmin kazandığı küresel hegemonik güç, Rousseau’nun feodal bağlarından çözülmesi için “toplumsal sözleşmesi”nde bireye atfettiği “kendi başına yaşayan ve mükemmel bir bütündür” tanımlamasındaki mükemmeliyet, yaşamdaki gücünü, değerini, yitirmiştir.

Geniş anlamda kalkınma, dar anlamda ise kırsal kalkınma, güçlenmiş/güçlendirilmiş bağlarla “birlik içinde olma” tezahürüdür. Kalkınma aynı zamanda, güç ilişkilerinin tayin ettiği sermayeyi ve karar akışını değiştirecek bir potansiyel içermektedir ve asıl zorluk da zaten böylesine bir sürecin doğuracağı stresin aşılmasında yatmaktadır. Tekelci kapitalizm, aslında liberter teorinin “bireyin mutlak bağımsızlığını ve farklılığı”nı temel alan paradigmasını yerle bir etmiş olmasına rağmen, kökten liberal anlayış, “ortak hedeflerin” ve “ortak iyi”nin teessüsüne bir türlü kapıyı aralamayı göze alamamaktadır. Alamamaktadır, çünkü kişisel- ya da sermaye çıkarı, her türlü değerin üstündedir.

Şirket paradigmasına dönüşen “müşteri memnuniyeti” gibi bir hedefi toplumsal için de algılayabiliyor ve eğer toplumsal memnuniyet kavramını gündemimize taşıyabiliyorsak, elbetteki bunun koşullarını ve ortamını hazırlamak kolay olmayacak. Sonuç olarak, kalkınma veya gelişme yaklaşımı, egemen olan siyaset anlayışında ve perspektifinde, çok önemli bir strateji değişikliğini ve bazı stresleri yüklenmeyi gerektirir. Kırsal kalkınmanın bir dizi gerekçesi var; önemlilerinden biri de türdeş yapıda olmayan kırsal alanın doğurduğu sorunlar olmalı: Kırsal kalkınma konusunda önde gelen araştırmacılarından R. Chambers, bugün tarım içinde bile kutuplaşmaların var olduğunu, yeşil devrim kalıpları içerisinde yoğun girdi

⁴⁴ Michael Sandel 2006: “Siyasal Düşünce” içinde: Topluluk Kavramları, Dost Yay, Ankara

kullanarak sulu alanlarda endüstriyel üretim yapan kesim ile sulama imkanı olmayan ve genellikle dağlık bölgelerde çiftçilik yapanlar arasında, gelir uçurumu doğduğunu ifade eder. Daha düşük imkanlarla faaliyet sürdüren bu küçük üreticiler, tek ürün yerine daha fazla ürünle tarım yapmaktadırlar, riske açıktırlar ve sorunları daha da karmaşıktır⁴⁵.

⁴⁵ Tayfun Özkaya 2003: Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı, Menemen Proje Uygulaması, TZOB Yay, Ankara

II. BÖLÜM

KIRSAL KALKINMA: KAVRAMSALLAŞTIRMA

Kalkınma, ekonomik, sosyal ve politik hedefleri olan bir yaklaşım; stratejisi, fark gidermeye ve güçlendirmeye dayanır. Güçlendirme programı içinde İstihdamın ve gelirin artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ise öncelikli hedefleri arasındadır.

Kalkınma yaklaşımı geleneksel olarak gelir dağılımı sorunlarının aşılması, beşeri kaynakların geliştirilmesi, uygun bir kaynak tahsisi politikasının izlenmesi ve girişim ortamının iyileştirilmesi gibi süreçlere ilişkin bir müdahale yöntemi ve dengeli büyümenin karşılığı olarak algılanırdı.

Günümüzdeki varsayımlar, bu sürecin sadece ekonomik araçlar, teknolojik tahsisler ve altyapı hizmetleri ile aşılamayacağı yönünde geliyor. Kalkınma, sadece mal ve hizmet miktarındaki artışı değil, ekonomik- sosyal, kültürel ve çevreye ilişkin gelişmenin, aktif katılımı sağlanabilen kurumsal güçlenmesini de hedefliyor. Asıl vurgunun çevrenin güçlenmesine yapıldığı, merkezi kararları tayin eden güç imtiyazlarının yön değiştirdiği, yeni bir kurumsal ve yapısal-örgütsel yaklaşım gerektirmektedir kalkınma. Çünkü, "istikrar ve yapısal uyum programları" adı altında getirilen araçlar, tam da merkezin güçlenmesini ve çevresel etkilerden korunmasını(!) sağlamak isteyen bir mantıkla çalıştırılmaktadır. O halde, GOÜ konumundaki Türkiye için kalkınma kavramı, sadece bir takım mali araçların düzenlenmesi ile tanımlanmamalı; ondan da öte, kurumsal ve yapısal güçlenmeyi de işaret etmelidir.

Bu anlamda örneklemek gerekirse, AB'nin yerel kalkınmaya ilişkin uygulamalarına ve yaklaşımlarına bakıldığında, kutuplaşmanın Türkiye kadar derinleşmediği bir zemine dayandığı halde sadece sürecin rasyonel kılınmasıyla yetinilmediği, giderek gelişmede derinleşmenin amaçlandığı görülecektir:

AB- Lizbon Bölgesel Kalkınma Stratejisi-2000 kriterlerine göre kalkınma süreci, bilinen fiziksel araçlar yanında, katılımı, kalkınma alanının serbestleşmesini(*karar verme sürecinin desantralizasyonunu*), yerel iş kültürünün (*bölgesel deneylerden öğrenme*) ve bilgi transfer ağlarının ve ara yüzlerin geliştirilmesini, etkin ve entegre finansal hizmetlerin sunulması ile işbirliğinin geliştirilmesini ve rekabet gücünün artırılması konularını da kapsıyor.⁴⁶

O halde özellikle bir GOÜ için kalkınma, sadece ekonomik büyümeyi temel alan bir yaklaşım olmaktan çıkmalı, sayısal büyüklükteki ilerlemelerle yetinilmemeli, bunlarla birlikte köklü kurumsal değişiklikleri, ekonomik ve sosyal yapıların yeniden düzenlenmesini amaçlayan⁴⁷, bunlarla birlikte, halkın davranış kalıpları ile değer yargılarındaki değişimi de içeren kültürel farklılaşmayı umut eden bir kavram olarak öne çıkmalı.

Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiği

Alanlara ilişkin ilk kalkınma deneyiminin, OECD'nin desteklediği ve 1958 yılında Köyceğiz'de uygulanan Bölge Planı ile başladığı söylenebilir. Arkasından 1989 yılında başlayan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) ve daha sonraki yıllarda gündeme gelen DAP (Doğu Anadolu Projesi) ve DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) projeleri sayılabilir. Ayrıca bu kapsam için, mekân referansı ile teşvik programlarının tanımlandığı K.Ö.Y.(*Kalkınmada Öncelikli Yöreler*) sürecinden de söz etmek gerekir.

⁴⁶ www.dpt.gov.tr IX. K.P. Bölgesel Gelişme Politikaları ve AB'ye Sosyal Uyum Ö.İ.K.Raporu.Erişim (18.02.2007)

⁴⁷ Gülden Ülgen 2004: İktisat Bilimine Giriş, DER Yay, İstanbul.

Bu programlar, varolan bölgelerin kalkınma sorunlarını giderememiş ve beklenen sonuçların elde edilmesini sağlayamamıştır.

Buna en ilginç örnek, GAP programı olmalıdır. 1989 yılından günümüze uygulanan proje ile suya-sulamaya dayalı çok sektörlü entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma amaçlanmıştır. Sulama altyapıları geliştirilecek ve buna bağlı olarak, sanayi ve hizmetler sektörü gelişecekti. Oysaki proje ileride GAP bölümünde de irdeleneceği gibi, büyük ölçüde bir enerji temin programına dönüştürülmüştür. Çünkü, enerji hedeflerinin %74,1'ine ulaşılmışken, tarımsal hedeflerin %14'ünde kalmamıştır. Geri ödeme niteliği yüksek olmasına ve 2006 yılı itibarıyla harcanan 15 milyar dolarlık yatırım bütçesine karşılık, aynı dönemde 8 hidroelektrik barajında 253 milyar KW-saat enerji üretilmiş ve 15,1 milyar dolarlık hasıla yaratılmış⁴⁸ olmasına rağmen, bir türlü, projenin sulama ayağı tamamlanamamıştır.

II. Plan döneminin son yılında(1972), DPT bünyesinde K.Ö.Y. Dairesi kurulmuş ve bu kapsamda, sözü edilen yörelerin kalkınması için ek yatırım ve teşvik programları uygulanmıştır. Örnekleme gerekirse V.BYKP (Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) dönemine, başka bir deyişle 1982 yılına kadar, temel üretken sektör olarak bilinen imalat sanayi için ayrılan kamu kaynağından K.Ö.Y.'lerin aldığı pay Türkiye geneline göre %17,3 oranından daha az düzeyde gerçekleşmişken, aynı dönemde enerji yatırımları için alınan pay ise genele göre %9 daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Başka bir anlatımla, Türkiye ortalamasına göre K.Ö.Y. lerin, imalat sanayi payı görece olarak azalmışken, sonuçlarından daha az yararlandığı enerji yatırımları payı artmıştır. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz K.Ö.Y. dönemi ile büyük ölçüde çakışan 1973- 1985 döneminde, Doğu ve Güneydoğu illerinin tamamı ile gelişmişlik sorunu yaşayan alanlar, yaşama geçirilen K.Ö.Y. uygulamalarına rağmen, gelişmişlik sıralamasında büyük oranlarda zemin yitirmiştir⁴⁹.

⁴⁸ GAP BKİ 2006: Faaliyet Raporları, Ankara

⁴⁹ Rıfat DAĞ 1995: Doğu Ekonomisi s.46-50, D -TSO Yay, Ankara.

Yatırım Teşvik Belgelerinin bölgeler itibariyle dağılımı, son yıllarda da iç açıcı değil, 2005 yılı itibariyle, Doğu ve Güneydoğu Bölgesi bu pastadan %8,4 oranında yine gelişme sorunu yaşadığı bilinen Karadeniz ise %6,9 oranında bir pay almıştır. Marmara ve İç Anadolu Bölgesi'nin %72,2 oranında teşvikten pay aldığı söz konusu iken, teşvik-nüfus ve gelir-nüfus ilişkilerinin göz ardı edildiği anlaşılmaktadır⁵⁰.

Türkiye'nin geleneksel kalkınma yaklaşımına ilişkin sorunları nelerdir? Bölgesel planlar, öngörülen "Büyüme Modeli"nin tamamlayıcısı- mütemmimi olarak planlanmış; sektörel büyümeyi hedef alan merkezi planın devamı niteliğinde görülmüş, içsel dinamiklerin ve ona bağlı faktörlerin avantajları ya yeterince tanımlanmamış ya da tanımlandığı halde öne çıkarılamamıştır. Sektörlere ilişkin görünür kaynakların hareketlenmesi piyasa avantajlarına bırakılmış, dolayısıyla bölge dezavantajları piyasaya giriş engellerine dönüşmüş ve potansiyelin gelişmesi için gerekli altyapı hizmetleri aksatılmıştır. Sonucunda,

Yetersiz Kaynak Tahsisi: Kamu mülkiyetindeki yatırımlar için gerekli kaynaklar, eşzamanlı ve yeterli oranlarda tahsis edilmemiş,

Merkezi Planlama: Planlama tavanda gerçekleştirilmiş, merkezi kararlar yerel ihtiyaçlara göre belirlenmemiştir⁵¹.

Morfolojik Yaklaşım: Kalkınma, sadece maddi-fiziksel araçların tanımlandığı, morfolojik bir yaklaşıma tahvil edilmiş, kalkışa geçmeyi hızlandıracak olan özsel dinamikler (yerel inisiyatiflerin güçlendirilmesi ve kurumsallaşması) harekete geçirilememiştir.

Büyüme Kutupları Eksikliği: Kalkınma araçları, daha çok sınırlı mali teşviklerle(arsa temini gibi bağışlar, vergi indirimleri, enerji destekleri, nakliye yardımları v.s.) ve kısmi fiziksel altyapı yatırımları olarak tanımlanmış, ancak büyüme kutupları (cazibe merkezleri) oluşturulamamış, böylece ekonominin

⁵⁰ DPT 2006: Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara

⁵¹ Bir örnek vermek gerekirse, 2002 yılında tamamlanan GAP (Revize) Bölge Planı, sorun tanımlama açısından, katılımcı yöntemlerle hazırlanmış olmasına rağmen, bu program uygulamaya şansı bulamamıştır.

kademelenmesi ve yerel iktisadi bağların oluşması mümkün olmamıştır⁵².

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nin süregelen geri kalmışlığında, genel siyasetin kimlik ifadesine dayalı talepleri, evrensel değerler ve çözümler temelinde algılamayışının ve bunun gerilimli bir sürece taşınmasının, dolayısıyla kalkınma refleksini ilerletecek olan enerjinin bir kuşkuvar dünyasında yitirildiğinin payını da hesaba katmak gerekmektedir.

Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

BM-Çevre ve Kalkınma Konferansı-Rio 1992 ile kalkınmanın geleneksel kabullerine sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ikame olduğu bilinir. Bürokratik temelli merkezi tahsisler, yerini katılımlı süreçlere bırakır. Bu yaklaşım üç temel öge içerir.

Öncelikle pozitif katılımıla kamusalın kitleselleşmesi ve böylece bu alanın bürokratik bağlarından çözülmesi,

Kaynakların gelecek nesiller de düşünülerek dengeli kullanılması,

Çevre değerlerinin korunması amaçlanır.

Pozitif katılım ile genel anlamada hedef kitlenin ve özel anlamda ise yararlanıcıların kararlara ve kaynaklara erişimi esastır. Böyle olunca, planlamadan-uygulamaya halkın etkin rol alması ve izleme değerlendirme fonksiyonlarını icra etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Katılımla, güçlü bir kalkınma stratejisi (*izlenecek yol*) oluşturulur. Böylece, Türkiye kalkınma geleneğinde varolmayan ya da vaaz edilmeyen stratejik yol haritası, katılımlı sürecin görünür damarına dönüşür. Öngörülen amaç ve hedeflerin, tutarlı bir stratejik yaklaşımla yakalanabileceği varsayılır.

Bernstein'in da belirttiği gibi "strateji her şeydir, amaç ise hiçbir şey..."

Katılımlı demokratik planlama, basit bir ekonomik önermeden daha ileri bir şeydir, çünkü içinde barındırdığı *güven*

⁵² Nisfet UZAY 2005: Bölgesel Gelişmişlik farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Seçkin Yay, Ankara.

duygusu, ortak irade, sorumluluk ve ortak yönelme sürecin itici gücüdür.

Yeni Bölgesel Kalkınma yaklaşımları, yukarıda belirlediğimiz sürdürülebilir kalkınma bütünlüğü içinde şu anahtar sözcüklere sahiptir⁵³. Yeni bölgecilik, öğrenen bölge, rekabet gücünün artırılması, Bölgesel kurumsal otoritelerin oluşturulması, Çevrenin destek gücünün artırılması.

Yeni bölgecilik: Her bölgenin farklı ekonomik, sosyal ve politik dokuya sahip bulunduğu kabulüne göre, farklı bölgesel stratejilerin uygulanması,

Öğrenen bölge: Yerel-yararlanıcıların kurumsal kapasitelerinin artırılması ve işbirliği ağ ve kümelerinin oluşturulması,

Rekabet gücünün artırılması: Yenilikçi yaklaşımlarla, yetenek ve girişimciliğin artırılması,

Bölgesel kurumsal otoritelerin oluşturulması: Bürokrasi temelli –merkez temsilcileri yerine, öncü bölgesel örgütler ve kurumsal otoritelerin ikamesi,

Çevrenin destek gücünün artırılması: Doğrudan işletme yardımı yerine işletmelerin faaliyet ortamlarının iyileştirilmesi ve çevrenin destek gücünün geliştirilmesi esastır.

Bu bölümde yeniden tekrarlamakta faydanın olduğu önemli konu, “yeni bölgecilik” ve “öğrenen bölge” yaklaşımlarının, içeriğine göre anlam değiştirebileceğidir. Kalkınma ve demokrasi bölümünde de açıkladığımız gibi, yeni muhafazakar akım, “yeni bölgecilik” sorununu, sadece küresel sermaye ile yerel sermayenin etkili entegrasyonu biçiminde algılar ve kurumsallaşmayı sadece yerel sermayeye dayandırmayı temel alırken, yerel temsiliyet ile ortaya çıkması mümkün olabilecek toplumsal ilerlemeyi veya geniş tabanlı ekonomik gelişmeyi göz ardı etmektedir.

Kırsal kalkınma sorununa gelince, kırsal kalkınmayı, salt tarımsal gelişme anlayışından ayırmak gerekiyor; çünkü bir tarım programı değil kırsal kalkınma. Uygulana gelen tarım politikalarından olumsuz etkilenmiş kesime öncelik veren, tarım dışında birçok kırsal ekonomik eylemi içeren, ekonomik temelli bir sosyal program, kırsal kalkınma.

⁵³ Nispet UZAY 2005: a.g.e.

Kırsal kalkınmaya ilişkin algılarda da büyük bir değişim gözlemleniyor; kaynak tüketen bir eylem olduğu, artık düşünülüyor. Kırsal alana yapısal-kurumsal etkili araçlarla gidildiğinde, sonuç alınabileceğini, kaynak etkinliği ve verimliliği açısından ise sorun yaşanmayacağını, AB uygulamaları da gösteriyor. “..AB’ne katıldıktan sonra, 1970-1990 yılları arasında İtalya’da süt üretim miktarında yarı yarıya, Hollanda’da tahıl üretiminde iki katına yakın üretim gerçekleştiriliyor.”⁵⁴ AB’ nin İtalya ve Hollanda örneğine, gelişmiş ülkeler oldukları düşüncesiyle ihtiyatla yaklaşılması gerektiği söylenebilir. Buna rağmen, umutsuz bölge ve kesim yoktur; Türkiye’de bu varsayımı doğrulayacak örnekler var: Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)’nin sulama imkanının doğduğu alanlarında, sulamanın yapılamadığı dönemlere göre, gayrisafi üretim değerinin beş katına kadar yükseldiği biliniyor⁵⁵.

Kaynak etkinliği açısından, kalkınmadan sonuç alınamayacağı düşüncesine Hirschman da katılmıyor. Albert O. Hirschman, kalkınacak alana yeni “hız düzenleme araçları ile” gidilmesini öneren modelinde “ verili kaynaklar için optimal bileşimleri bulmaktan çok, gizli, dağınık halde ya da kötü kullanılan kaynak ve yetenekleri bulmanın ve ortaya çıkarmanın ”⁵⁶ yani “içsel”e yönelmenin hem önemini hem de gerekçesini vurguluyor. Bu gerekçe, kalkınma alanlarının var olan potansiyellerinin geleneksel politikalarla yeterince ortaya çıkarılmadığını, kaynakların yeterince kullanılmadığını ima ediyor.

Kent ve kır gibi kesimler arasında yaşandığı gibi, kırsal alanın kendi içinde de ortaya çıkan kutuplaşmalar, süreç içinde, kırsal kalkınma yaklaşımlarında da bir dizi değişikliklerin ve gelişmelerin yaşanmasına yol açıyor. Genel bir kırsal kalkınmadan, bütüncül yaklaşımı ve yoksulu öne alan, salt ekonomik büyüme yerine, geniş tabanlı ekonomik büyümenin hızlandırılmasını, risk yönetimini, zaafiyetlerin giderilmesini

⁵⁴ AK Türkiye Temsilciliği 1996: AB Tarımı ve Balıkçılığı Nasıl Yönetiliyor? Resmi Yay, Dairesi, Ankara

⁵⁵ GAP- BKİ 2002: GAP Bölge Kalkınma Planı, Ankara

⁵⁶ Albert O. Hirschman 1996: Kalkınma İktisadi İçinde Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi, İletişim Yay, İstanbul.

önceleyen, kısa vadeli ve sektörel yaklaşım yerine, uzun vadeli ve çok sektörlü çözümleri içeren, girdi ve çıktılara odaklanma yerine, faaliyet ve sonuçlarına (*süreçlere*) odaklanan, merkezi planlamadan, katılımcı planlamaya dönüşümü esas alan yaklaşımlar önem kazanmaya başladı.⁵⁷

Yukarıda, özetlediğimiz yaklaşımlar, DB'nın Moskova toplantısında almış olduğu kararlarına dayanıyor. Ancak, DB'nın halen devam eden uygulamalarına bakıldığında, Moskova kararlarının henüz yaşam bulmadığı da görülüyor. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı-TEDGEM ile birlikte uyguladığı ve finanse ettiği "Köy Bazlı Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesi"nde uygulanan strateji, öncelikle DB'nın önerdiği "...geniş tabanlı ekonomik büyümenin hızlandırılması..." hedefiyle uyumlu değil.

"Ekonomik Proje" kategorisinde gerçekleşen yatırım destekleri, daha çok sermaye şirketlerine yönlendirilmiş; projenin ikinci etabında desteklenen 76 kurum ve kişiden sadece 3'ü tarımsal kooperatiflerden, diğerleri ise sermaye şirketleri ve farklı katılımcılardan oluşuyor.⁵⁸ Çiftçi örgütlerine (*kooperatiflere*) göre daha yüksek mobilite hızı ve karar esnekliği gibi özelliklerinin şirketlere avantaj sağladığı yadsınıyor. Bu nitelikleri dışında, şirketlerin bir dizi iş başarı performansından bile söz etmek mümkün. Ancak, kırsal kalkınmada amaç, kırsal nüfusun tutunma refleksini artırmak, tutunmayla ortaya çıkacak pozitifleri, toplumsal değerlere katmak olduğuna göre, kırsal sanayinin önerdiği katma değerün üreticilere yansıtılması ilkesi öne alınabilirdi. Aslında, kırsal kalkınmanın en belirgin yaklaşımlarından biri, geleneksel faktör oranlarıyla, üretim teknolojisiyle kısır döngüde tutulmuş üretim yapısının iyileştirilmesi, dönüştürülmesidir. Proje ise böylesine bir modele oturmuyor. Üreticinin/ üretim sürecinin ilerisinde kurulacak bir tesisin, geri bağlantılarını güçlendireceği, kendiliğinden dışsallık doğuracağı varsayılıyor. Türkiye'nin TSEK gibi geleneksel kamu yatırımları örneklerinde, özel sektör yatırımlarında ve dahası bazı kooperatif yatırımlarında, tarım işletmelerine kadar uzanan bir faaliyet bağı içinde çalışılmış ise

⁵⁷ Haşim Öğüt 2004: Yay, Y umlanmamış DB'nın Yeni Kırsal Kalkınma Yaklaşımları raporu, Ankara

⁵⁸ www.tedgem.gov.tr/Yay, , im/koybazlıproje.htm Erişim:(02.03.2007)

başarının yakalanmış olduğu, aksi durumda, başarı sağlanamadığı, atıl kapasite ile çalışıldığı biliniyor. Buna karşılık, doğrudan tarımsal işletmelerini hedefleyen ve katılım, örgütlenme, süreç iyileştirme gibi bütüncül bir yaklaşımı önceleyen kalkınma organizasyonları başarı sağlayabiliyorlar.

Kırsal üreticilerin içinde bulunduğu sermaye sorunu nedeniyle, endüstriyel bir işletmeyi gerçekleştiremeyecekleri kaygısı, hizmet sunanların (*Bakanlık, DB*) gerekçesine dönüşmüş olabilir. Ancak bu düşük bir olasılıktır. Çünkü DB, yatırımların %50'sine hibe desteği sağladığına göre, özel girişimci için de benzer bir kaygı içinde bulunduğu sonucu çıkmakta. Kırsal üreticiye, yatırımlarının desteklenmesi suretiyle önemli dışsallıkların (*üretici işletme karlarının azamileştirilmesi, yatırımın tarımsal işletmelerle organik bütünleşmesi*) kazandırılması gibi bir stratejik öncelik söz konusu edilseydi, elbette daha farklı ve üretici lehine çözümler öneren finans modelleri de gündeme gelebilirdi.

Burada, hükümet tercihlerinin ve stratejilerinin de önemi var, ya da olmalı, bu proje yaklaşımına ilişkin sorumluluğu sadece DB'na yıkmak doğru değil, çünkü ortak bir mutabakat ve irade beyanı söz konusu gibi. Aksi bir pozisyon gündemde olsaydı, Bakanlığın da kendine özgü bir proje yaklaşımı ve kriterleri olmaz mıydı? Sorulması gereken soru bu galiba.

BM-FAO, kırsal kalkınma tanımını “sosyo-ekonomik gelişmeyi desteklemek” ve “yetersizlikleri azaltmak” gibi iki amaca dayandırırken, altı temel yaklaşım önermektedir.

İnsan odaklı, hedef kitlenin katılımını önceleyen, çoklu stratejilerin adapte edildiği holistik (*bütüncül*) yaklaşımı temel alan, yaşamın dinamik doğasını kavrayan, problemler üzerine değil, fırsatlar ve insanların güçlü tarafları üzerine kurulu, mikro-makro bağını kuran ve erişim kanallarının güçlenmesini sağlayan, sürdürülebilir yaklaşımlar olarak tanımlamaktadır.⁵⁹

AB yaklaşımları da farklı değil. AB, tarımın yeniden yapılandırılması, toplumsal bütünleşme ve çevre duyarlılığının ar-

⁵⁹ BM-FAO Türkiye Temsilciliği 2003: FAO- GAP İdaresi Katılımcı Kırsal Kalkınma Eğitim Notları, Ankara.

tırılması ilkeleriyle, kırsal kalkınma yaklaşımını üç temel hedefe odaklamıştır.⁶⁰

Yeniden yapılandırma ve yeniliklerin desteklenmesi suretiyle tarımın ve ormancılığın rekabet gücünün artırılmasını,

Arazi yönetiminin desteklenmesiyle, çevrenin korunmasını ve kırsal bölgenin iyileştirilmesini,

Ekonomik faaliyetlerdeki çeşitliliği artırarak, yaşam kalitesinin yükseltilmesini hedef olarak almıştır.

AK'nunun bu hedeflere yönelik geniş bir tedbirler programı var. Bunlardan "rekabet gücünün artırılması" hedefine ilişkin tedbirlerin (*genç çiftçilerin hazırlanması, danışma servislerinin kurulması, tarımsal işletmelerin modernizasyonu, ormanların ekonomik değerlerinin yükseltilmesi, gıda güvenliği tedbirlerine katılan çiftçilerin desteklenmesi, üretici örgütlerini güçlendirmek üzere üretici birliklerinin desteklenmesi, v.s.*) Avrupa koşullarının gerektirdiği gibi operasyonlar, daha çok "güçlendirmeye", varolan yapıyı geliştirmeye yöneliktir. AB, kırsal kalkınma yaklaşımını, çok fonksiyonluluğa, yeni gelir kaynaklarının yaratılması ve istihdamın artırılması için bütüncül bir yaklaşıma, yerinden yönetim ve katılıma, bilgiye kolay erişime, saydam yönetime dayandırmaktadır.⁶¹

Türkiye'de günümüze kadar, kırsal alana yönelik olarak bir dizi program uygulandı. Ancak birkaçı dışında, çoğu uygulamayı içerikleri ve kapsamı açısından kırsal kalkınma faaliyeti olarak tanımlamak mümkün değil:

1924 yılında yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu, 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri, 1950'li yıllarda Marshall yardımı ile tarımın modernizasyonunu ve pazara açılmasını sağlayan süreç, 1969 tarihinde yürürlüğe giren 1163 sayılı Köy Kalkınma Kooperatifleri Kanunu ile 1978'lerde uygulanan ve bir hedef grup ile mekansal tanıma sahip olmasına rağmen, daha çok fiziksel planlama ile altyapı uygulamalarını içeren "Köy Kent" projeleri, tarımı dönüştüren ve toplumsal etkileyen potansiyele sahip olmalarına rağmen, başlı başına kırsal kalkınma programı olarak adlandırılmazlardı. Çünkü çalıştı-

⁶⁰ www.eu.org/cap/eafrd Erişim(16.01.2007)

⁶¹ www.abgs.gov.tr Erişim (19.12.2006)

rılan araçların kapsamı ve niteliği, hedefledikleri nüfus/nüfus grubu ve tanımlanan mekan açısından, kırsal kalkınma tanımına uymuyorlardı. Sözü edilen uygulamaları, kırsal kalkınma yaklaşımından ayıran en belirgin özellik, tamamlayıcılık niteliklerinin olmayışı, başka bir anlatımla, hedef alanın ekonomik ve sosyal yapıları ile altyapı çözümlerini eşzamanlı ve bir bütünlük içerisinde kavrayamaması olmalıdır. Ancak, sahip olduğu gelir getirici araçların çeşitliliği dikkate alındığında, belirli bir kırsal nüfusu ve mekanı hedefleyen ilk programın I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlatılan “toplumun kalkınması” çalışması olduğu söylenebilir. Toplum kalkınması, BM’in öngördüğü doğrultuda küçük toplulukların/köylü çabalarının, merkezi kararlarla belirlenen, yine merkezi tahsislerle sürdürülen ve topluluğun karar süreçlerine katılımını ima etmeyecek biçimde hem sadece “devletin çabaları ile birleştirilmesi” mantığına dayanıyordu, hem de topluluk oluşumunda gönüllülük ilkesine çok da itibar edilmiyordu. Ayrıca, birkaç “örnek köy” çalışması dışında, pek uygulama şansı bulamayacaktı ve yaygınlaşamayacaktı. Katılım konusu, programın uygulandığı dönemde, düşünsel temelleri henüz atılmadığı için gündeme gelmeyecek ve köylünün fiziksel katkısının sağlanması suretiyle sorumluluk paylaşımının ve sahiplenmenin mümkün olabileceği unutulacaktı. Bu geleneksel merkeziyetçi kabuller, dayanak bulduğu BM yaklaşımlarının önemli evrimler geçirmesine rağmen, 1970’li yıllarda gündeme gelen ve yerel “mülki idare” sorunluluğunda halen sürdürülen “Köye Hizmet Götürme Birlikleri”nde de uygulama şansı buldu ve kararlar halen, merkezin yetki aktardığı organlar tarafından alınmaktadır.

Kırsal kalkınma, Türkiye için yeni bir kavram değil; ilk deneyim DB’nın desteğiyle 1974 yılında başlatılan “Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi” ile yaşandı. Aynı yıllarda, bir gönüllü kuruluş olarak Türkiye Kalkınma Vakfı(TKV)⁶², İsviçre Hükümeti’nin yardımı ile Lice depreminden etkilenenlerin

⁶² TKV’nin kurucu başkanı olarak görev yapan Nemci SÖNMEZ, 1962 yılında kurulan Köy İşleri Bakanlığı’nın kuruluşunu gerçekleştirmiş, böylece tarımsal ve kırsal altyapı hizmetlerinin kamusal hizmet kapsamına alınmasına da öncülük yapmıştır.

rehabilitasyonunu öne alan ve daha katılımcı ilkelere dayandığını gösteren bir yaklaşımla kırsal kalkınma programını yaşama geçirdi. Böylece, hem kamu hem de gönüllü bir kuruluş, adına “kırsal kalkınma” dedikleri uygulamalarını 1970’li yıllarda başlatmış oldular. O tarihlerden günümüze kadar DB’nin finansal olarak desteklediği, Çorum-Çankırı, Bingöl-Muş, Yozgat, Erzincan-Sivas, Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma projeleri ve halen birçok ilde sürdürülmekte olan “Köy Bazlı Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesi” ile AB’nin Güneydoğu, Yeşil Irmak Havzası ve diğer farklı alanlarda uygulamasına gönüllü kuruluşlarla katıldığı, finansal olarak desteklediği, kırsal kalkınma projelerinden söz etmek mümkün.

Aşağıda kavramsallaştırma sorununu ülke boyutunu da katarak irdelemeye çalışacağız:

İnsan/ Hedef Grup Boyutu

Kalkınma insan içindir, odağında insan vardır. O nedenle, kalkınma yaklaşımı insani gelişmeyi amaçlar. İnsani gelişmenin sağlanması derken, insani gelişme indeksinin dayandığı ekonomik/teknolojik, sosyal ve kültürel değişkenler itibariyle farklılaşmış, statü kaybına uğramış grupların önceliği akla gelmelidir. Etimolojik olarak “kalkış”a atıf yapan kalkınma kavramı, kalkışa ihtiyaç duyanlara öncelik verilmesini haklı kılar.

BM- Toplumsal Gelişme Araştırma Enstitüsü (UN-RISD) katılımı ve kalkınmayı günümüzde “... denetimden uzak tutulan grupların ve hareketlerin, kaynaklar ve düzenleyici kurumlar üzerindeki denetimlerini artırmak amacıyla giriştikleri örgütlü çaba...” olarak tanımlıyor.⁶³ Böylesine bir tanım, kırsal dezavantajlı grupları, kır yoksullarını (*küçük ölçekli kırsal işletmeleri, kiracılık ve ortakçılık yapanları, topraksızları ve kadımları*) öne alıyor⁶⁴.

BM’lerin 2000 yılında başlattığı ve 30.Ağustos. 2002 tarihinde Johannesburg (*Güney Afrika*)’da sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile onayladığı “Milenium Kalkınma Hedefleri”nin bileşenlerine bakıldığında, böylesine bir önceliğin

⁶³ [www.unrisd.org/unrisd/website/projects ...pears](http://www.unrisd.org/unrisd/website/projects...pears) Erişim:(16.02.2007)

⁶⁴ www.fao.org/sd/PPdirect/PPre0017.htm Erişim:(11.03.2007)

önemli olduğu görülüyor. Sekiz ana gruptan oluşan Milenium Kalkınma Hedeflerinde ilk sırayı “yoksulluk ve açlıkla mücadele” konusu alıyor:⁶⁵

Yoksulluk ve açlıkla mücadele,
Temel eğitimin yaygınlaştırılması,
Kadın statüsünün gelişimi ve cinsiyet eşitliği,
Çocuk ölümlerinin önlenmesi,
Ana sağlığı,
AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla savaş,
Sürdürülebilir çevre yönetimi,
Küresel kalkınma için işbirliği.

BM-FAO ise halen birçok ülkede kırsal kalkınma programları uygulamaktadır. Halkın Katılımı Programı(People’s Participation Programı-PPP) sözü edilen programlardan birisidir. Birçok ülkede uygulanan bu program, “kırsal yoksulluk üzerinde odaklanmakta” ve “kalkınmada kadını” teşvik etmektedir⁶⁶.

Dezavantajlı grubun kırsal kalkınmadaki yeri açısından bakıldığında, AB müktesebatı dikkate alınarak DPT tarafından hazırlanmış ve Yüksek Planlama Kurulu’nca (YPK) onaylanmış olan “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi”nde de söz konusu edildiği anlaşıyor. Strateji belgesi, “İlkeler-Sosyal İçerme Bölümünde” “...toplumsal yapının güçlendirilmesi amacıyla dezavantajlı grupların kamusal hizmetlere erişimlerinin iyileştirilmesi; üretici bireyler olarak ekonomik ve sosyal hayata katılmalarının artırılması; yoksulluk riskinin en aza indirilmesi... göz önünde bulundurulacaktır.” ifadesini içeriyor. Bu tanımda, bir önceliklendirmeden söz edilmiyor, “... göz önünde bulundurulacaktır” diyor, belki uygulama zamana bırakılmak isteniyor, belki de sistem, bürokratik bir refleksin de etkisiyle, kendini taahhütlerle bağlamak istemiyor. Ancak buradaki tanımda dikkati çeken, bakılması gereken başka bir konu daha var: “...dezavantajlı grupların üretici bireyler olarak ekonomik ve sosyal hayata katılmalarının artırılması...” ifade-

⁶⁵ www.un.org/millenniumgoals/ Erişim: (16.02.2007)

⁶⁶ www.fao.org/sd/PPdirect/PPre0017.htm Erişim:(25.10.2006)

si, tam da liberal mesajların çok iyi algılandığını gösterircesine, bireyin bir başına, başının çaresine bakabileceğini ima eder gibi bir mizansenle kurgulanıyor. Dezavantajlı grup, “üretici bireyler olarak”, ekonomik ve sosyal hayata nasıl katılacak? Bu söylem, herhangi bir programla ilişkilendirilmeden ifade edilseydi, “sorun yok” denebilirdi. Ancak, kırsal kalkınma bağlamında söyleniyor idiyse, o zaman ölçü değişirdi, onun “lafzına ve ruhuna” uygun bir mizansen gerekirdi ve üretici bireylerin, “örgütlü çaba”sından söz edilebilirdi. Çünkü “örgütlü çaba”, bireyin özel alanına müdahaleyi gerektirmiyor, aksine, özel alanın yarışma sıkletini, bir başına edinemeyeceği desteklerle arttırmayı öneriyor.

Türkiye kırsal tablosu, bireysel çabaları ile bir yerlere glemeyecek dezavantajlı kesimin, yüksek bir çoğunluğu oluşturduğunu gösteriyor:

2000 yılı Genel Nüfus ve 2001 Genel Tarım Sayımlarına göre kırsal alanda 23,7 milyon kişi 6,1 milyon hanede yaşıyor, bu genel tablo içinde 1,5 milyon hanede yaşayan 5,2 milyon kişi ise tarımla uğraşmıyor ya da topraksız. “Tarımsal faaliyette bulunmayan” ya da toprağı bulunmayan kırsal nüfusun, toplam kırsal nüfusa oranı %22 düzeyinde. Tarımla uğraşan nüfus, adına işletme denilen(!) 3,0 milyon ünite de faaliyet sürdürüyor.⁶⁷ II. Tarım Şurası, %65 oranını bulan 50 dekar-dan az araziye sahip işletmelerin yoksul köylülerden oluştuğunu belirtirken, %16 işletme oranını temsil eden 50-100 dekar arasındaki arazi büyüklüğüne sahip işletmeleri ise küçük işletme olarak kabul ediyor.⁶⁸ Bu tanıma göre, işletmelerin %65’i, doğrudan risk altında, buna ilaveten %16’sı da, bireysel faaliyetleri ile başarı sağlamaları mümkün olmayan küçük işletme grubunda. Demek oluyor ki işletmelerin %81’i (%65+%16) kırsal kalkınma programlarının hedef kitlesini, toprağı olmayan nüfusla birlikte oluşturuyor. Böylece, el atılması gereken ve kalkınma ihtiyacında olan nüfus, kırsal nüfusun %85’ine (20 milyon kişi) karşılık geliyor. Sorun bu düzeyde ve oldukça ağır.

⁶⁷ DİE 2001: 2001 Genel Tarım Sayımı, Ankara

⁶⁸ TKİB 2004: a.g. şura.

Kırsal alanda arazi parçalanmasını ve giderek mülksüzleşmeyi hızlandıran dinamikler, sosyal riski artırırken, kalınma için de yeni müdahale alanları üretmektedir. Toprak üzerinde doğan nüfus baskısını azaltmak yönünde, nüfusun tarım dışı sektörlerde istihdamını garantileyecek süreçler çalıştırılmadığı/ çalıştırılmadığı için arazinin ve işletmelerin parçalanarak küçülmesini önleyecek genel ve etkili tedbirler gündeme gelememekte, miras hukukunda(*son çıkarılan toprak yasasına rağmen*) veya diğer yasalarda olduğu gibi bazı çözümleyici fırsatlar ortaya çıksa bile, sosyal gerçeklik, her türlü perspektifin önüne geçmektedir. Kısacası toplumsal dinamik, ki burada öncelikle kronik işsizlik olarak öne çıkıyor, kendi koşullarını dayatmaktadır.

1991 yılı Genel Tarım Sayımı'nda (GTS) tarımsal işletme sayısı 3,9 milyon adet ve toplam tarım arazisi miktarı ise 23,4 milyon hektar olarak gösteriliyor. On yıl sonra, 2001 yılında gerçekleştirilen GTS'da, işletme ve arazi miktarları azalıyor; işletme sayısı 900 bin gerileyerek 3 milyona, arazi miktarı ise 4 milyon hektar azalarak 18,4 milyon hektara iniyor. Bu azalma, kent olarak kabul edilen merkez nüfuslarının 50 bine çıkarılmasıyla ortaya çıkıyor. Burada önemli olan konu, 50 dekar kadar araziye sahip işletmeler grubunun yitirmiş olduğu arazi miktarıdır. GTS'lerinin onar yıllık periyotlarına bakılarak yapılan değerlendirmeler, ki GTS-2001 değerlendirmesi bu yöndedir, toprak miktarına göre sınıflandırılan (0-50 dekar, 50-100 dekar grubu gibi) işletme grupları arasında önemli ölçüde toprak transferinin olmadığı ve bu açıdan bir toprak yoğunlaşmasından söz edilemeyeceği yönündedir. Oysaki, sayımdan sayıma toplam işlenen alan miktarlarında büyük değişiklikler söz konusu, 2001 GTS'da bir önceki sayım yılına göre, 0-50 dekar araziye sahip işletme grubu, işletme miktarında %26 oranında bir kayıp yaşamışken, arazi tabanını daha yüksek düzeyde ve %40 oranında yitiriyor.⁶⁹ Böylece, arazi yitirmek suretiyle, küçük toprak grubunun tarımdan kopma riski de yükselmiş oluyor.

Asıl risk, 0-50 dekarlık grup içindeki payı %51'lere varan 0-10 dekarlık arazi grubunda olsa gerek, "geçimlik altı işlet-

⁶⁹ DiE 1991/2001 GTS ları, Ankara

meler” olarak tanımlanan bu işletme grubunun ayrıca pazar için üretim şansları da bulunmuyor.

Sorunun ne denli ağır olduğunu yoksulluk araştırmaları da göstermektedir. Kırsal alanda açlık ve yoksulluk %40 oranında ve mutlak yoksulluk oranları sırasıyla, Güneydoğu, Doğu ve Karadeniz Bölgelerinde ortalamanın üzerindedir.⁷⁰ Uzak-tan bakıldığında, kırsal alanın ve köylülüğün homojen bir görüntü verdiği, yaşam düzeyleri açısından benzerlik gösterdiği bile söylenebilir. Ancak tablo sanıldığı gibi değil; gelir dağılımı adaletsizliği, gelir gruplarına göre, kentlerde hangi oranlarda seyrediyorsa, köylerde de benzer oranlar geçerli.

Bilindiği gibi gelir dağılımı, %20’lik beş ana gelir grubuna göre de değerlendirilmektedir; birinci, ikinci,...., beşinci gelir grubu olarak. Gelir dağılımı adaletsizliği, kırsal alanda daha yüksek:

TÜİK’in 2005 yılına ilişkin gelir dağılımı sonuçları, köylerdeki gelir bozukluğunu, “eşitsizlik oranı”⁷¹ ile bir kez daha doğruluyor: “Eşitsizlik oranı” Kentler için 6,8 kat olarak belirleniyor. Bu oran köylerde daha yüksek, 7,2 kat olarak ortaya çıkıyor. Kentler, farklılıkları çeşitlenmiş ve derinleşmiş iş bölümüne dayanan farklı gelir yapılarını temsil etmelerine rağmen, köylere göre ve eşyanın doğasına aykırı olacak biçimde, gelir dağılımında daha az dengesiz olduğu izlenimini verecek bir görüntü sergiliyor. Ancak, Osmanlının miri arazi sistemine ve mültezimlerine kadar iz sürüldüğünde, köylülük sorununun köklerini kavramak biraz daha kolaylaşıyor.

Türkiye’de halen, tarımsal işletmelere ilişkin performans göstergeleri kayda alınmadığı ve işletmelerin kaynak envanteri çıkarılmadığı için gelire ilişkin tahminler ve yorumlar, dolaylı göstergelere bakılarak, ya da devresel anketlerle yapılabilir. Sonucunda, genellikle arazi büyüklüğüne bakılarak, yeterlilik ve gelir analizleri yapılıyor. Biliniyor ki, dolaylı göstergelere, arazi büyüklüğüne dayandırılan bu gelir ve yeterlilik analizleri pek de doğru değil; hata payı, ekolojik potansiyelin

⁷⁰ DPT 2006: a.g.r. ve TKİB 2004:a.g.şura

⁷¹ Eşitsizlik Oranı: en fazla gelir elde eden beşinci %20’lik grup payının, en az gelir elde eden birinci %20’lik grubun gelir payına oranıdır. (TÜİK 2007: 2005 Gelir Dağılımı Sonuçları Haber Bülteni, Ankara)

tain ettiği verimlilik açısından, Çukurova'nın 20 dekarı ile Ardahan'ın ya da Kırşehir'in 20 dekarı arasındaki fark kadar.

AB, "iftlik Muhasebe Veri Ağı (*Farm Accountancy Data Network-FADN*), Coğrafi Bilgi Sistemi (*Geographical Information System-GIS*) ve genel olarak Entegre Yönetim ve Kontrol Sistemi (*Integrated Administration and Control System- IACS*) ile kırsal-tarımsal kayıt ve bilgi sistemini bir esasa bağlamış, işletmelere ve sektöre ilişkin her türlü bilgiye sahip, bu nedenle çok kolay kestirimlerde bulunuyor ve politika üretiyor. Bu bilgi setlerinden birisi de işletme bazında sektörün bilinmesini, tanınmasını sağlıyor; FADN sistemi ile işletmelerin, sektörün ve hatta ülkelerin, tarımsal gelir, yıllık işgücü birimi, arazi büyüklüğü, tarımsal fonksiyon, mülkiyet yapıları ve hayvan yoğunluğu yapılarına göre tanımları yapılabiliyor, değerlendirilebiliyor ve bu yönde, kırsal kalkınma faaliyeti dahil olmak üzere bir dizi kırsal politika üretilebiliyor:

Örnekleme gerekirse, işletmelerin, sektörün ve ülkelerin ekonomik büyüklüğü için ESU (*Europe Size Unit- Avrupa Büyüklük Birimi*) birimi kullanılıyor; 1 ESU'nun karşılığı olarak 1200 Euro, işletmenin yıllık brüt kar düzeyi limiti varsayılıyor. Bu sınıflandırmada, ekonomik büyüklüklerine göre işletmeler 4'den 100 ESU'ya kadar gruplandırılıyor. 4-8 ESU düzeyindeki çiftlikler küçük, 16 ESU ortalama ve 40 ESU'nun üzerinde bir gelire sahip işletmeler ise büyük işletme olarak kabul ediliyor.⁷² Dolayısıyla, her gelir grubuna özgü politika üretimi mümkün olabiliyor.

AB müktesebatına yakınlaşmak için kurumsal düzenlemeyi gerektiren/ bekleyen bir dizi alan var. Bunlardan FADN, GIS ve yukarıda belirttiğimiz diğer kayıt sistemleri önemli. Bu düzenlemeler ile tarımsal işletmeler belirlenecek/tanımlanacak ve muhasebe envanterine girecektir. Bu süreç gıda güvenliğinin ön koşulu, ticarete konu tarım ve gıda ürünlerine "ürün pasaportu" verebilmek, böylece ürün-endüstriyel işlem sürecinin (*üretim prosesinin*) izlenmesini sağlayabilmek, ilerde ürün ya da ürün grubunda ortaya çıkacak problemleri kayna-

⁷² www.eu.org/fadn/statistics ,Erişim: (26 11.2006)

ğına dönerek tanımlayabilmek ve müdahale edebilmek için gerekli. Diğer taraftan da, ürün deseninin ve toprak verim yeteneklerinin belirlenmesinde, kısaca kırsal alana yönelik politikaların oluşturulmasında sağlam, güvenilir kaynaklara erişim açısından da gerekli. Ancak, bütün bunlar, mevzuat uyu muyla sağlanacak gibi görünmüyor; insana ve niteliksel farklılık gösteren gruplarına erişim için ek birçok yapısal düzenleme gerekli ve kaçınılmaz.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tarım işletmeleri, uzmanlaşmamış emek yanında, sermaye yetersizliği ve satış piyasalarında “etkinlik zaafiyetine” yol açacak ölçek sorununu yaşamakta ve bu durum, etkinlik eşiği olarak tanımlanabilecek bir kavramı ima etmektedir.

Özellikle, tarımsal işletmeler için önerdiğimiz etkinlik eşiğini aşmış kavramından, “geçimlik” üstü kapasiteye sahip ve pazar için üretim gerçekleştirebilen, rekabet baskısını karşılayabilen, profesyonel standartlara sahip işletmeler anlaşılmalıdır. Etkinlik eşiğini aşmış işletmeler, ölçek itibarıyla, yeterli potansiyele sahip olmalarına rağmen, doğa koşullarına açık bir tarzda üretim yaptıklarından, çoğu kez piyasa avantajlarına sahip olmayabilirler.

Öncelikli sorun alanlarından birisi de, işletmelerin etkinlik eşiğine yaklaştırılması ihtiyacıdır. Küçük ve dağınık arazi parçalarına dayalı küçük üniteleri işletmeye dönüştürmek, bu doğrultuda arazilerin kadastral hizmetlerini karşılamak, toplulaştırmak (*tarımsal, kırsal ve teknolojik altyapı ile birlikte*), yeniden parçalanmasını önleyecek hukuksal ve ekonomik destek tedbirlerini almak, dahası çok küçük üniteleri belirli bir işletme sınırına yükseltmek için gönüllülüğe dayalı ortak işletme modelini özendirici araçları (*teşvik v.s.*) hayata geçirmek gerekir. Küçük üretim ünitelerine örnek olarak 0-50 dekar araziye sahip işletmeler grubu verilebilir. 2001 GTS’na göre 50 dekardan küçük işletme sayısı 1,9 milyon (*tahminen 16 milyon nüfus*) adettir⁷³ ve bu işletmelerde verimli üretim gerçekleştirme imkanı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, ekolojik kuşaklara göre değişmek üzere, tarımsal işletmelerin

⁷³ DİE 2001:a.g.i.

büyüklüğüne ilişkin bir alt sınır belirlenmeli ve ortak işletme sistemi, uzun erimli bir program uygulamasını gerektirse bile, özendirilmelidir.

Ortak işletme modeli, tek başına faaliyet sürdürebilecek araçlara sahip bulunmayan ünitelerin, hayvancılık örneğinde olduğu gibi, sermayelerini-hayvanlarını ve imkanlarını bir işletme altında, gönüllüğe dayalı olarak birleştirmesi, oluşturulacak olan işletmenin optimumlarından yararlanılması esasına dayanır.

Günümüze kadar böylesine bir özendirme içinde olunmadığı gibi popülist veya kliyentalist (*karşılıklı çıkar sağlamak*) politikalarla, kırsal nüfusa yönlendirilen kaynakların (*seçim periyodisitesine koşut olarak kullanılan tarımsal destekler v.s.*) yerinde ve verimli kullanılmaması süreci, bütünleşmeyi ve etkinleşmeyi bozan makro politikalarla birleşince, dağılma ve küçülme kaçınılmaz olmuştur. Buna ilişkin somut örnek, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ile halen sürdürdüğü "Hayvancılık Projesi" olmalı, buna göre risk gruplarına 2'şer baş süt ineği dağıtılmakta, kooperatif kurmaları ya da kurulu kooperatife ortak olmaları halinde, destek miktarı artırılmaktadır. Bu program, kırsal kalkınmanın sadece kaynak edinimi boyutuyla ilişkili, bu kaynağı geliştirecek olan altyapılar (*hayvan barınağı, yem tedarik yöntemleri, koruyucu veterinerlik, tedarik ve satış piyasalarına erişim kanalları*) bütüncül bir yaklaşımla oluşturulmadığı ve süreç iyileştirilmediği için programın tutunma şansı çok az.

Aslında, orta ve büyük ölçekteki işletmelerin kırsal kalkınma ihtiyaçlarının olmadığını söylemek mümkün değil, ancak sorunları daha farklı boyutlarda ortaya çıkıyor. Ancak, daha düşük yoğunlukta kalkınma girdisi gerektiren, işletmeler oldukları söylenebilir.

Bu bölümdeki faaliyetler için ön koşul, hedef grupların, sosyal yapı, gelir-ekonomi, ekoloji, kaynak potansiyeli(*arazi, su ve orman varlığı*) yapılarına göre, ekolojik havzalar⁷⁴ biçimi-

⁷⁴ DSİ, büyük akarsuları temel alarak 26 adet su havzası belirlemiştir. Bu havzalar kendi içinde birçok çeşitlilik sergilemekte ve burada amaçladığımız gibi sosyal-ekonomik ve ekolojik benzerlik gösteren alt havzalara kadar inmemektedir. Amaçladığımız anlamda, GAP Bölge Planı ile GAP

minde tanımlanması ve öncelikli programlar açısından gruplandırılmasıdır. Bu temel verilere göre sınıflandırılmış olan kırsal haritaya göre öncelikli kırsal alanlar belirlenir ve ona göre programlar gerçekleştirilir.

Mekansal Boyut

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için ilerleme adına daha çok anlam ifade eden kalkınma yaklaşımı, sadece üretim miktarını veya kişi başına düşen geliri değişken olarak alan geleneksel büyüme modellerinden farklı olarak, ekonomik etkinliği kısıtladığı düşünülen fiziksel ve sosyal yapılara müdahaleyi önkoşul olarak görür. Dolayısıyla kalkınma, ortaya çıkan yapısal değişiklikler doğrultusunda incelenebilmektedir⁷⁵. Fiziksel ve sosyal yapılara müdahale ise topluluğun yaşadığı mekanın bilinmesini gerektirir. BM'lerin, küçük topluluk kalkınmasını "...ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulların iyileştirilmesi"⁷⁶ göstergeleriyle tanımlaması, bu ortak kısıtların ortaya çıkardığı küçük topluluk sorunlarının cereyan ettiği bir yerin, mekanın tanımlanmasını gerekli kılar.

Kırsal kalkınma için mekan (*arazi-toprak*), daha fazlasını ifade ediyor; kırsal alan, mekana daha duyarlı. Çünkü mekan-toprak kırsal ekonomik eylemin ayrılmazı, temel üretim faktörü. Toprağın niteliği, bitki örtüsü ve iklim gibi mekanı etkileyen ve ondan etkilenen ekosistemlerin tayin ettiği ortam, zaten mekan ve bölge ile tanımlanabilmekte. Kırsal toplulukla ilişkilendirilen her olgu, mekanla da ilişkili. Taban arazi/ kıraç arazi, sulu alan/kuru alan, dağlık bölgeler/ovalar, pazara yakınlık/uzaklık, yağışlı bölgeler/ kurak bölgeler gibi gelir düzeyini etkileyen karşıtlıklar, mekan referansı ile tanımlanmakta. Dolayısıyla mekan tanımı, kırsal kalkınma eyleminin ön koşulu.

Kırsal alanın yapısı, sadece ekoloji ve toprak niteliği ile belirlenmiyor, kırsal faktörlerle birleşen ya da etkileyen-etkilenen bir dizi dışsallık söz konusu. Kırsal alanın içinde bu

Bölgesi,'nde 22 adet alt havza belirlendiğine göre, Türkiye genelinde, bu miktarın artabileceği düşünülmelidir.

⁷⁵ Güliden Ülgen 2004: a.g.e.

⁷⁶ TKB 2004: a.g.şura

lunduğu bölgenin yapısı ve bu bölgenin sunduğu sosyo-ekonomik ortam, kırsal yapının kaderini ve potansiyelini de tayin ediyor. Bu nedenle, neden-sonuç ilişkileri ve uzantıları-yla da ortaya çıkacak olan bir kırsal strateji, şimdiye kadar yapıldığı gibi açık uçlu bırakılacak olursa, başka bir anlatımla, kırsal alan, bölge ve alt bölge uzantıları ile ilişkilendirilmez ve gerekli ağlar kurulmazsa, atomik ve her türlü koşuldan soyutlanmış ve rasyonel olmayan bir hedef alan belirlenmiş olur.

Bölge-altbölge ve kırsal bölge arasında ve giderek ulusal stratejiler arasında bütünlük ve tutarlılık sağlamak için kalkınma programının makro bağını kurmak, rasyonel bölgeleme yaklaşımının vazgeçilemez stratejisi olmalı.

Katılım Boyutu

BM -Çevre ve Kalkınma konferansı-1992'nin öncelikli vurgusu, hedef grupların katılımını, inisiyatifini önceleyen yaklaşımların önemineydi. Ancak katılımcı yöntemlerin pratik bulunduğu ilk uygulamalar, 1980'li yıllarda yaşam buldu. Demek oluyor ki konferanstan önce yaşam bulan kırsal uygulamalar, katılımcı yaklaşımlarda, uluslar arası mutabakatın pratik gerekçelerini hazırladılar. Katılımcılığın pratik yararı açısından, BM konferansına birikim hazırladılar.

1980'li yıllara girerken kırsal kalkınma uygulamaları, temelleri İngiltere'de atılan önemli bir pratiğe evrildi; alan araştırmaları artık geleneksel gözlem teknikleri (anket, soru kağıtları v.s.) ile gerçekleştirilmiyor; "bilgi alma" yöntemi, yerini "anlama"ya ve "karşılıklı öğrenme"ye bırakıyordu ve bu katılımcı yöntem, "Hızlı Kırsal Değerlendirme" (Rapid Rural Appraisal/ RRA) olarak tanımlanacaktı.

"Hızlı Kırsal Değerlendirme" (HKD) yönteminde, yüksek katılımlı grup çalışmalarına ve karşılıklı görüş alışverişine, sorunların ortak analizine ve çözümüne önem veriliyordu⁷⁷. Aktif katılımlarla gerçekleştirilen HKD ile agro-ekosistem analizi ve tarım sistemleri üzerindeki alan araştırmaları, hedef grup ile birlikte gerçekleştiriliyor, yaşayanların bilgilerine itibar ediliyordu.

⁷⁷ Bülent Gülçubuk 2000: HKD Yöntemi ile Kırıkkale-Keskin İlçesi Araştırması, TZOB, Ankara.

HKD'nin başka bir araştırma teorisinden de beslendiğini hesaba katmak gerekiyordu: Bu "Derinlemesine Araştırma Teorisi"ydi. Straus tarafından "Grounded Theory" (*Derinlemesine Araştırma Teorisi/DAT*) olarak geliştirilen, etnografik ve antropolojik araştırmalarda başarılı bir yöntem olarak kullanılan DAT ile araştırmacı, "...araştırdığı kişileri, kendisinin tanımladığı sorulara cevap verecek bir araç olarak görmek yerine, o kişilerden öğrenmeye, gerektiğinde kendinde değişiklik yapmaya, ayrıca kendi deneyim ve bilgilerini/duygularını onlarla paylaşmaya açık olmak, dolayısıyla eşitliğin paylaşıldığı yeni bir dünya içine girmek durumundadır..."⁷⁸ deniliyordu. Profesyonellerin "kolaylaştırıcı" rol üstlendiği katılımcı araştırmalar ve analizler için gerçekleştirilen, " anahtar kişiler ile görüşme", gündemin katılımcılar tarafından kesinleşmesine olanak tanıyan "yarı yapılandırılmış görüşmeler" ve "odak grup toplantıları", inisiyatifin katılımcılara- ihtiyacın doğduğu kaynaklara bırakıldığı yöntemler olarak önem kazandılar.

1990'lı yıllarda ise kapsamı zenginleştirilmiş bir katılımcı yöntem daha devreye girecek, bu yöntemle sadece kaynak ve potansiyel analizleri ile süreçler belirlenmeyecekti, uygulamaya ilişkin pratikleri de içerecek ve bu katılımcı yöntem, Katılımcı Kırsal Değerlendirme (KKD)- Participatory Rural Appraisal (PRA) olarak adlandırılacaktı.

KKD yaklaşımı, sorunların ortak analizi ile belirlenmesi dışında, karar, kaynak tahsisi ve politika süreçlerinin değişimini öncelerken, yeni bir eğitim modeli de önerir: Öğretme modunu "kendi kendine öğrenme ve kendine öğretme" pedagojisine dönüştürür, dışarıdan gelenlerin temsil ettiği profesyonellik, aktif grup katılımı karşısında çekilir. Profesyoneller (*eğitimciler dahil*) artık kolaylaştırıcıdırlar, böylece her girişim "güçlendirmeyi" amaçlar.

KKD yaklaşımı ile Hindistan, Nepal, Avusturya, Bengladeş, Kenya, Zambiya gibi ülkelerde, başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu uygulamalar, araştırma, yayım, kırsal kalkınma, doğal kaynakların korunması, politika ağı yaratılması gibi değişik

⁷⁸ Tahire Erman 1998: "Türkiye'de İç Göç" içinde Göç Olgusunda Kalitatif Yöntem Olarak Etnografik Araştırma, Tarih Vakfı Yay, İstanbul.

alanlarda olmuştur. Katılımcı yöntemler sadece enformasyon toplamak için değil, aynı zamanda yeni diyaloglar kurmak, davranışları değiştirmek ve yerel halkı güçlendirmek, yetkilendirmek için kullanılmışlardır.⁷⁹ KKD’de çalışma araçları, etkileşim tekniklerine dönüşmüştür: Taslak doğal kaynak, yerleşme yeri ve üretim alanları haritaları, planlı eylemlerin tercih sıralamaları, matrisler (mantıksal çerçeve v.s.), iş-zaman serileri, mevsimsel faaliyet takvimleri ve gezi notları, girdi-çıkı grafik, bölgenin hane gelir tipolojisi ve günlük iş yükünü belirleyen saat diyagramı, hedef grubun aktif katılımı ile geliştirilir.⁸⁰ İnsan odaklı bir yaklaşım söz konusu olduğuna göre “hane gelir tipolojisi” ile birlikte insan-kaynak ilişkilerinin tayini ve geçim analizlerinin (livelihood) gerçekleştirilmesi, önemli bir çalışma konusudur. Böylece söz konusu etkileşimli tekniklerle, neden-sonuç ilişkisi kurulur ve güç-etki akışları izlenmiş olur.

Robert Chambers, katılımcı değerlendirmenin beş temel stratejisinden söz eder⁸¹: Topluluk tartışmasına ve görüşmesine odaklı yapı ve vizyon tanımı (haritalar), Topluluk inisiyatifinde varlık tanımı, Topluluk tercihinine dayalı kaynak, problem, fırsat ve yatırım analizi, Topluluk için bilgi üretimi ve information, Topluluk için katılımcı eğitim ve ortak davranım süreci,

Bu katılımcı pratikte, Paulo Freire’in “Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli” devrim niteliğindedir. P. Freire’in “Problem Tanımlayıcı Eğitim” modelinin, katılımcı yöntemlerin ve özellikle “karşılıklı öğrenme”ye dayalı katılımcı eğitim yöntemlerinin gelişmesine katkısı büyük. Öğrencilerin, “üzerine bilgi yatırımı yapılan pasif varlıklar ya da nesneler olmaktan” çıkarılması, diyaloga/katılıma önem verilmesi, öğretmenle-öğrencinin aynı anda öğrenciler ve öğretmenler olmasının sağlanmasına ilişkin önermeleri, yeni bir eğitim anlayışının yaygınlaşmasına yol açtı. Freier’e göre, “öğrenciler gerçeklikten koparılmış bilgi nesneleri ile doldurulmamalı, bilgiler in-

⁷⁹ Tayfun Özkaya 2003: a.g.e.

⁸⁰ Tayfun Özkaya ve Arakadaşları 2002: Yüceli Bölgesi Alan Çalışması Raporu, GAP-BKİ, Ankara

⁸¹ www.scn.org/modules/part-int.htm, Erişim:(15.03.2007)

sanların dünyayla ilişkilerindeki problemleri tanımlamalarının pratiğini içermeli ve kavranabilir idrak edimleri ile eğitim, özgürleştirici olmalı. Öğretmen-öğrenci çelişkisi aşılmalı, roller değişken kılınmalı, böylece öğretmen ve öğrenciler, içinde herkesin büyüdüğü bir sürecin sorumluları haline gelmeli.”⁸²

Freire’in “karşılıklı öğrenmeyi” esas alan yaklaşımı, hedef kitle ile profesyoneller arasındaki ilişki sistemini temelinden değiştirmiş, hedef kitlenin kendi geleneksel kültür yapıları ve değerleri içersinde kalarak yeniliğe ve “modernleşmeye” karşı direnç göstereceği tezlerini tartışılır kılmıştır. Aslında, değişimin risk içereceği algısı her kültür grubu için geçerli, bu nedenle spontane tutukluluk hali, insani bir olaydır. Tutukluluğun dirence dönüşmesi ihtimali ise çözümlerin birlikte üretilmesi, seçeneklerin ihtiyaca göre sınanması ve sunulması halinde, beklenmedik oranlarda düşecektir. Kaldı ki Türkiye, yaşanan göçler, mevsimsel-döngüsel nüfus hareketleri ve kısmen diğer iletişimsel etkileşimlerle, kapalı bir toplum olmaktan çıkmış, kabuğunu kırmıştır. Köker, Joseph R. Gusfield’den alıntılarla, geleneksel toplum-modern toplum ayırımına yönelik bazı tezlerin eleştirildiğini açıklamaktadır.⁸³

“Gelişmekte olan toplumlar durağan toplumlar değildir. “Geleneksel toplum” olarak isimlendirilen şeyin kendisi, çoğu kez değişimin bir ürünüdür.

Geleneksel kültür, bir norm ve değerler bütünü değildir. Bir bütün içindeymiş gibi görünen “şey” içinde yer alan alternatifler, çeşitlidir.

Geleneksel toplum türdeş bir toplumsal yapı değildir. Farklı gruplarda, farklı yaşam biçimleri vardır.

Eski gelenekler, yeni değişimler tarafından (zorunlu olarak) yerlerinden edilmez. Eski ve yeni kültür yapıları arasında “çatışma” ya da “uyum” vardır. Ancak, eski yeniyle zorunlu olarak yer değiştirmez, kültürler arası geçişler vardır.

Geleneksel ve modern biçimler, daima atışma içinde olmazlar. Gelenekselin içeriği çeşitlilik gösterir.

⁸² Paulo Freire 1998: Ezilenlerin Pedagojisi, Ayrıntı Yay, İstanbul

⁸³ Levent Köker 2005: a.g.e.

Geleneksellik ve modernlik, birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan sistemler değildir. Geleneksellik ve modernlik, çatışma içinde olmaktan çok, çoğu kez birbirlerini güçlendiren sistemlerdir.

Modernleşme süreçleri, gelenekleri (genellikle) zayıflatmaz. Yeni kurumlar ve değerler, eskiyle kaynaşabilir ve karşılıklı olarak birbirlerinin içine girebilirler ki, sıklıkla böyle olur.”

Toplumsal-kültürel yapıların tarihsel verilerle bağı güçlüdür, koşullar değiştikçe kültür de değişir kuşkusuz. Giddens “kültürel farklılıklar, farklılaşan toplum türleriyle bağlantılıdır”⁸⁴ derken, toplumsalı oluşturan dinamiklere atıf yapmaktadır. Kırsal kalkınmacının görevi de maddi olmayan normlara, davranış kurallarına (inanç, düşünce, değerler) müdahale etmek değil; nesnelerden, teknolojiden oluşan maddi değerleri, hedef kitle ile birlikte değişime almak ve aşağıda tartışacağımız kalkınma değerlerini, birlikte sürdürülen çabanın ortak değerlerine dönüştürmek ve yeni değerlerin benimsenmesine/yerleşmesine destek olmak, biçiminde tezahür etmelidir.

Merkeziyetçi-bürokratik devlet müdahalelerinin kaynak tahsisinde ve verimliliğinde doğurduğu sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan “meşruiyet krizleri”, dünyayı, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak “bilinçli amaçların” ve yararlı yöntemlerin keşfine yöneltti; bunun karşılığı, öz yeteneklerin rasyonelliğine ve daha az kusurluluğuna itibar eden katılımlı yönetim biçimiydi. Rio-Çevre ve Kalkınma Konferansının dayandığı gerekçelerin temelinde, bu mantık yatıyordu.

İsaiah Berlin’in tanımladığı gibi pozitif özgürlüklerle süreçlere etken olma fırsatı⁸⁵ ise ancak aktif katılımı yakalanabilirdi.

Katılımı, “sisteme eklenen bir vida olarak değil de sürece egemen olmak” olarak değerlendiren A.Shepherd, kırsal kalkınmayı ve katılımı “...dezavantajlı kırsal halkın, kendi örgütleri ve teknikleri ile güçlenmeleri sonucunda, kontrollerini artırmaları...” biçiminde tanımlarken, katılımın asıl konusunu,

⁸⁴ Anthony Giddens 2005: Sosyoloji, Ayraç Yay, Ankara

⁸⁵ İsaiah Berlin 2006: “Siyasal Düşünce” içinde İki Farklı Özgürlük Kavramı, Dost Yay, Ankara.

kırsal kesimdeki yoksulların kalkınma projelerine dahil edilmesi değil, yoksulların kendi çıkarlarını dile getirebilecekleri, ellerinde olanı savunabilecekleri, yeni alanlara yönelebilecekleri, örgütlerin/örgüt kümelerinin geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Shepherd kalkınmayı, “güçsüzlerin güçlendirilmesi” olarak tanımlarken, Rahman ise güçlendirmenin elemanlarını şöylece açıklamaktadır:

Örgütlenme süreçlere ilişkin bilgi, yeterlilik(*kolektif kimlik*),yaratıcılık, kurumsal gelişme (*kitlesel katılım*), dayanışma, kadın statüsünün güçlendirilmesi.⁸⁶ BM’in bakış açısı da pek farklı değil.

BM’ler katılımı, kalkınmanın ayrılmaz bir ilkesi olarak görür. 1960’lı yıllarda katılımı “... kalkınma faaliyetlerinin karar ve uygulama aşamasına fiilen veya danışman olarak katılma”⁸⁷ biçiminde tanımlarken ve hedef gruplara sadece “iştirak” boyutunda bir fonksiyon yüklerken, bu tanımın günümüzde “...kaynaklar ve düzenleyici kurumlar üzerinde denetimin artırılması...” gibi daha belirgin hedefleri “amaçladığını ve bu amaçlara erişimin, ancak “örgütlü bir çaba” ile mümkün olacağını ifade ettiğini görüyoruz:

BM-RISD tanımını yeniden hatırlarsak, katılımın, “... denetimden uzak tutulan grupların ve hareketlerin, kaynaklar ve düzenleyici kurumlar üzerindeki denetimlerini artırmak amacıyla giriştikleri örgütlü çaba...” olarak tanımlandığı görülür.⁸⁸

Kırsal kalkınmayı, makroekonomik ve genel tarım politikalarından olumsuz etkilenen dezavantajlı kırsal nüfusun yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan ve çok yönlü araçlarla, alan bazında uygulanan, katılımı temel alan bir sosyo-ekonomik gelişme programı veya ekonomik temelli bir sosyal program olarak tanımlamak mümkün. Onu, bir sektör (*tarım gibi*) faaliyetinden ayıran niteliği de bu.

Katılım, Türkiye için yeni ve “moda” bir kavram, bürokratik iktidar eğiliminin hangi yönde geliştiğini de gösteren mer-

⁸⁶ Shepherd A. 1998: Katılımcı Çevre Yönetimi, TKV, Ankara

⁸⁷ T.O.D.A.İ.E. 1967: Yerinden Yönetim ve Kalkınma, BM-Araştırma Grubu Raporu, Ankara

⁸⁸ www.unrisd.org/unrisd/projects...Pears (Erişim: 16.02.2007)

kez tahsisli kararlar, “halka rağmen” alındığı için katılımın, “gücsüzler lehine politik bir değişimi” ifade eden felsefesine inanmak bir yana, bir dayanışmacılık ilkesi olduğuna bile resmi kurumların yatkınlaşması oldukça güç. Oldukça güç, çünkü resmi kuruluşlar, güncel yaşamın paylaşılmasını bir iktidar zaafiyeti olarak görmekte ve güncel faaliyetleri elde tutmak yerine, etkin bir denetim hizmetinin de akılcı bir iktidar biçimi olabileceğine inanmamaktadır. Resmi kurumların, birkaçı dışında⁸⁹, hiçbir dokümanında katılımın içeriği ile ilgili kavramsal bir tanımlamaya ya da bu tanımlamanın analitik açılımına gidilmemiştir. Katılımcı yöntemlerin kullanıldığı bir-iki Ziraat Fakültesi dışında, kırsal kalkınmayı katılımcılık anlamında yürüten kuruluş adını vermek de zor.⁹⁰ Katılım adına zamandan tasarruf için olacak(!) birtakım kısa tutulan işler yapılmıyor değil, örneklemek gerekirse, falanca bakanlığın falanca kurumu, kendisinin hazırladığı bir sonucu, çağrılı katılımcılarına dinletiyor (“*pasif katılım*”), kısa bir “müzakereden” sonra (*bazen tartışma da açılmıyor*) kararın katılımcı bir süreçle oluşturulduğunu açıklıyor. Katılım, kültürümüzün bir “eseri” olmadığı için daha çok dışsal uyarılarla (*daha çok AB telkinleriyle*) gündeme geliyor.

Örgütsel Kapasitenin Güçlendirilmesi ve “Kendi kendine Yardım” Boyutu

Kırsal kalkınmanın katılımı ile birlikte en vazgeçilmez boyutu, “kendi kendine yardım” için örgütlenmedir. Burada belirtilmesi gereken, örgütlenmenin bir araç, “kendi kendine yardım”ın ise amaç olduğudur. Çünkü aralarında neden-sonuç ilişkisi vardır. Birçok formel örgütlenme modeli geçerlidir ve

⁸⁹ 2000-2002 yılları arasında hazırlanan GAP Bölge Kalkınma Planı, katılımcı yöntemlerle tamamlandı. Katımlı planlama sürecinde katılım fonksiyonu 4 adımda gerçekleştirildi: *1.Bilgilendirme, 2. Tartışma, 3.Seçenek Üretme(delegasyon) ve 4.Karar Oluşturma*. (GAP BKİ 2002: a.g.p., Ankara)

⁹⁰ Ege Ü. Z.F.’de Tayfun Özkaya ve arkadaşları kırsal kalkınmada katılımcı yöntemleri yoğun ve geniş bir yelpazede kullanmakta ve Yay, , ınlarıyla kaynak gelişimine katkı vermektedirler. Ankara Z.F.’de Bülent Gülçubuk’un Ankara-Keskin İlçesine yönelik katılımcı araçlarla kırsal kalkınma çalışması söz konusudur.

denenebilir. Örgüt niteliğini ve ölçeğini ise yerel koşullar belirlemelidir.

Formel olsun ya da olmasın, örgütlenme her toplulukta vardır; çünkü örgütlenme, grup yaşamının kendisidir.

Geleneksel değerlere bağlı toplumlar, çoğu kez ismi konmamış ve yazılı bir hukuka dayanmayan kurallar içinde çalışan örgütsel ilişki geliştirirler; aile içi dayanışma ve işbirliği kalıplarını, kendine özgü yöntemlerle çalışan bu tanımlanmamış örgütlenmelere taşıyabilirler/taşırırlar. Bu informal örgütlenme biçimi, birçok nedene dayanmakta ve bir dizi kontrol sistemi ile çalışmaktadır. Asabiyyete (*bağlılığa*) dayalı geleneksel değerler sisteminin en belirgin özelliği, koşullara göre değişmekle birlikte, dışındaki değerler sistemine karşı, olağanın üzerinde duyarlılık göstermesi ve dışarıdan gelen değerleri ihtiyatla karşılamasıdır.

Geleneksel küçük grup ya da cemaat asabiyyetini ayakta tutan ana motif, büyüyen nüfusun ihtiyaçları oranında genişlemeyen ve kendini yeniden üretemeyen kıt kaynakların diyaletik karşılığı olarak ortaya çıkan değerler sistemidir. Bu değerler sistemi, inanç kültürü ile “symbiotic” ilişkidedirler, karşılıklı olarak beslenirler. Özellikle grup kontrolünün baskın olduğu köy ve kasaba gibi küçük topluluklarda, bu anılan değerler sistemine göre kodlanmış yaşam ilişkilerinin sürdürülmesi daha kolay, ancak kontrol sisteminin gevşediği ve bireysele dair değerlerin müdahalesine açık, geçiş toplumlarında ise daha zor ve çatışmalıdır. Bu çatışmacı tansiyon, bireysel değerleri öne çıkaracak olan refahın artmasıyla, uzun vadeli de olsa, görece bir düşüş potansiyeli içerir.

Üretim ve dağıtım ilişkilerinin pazar koşullarına bağlı olarak değiştiği ya da değişime girdiği ve çeşitlendiği toplumlarda, “araçsal aklın” izin verdiği örgütlenmelere (*kooperatif, dernek, birlik, vakıf v.s.*) geçiş daha kolaydır. Çünkü, “güçlü atomizm”, bu geçişi hızlandırır.

Kültürel yapı gözlemlenmeyi, ondan da önemlisi anlamayı gerektirir.

Maddi ve maddi olmayan değerleri ifade eden kültür, farklı dinamiklerle çalışan değişkenlere bağlı ve karmaşık bir bütün-

nün karşılığı olmakla birlikte⁹¹, yaşamı değiştirmeyi, ilerletmeyi öneren dinamikler (*burada kalkınma araçları*) söz konusu olduğunda, bunun topluluklarca benimsenmesi, yerleşik kültür değerleri ile uzlaştırılması ya da ona ikame edilmesi daha kolaydır. Bu nedenle, çevre koşullarının ret etmediği, refah öneren etkin iktisadi araçlar, yerel kültüre dahil olmayı başararak, önce onun önemli bir parçasına, arkasından da değişimi hızlandıran etkenine dönüşürler.

“Grup sorunu” içeriden tanımlanan bir kavram değil, dışarıdakilerin algısıdır. Ve onu biz sorunlaştırırız. Kolaylaştırıcı olarak tanımladığımız kırsal kalkınmacının misyonu, sorunlaştırdığı yapılara alternatif ve radikal bir grup yapısı önermek yerine, dönüştürücülüğüne inandığı ve gruplarca da benimsenen araçların yerleşmesine destek biçiminde tezahür etmelidir. Kaldı ki, bu denli kapalı ve “izole” grupların Türkiye’de varolduğu, ayrıca tartışılacak bir konudur.

Bu noktada gözlem ve değerlendirmeler ve kolaylaştırıcı olarak tanımladığımız kırsal kalkınmacının vizyonu, önem kazanmaktadır.

Toplumsal yapıya ilişkin belirlemelerin⁹² tutarlılığı, sağlam gözlemlerle sağlanabilir. O nedenle kırsal kalkınma faaliyeti, ekonomik etkinlikler de içeren bir sosyal program olduğuna göre bir dizi uzmanlığın (*sosyoloji, antropoloji, ekonomi, mühendislik, planlama, mimarlık, iletişim uzmanlığı v.s. gibi*) birlikte ve etkileşimi hızlandıracak olan katılımcı yöntemlerle çalışılmasını gerektirir, bunun adı “kurum içi katılım” dır. Uzmanlık niteliğini ve kapsamını ise yine ihtiyaçlar ve koşullar belirler.

Yukarıdaki bölümlerde kırsal yapının türdeş ve çıkarların çatışmadığı bir yapıda olmadığını, değişik gruplara göre farklı ihtiyaçların ortaya çıkabileceğini belirtmiştik. Bu farklı ihtiyaç tablosu, kaçınılmaz olarak, önerilecek olan örgüt modeli için

⁹¹ Kültürün karmaşık ve organik bir bütün olduğunu, Tylor, Malinowski, Sorokin, Goodenough ve Güvenç belirtmektedir. Bozkurt Güvenç 1985: Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi, İstanbul

⁹² Betimleme kavramından özellikle kaçınılmıştır. Çünkü betimleme, değişmez bir tanımlamayı ima etmektedir. Oysa ki belirleme bir aşamanın adıdır ve değişmeyi sağlayan dinamikleri içermektedir.

de geçerlidir. Örgütsel modeli de ihtiyaç ve eğilimler belirler ifadesi yanlış olmasa gerek.

Kırsal kalkınmada önerilecek olan faaliyetin organizasyonel karşılığı örgütlenmedir. Örgütlenmenin, kaynak etüdü, planlama ve uygulama gibi proje aşamaları tamamlandıktan sonra, sürece eklenecek mekanik bir unsur olmadığı elbette bilinir. Ortaya çıkacak olan kalkınma faaliyetleri, örgütlenmeyi hızlandıran dinamiklerdir elbette. Ancak, örgütlenme sürecinin başlangıcı, kırsal kalkınma faaliyetinin başladığı nokta olmalı; çünkü örgütlenmenin kendisi, faaliyetlere derinlik kazandıran, kapsayıcı bir faktör.

Örgütlenmede en sıkıntılı sürecin, yine topluluklara göre değişmekle birlikte, işbölüşümünde, rol dağılımında yaşanması olasılığı yüksektir. Geleneksel değerlere bağlı topluluklarda, işbölüşümünü "hakkaniyet" ve "liyakattan" çok, statü belirlemektedir. Bu eğilim ve sonuçlar, dikkatle izlenmeli-değerlendirilmelidir. Kalkınmanın bir içsel dönüşümü sağlayıp-sağlamaması, başka bir anlatımla, kısır döngüyü sabitleyen yerleşik iktidar yapısını değiştirip-değiştirememesi, eşitliğe dayalı bir rol dağılımına bağlı olduğunu, rol değişiminin de bugünden yarına gerçekleşecek bir olgu olmadığını, sürece bağlı olduğunu varsaymak önemlidir.

Türkiye'de yeni gelişmekte olan sivil toplumun bazı kuruluşlarında (*dernek, vakıf, v.s*) ve bazı korporatif/çıkar gruplarında (*meslek odaları, sendikalar, kooperatifler*) ve hatta belediyelerde, iktidarın hizmetten çok, yitirilmemesi gereken bir egemenlik alanı, lokal merkeziyetçi alanlar olarak algılandığı düşünüldüğünde, benzer refleksin her kurumsala yansıma olasılığı, istenmese de vardır. Ancak, bu olgunun, demokrasi-nin önemini azaltmadığı, karar ve kaynaklara erişimin ve eğitimin demokratikleşmesiyle hafifletilecek bir sorun olduğu ve bu yönde yeni düzenlemelerle devlete de çok iş düştüğü bilinmelidir.

Kırsalın karmaşık yapısıyla ilgili birçok gözlem var. Emil Salim, kalkınma çabasına giren Ortadoğu ülkelerini kapsayan tebliğinde, alanda "rastlanan problemleri" şöyle tanımlamak-

ta⁹³: Kısa vadeli kazanç yerine uzun vadeli kazançlar tercih edilmektedir. Ekonomik ilgiler dominant, sosyal ve çevre ilgileri talilemiştir. Bireysel ölçeğe karşı, grup tercihi öne çıkmaktadır. Ticari başarısızlıklar, sosyal ve çevre maliyetlerinin ekonomik maliyetlere içerilmesini engellemektedir. Hükümet başarısızlıkları, hükümet dışı örgütlenmelerin ve işbirliğinin önemini artırmaktadır.

Emil Salim'in⁹⁴ belirlemeleri önemlidir, beş madde halinde gruplandığı sorun analizi için ne ölçüde bizim sorunlarla bağdaşmaz? Sorusu, daha isabetli gibidir. Ancak burada, Salim'in bir belirlemesi dikkat çekici "Bireysel ölçeğe karşı grup tercihi öne çıkmaktadır." ifadesinin içerdiği iki mesajdan biri, grup kararlarının daha baskın olduğu topluluklara, özellikle yenilikçi-farklı ürün önerileriyle gidilmesi halinde, bireysel girişimin tek başına ortaya çıkamayacağı, ikinci mesajın, bireyseli önceleyen yaklaşımlardan çok, grup sorunlarının çözümüne yönelik programların öncelik kazanması gerektiğine ilişkin olduğudur.

Bir yönüyle kırsal kalkınma kolaylaştırıcıları, kültürel anlamda kendilerini bir sınırla tanımlamış ve bu anlamda kapalı grupları karşılarında bulabilirler, yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, işbirliği anlamında, her türlü değişime ve katılıma rıza gösterecek gruplar da çıkabilir. Hedef kitlenin kalkınması, gönüllülüğe dayalı bir faaliyet olarak tanımlandığına göre, grup belirleme inisiyatifi de kitleye ait olmalıdır. Sonucunda, kırsal kalkınma bir grup faaliyetidir. Grup sorunlarına yaklaşım ilkesi, bireysel işletmelere yatırım yapılmayacağı anlamını taşımaz. Ancak, yoğunlaşmanın daha çok, ortak soruna dönüşen süreçlerin iyileştirilmesine ve sürece ilişkin risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerde olması, önceliklidir. Gösteriye dayalı (*demonstrasyon*) bir bireysel faaliyet söz konusu olacaksa, tarımsal-kırsal yayım teknikleri içinde değerlendirildiği biçimiyle, adayın başarı performansı elbetteki dikkate alınmalıdır. Sürecin iyileştirilmesi için sadece iktisadi faaliyet dinamikleri ile yetinilmemeli, dört ana unsurun ortaya çıkmasına, gelişmesine eşzamanlı olarak destek olunmalı.

⁹³ www.undp.org/ndsd/ Erişim:(05.03.2007)

⁹⁴ e mail: Emin Salih, esalimad.net.id

İnsan kaynaklarının ve kadın statüsünün gelişimine, İktisadi faaliyetlerin (*tedarik, üretim ve satış*) akılcılaştırılmasına, gıda güvenliği, hayvan rahatı-refahı koşullarının hazırlanmasına, çevre (*tarımsal-kırsal çevre, doğal çevre ve topluluk yaşamı*) duyarlılığının artırılmasına, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi fonksiyonu, işbirliği ve dayanışma kültürünün gelişimine dolayımınmalı, destek olunmalıdır.

Etkileşimli bir süreçle çalışan tüm bu faaliyetler, tarafların katılacağı aktif örgütlenmeyi zorunlu kılar. Faaliyetlerin çeşitliliği, örgütlenme için önemli bir neden olmakla birlikte, asıl önemli neden, bireysel olarak üstesinden gelinemeyecek sorunların, işbirliği ile aşılabileceğinin farkındalığı ile başlamaktadır.

Üretici örgüt ölçeğini ise faaliyetlerin niteliği ve katılımcıların gönüllülük temelinde tasarladıkları işbirliğine yatkınlaşan birey veya kurum sayısı belirlemelidir. Faaliyet niteliği ile yatkınlaşan kişi ya da birey sayısını bir arada değerlendirmek gerekiyor. Örgütsel çaba içerisinde sürdürülmesi tasarlanan faaliyetlerin aksatılmadan sürdürülebildiği büyüklük, işbirliğine yatkınlaşan grupla birlikte, örgüt kapasitesini tayin eder. Süt toplama faaliyeti örneğinde görüleceği gibi birbirinden uzak yerleşmelerde ürünlerin toplanması, süre kaybının doğuracağı riskler açısından, mümkün olmayabilir, ya da toplanması mümkün olsa bile geniş bir alana yayılan böylesine bir faaliyet karşılanamaz maliyetler doğurabilir.

O halde, benzer ortak sorunlar ve benzer ihtiyaçlar, çok önemli bir dayanışma dinamiği ve nedeni olarak, grup büyüklüğü ya da örgüt ölçeği konusunda fikir vermektedir. Birey (*ortak*)- kurum(örgüt) ilişkisi yoğunlaştıkça, bütünleşme sınırları da genişlemektedir. Benzerlik gösteren ortak sorunların paylaşılması, işbirliğinin en önemli dinamiğine dönüşmekte ve işbirliğini hızlandırmaktadır. Bu nedenle ortak sorunun çözümüne yönelik odaklaşma, örgütsel başarı için bir kabul aşısı doğurur.

BM-FAO, "Halkın Katılımı Programı" (PPP)'nda, kendi kaynak ve çabalarını bir araya getirebilecek 8 -15 kişiden oluşan küçük, demokratik ve enformel grupların bir araya gelmesini sağlamak, ölçek ekonomileri, yüksek verimlilik, düşük

maliyet ve demokratik organizasyonların oluşturulması açısından elverişli olduğunu, bu tür küçük grupların katılımcıları arasında diyalogun kolaylaştığını belirtir. FAO, katılımcı deneyimlerine dayanarak, etkin bir örgütlenmeyi sağlamak için oluşturulacak grupların ayrıca; Uygulanabilir gelir getirici faaliyetler etrafında birleşmelerini, gönüllü birlikteliğe ve kendini yönetmeye yatkın olmalarını, önceki deneyimlere erişebilir kılınmalarını⁹⁵, önermektedir.

Sayısal ölçek bir belirlemedir; her ülke ve yöre koşullarına göre farklılık göstermesi de doğaldır. Ancak, FAO'nun verimlilik artışının sağlanacağı savının sadece küçük grup için söz konusu olacağını düşünmek, yanılırlara yol açabilir. Çünkü, beklenen verimlilik, geri kalmış sektör ve alanların çalıştırılmayan gizli bir gücüdür, potansiyelidir. Piyasa mekanizmaları, kaynakları dengeli dağıtmadığı için geri kalmış kesim, sektör ve bölgelerin var olan potansiyelleri piyasalar dışına itilmektedir. Ve kırsal kalkınmanın ekonomik temelli gerekçesi budur. O nedenle, kalkınmanın (*kırsal kalkınmanın*), kaynaklar üzerinde "çoğaltan" ve "çarpan etki"ye sahip olduğu ifade edilmektedir.⁹⁶ Sonucunda, etkinlik ve verimlilik, daha çok kaynak dağılımı ile ilgili bir sorundur.

Geri kalmış bölgelerin yatırım efekti ve marjinal gelir oranları yüksektir. Kazgan bunu, değişken giderlerin artması ve sabit giderlerin görece azalması sonucunda ortaya çıkan faktör verimliliğinin artışına bağlı olarak, toplam maliyet eğrisinin düşeceği biçiminde açıklamaktadır.⁹⁷ Demek oluyor ki, üretim artışıyla, birim üretim maliyeti düşmektedir. O halde, verimliliği kışkırtacak faktörlerin sadece örgüt ölçeğiyle bağlı yok, onunla birlikte, iktisadi süreci yeniden düzenlemeyi öneren araçlarla da bağlantılı.

Kırsal örgütlenmenin iktisadi birlik temelinde gelişeceği kuşku götürmüyor. İktisadi temel içermeyen ve bu iktisadi ortaklarıyla ilişkilendirmeyen kırsal örgütlenmelerin tutunması mümkün değil; bunu yaşanmış uygulamalar gösteriyor:

⁹⁵ www.fao.org/sd/PPdirect/PPre0017.htm Erişim: (25.10.2006)

⁹⁶ Hirshman ve Şenses: a.g.e.

⁹⁷ Gülten Kazgan 2003: a.g.e.

TKİB-Kooperatifler Genel Müdürlüğü (*şimdi “teşkilatlan-
dırma” olarak anılıyor*), 1974- 78 yılları arasında “tip proje”
olarak merkezde geliştirdiği süt inekçiliği projesini kırsal
alanda uygulamaya başlar. Proje, ineklerin ve barınakların
kooperatif mülkiyetinde olacağı bir esasa dayandırılır. Proje
yürümez ve başarısız olur; sorun, ortak mülkiyet nedenine
dayandırılır ve 1978 yılında “tip proje” uygulamasından vaz-
geçilir. 1980’li yıllarda ise başka bir modele geçilir, bu defa
kooperatif mülkiyetindeki barınaklarda, ortak mülkiyetine ak-
tarılmış hayvanların yetiştirilmesi (*besicilik amacıyla*) ilkesi
temeldir; barınak kooperatifin, hayvanlar ise ortaklarıdır.
Proje yine çalışmaz. Tanı, yine ortak mülkiyet sorunudur.
Oysa sorun başka alanlarda:

Proje, varsayımını, muhafazakar bir yaklaşımla, kırsal sos-
yal yapının, güç ilişkilerinin yol açtığı çatışmaları içermeyişi,
organik bir bütünlüğü ifade ettiği ve bu organik dengenin ta-
rafların rızasına dayandığı inancına dayandırmıştır. Dolayısıy-
la, bütün yerleşmenin, bir kooperatife yatkınlaşacağı varsay-
ılmıştır. Bakanlık için temel baz, insan faktörü yani sosyal
yapı değil, yerleşmedir. Bakanlığın halen devam eden “her
yerleşmeye bir kooperatif” sınırlamasında da bu varsayım
egemendir. Merkezi-dışsal, hizmet sunanları bu varsayıma
götüren neden, hedef kitlenin grup belirleme hakkının ihla-
linden doğmakla birlikte, asıl sorun, merkezi inisiyatifin bas-
kın kılınması ısrarından kaynaklanmakta ve köylü katılımını
gerektiren her türlü bilgi alış-verişi, bu yöndeki ihtiyaç analiz-
leri, taviz sayılmaktadır. Dolayısıyla, yerleşmede varolan katı-
lımcıların işbirliğine yatkınlaşabileceği öncel kararının belirle-
yici olduğu sonucu çıkmaktadır. Demek oluyor ki ortak, koo-
peratifin veya birlikte çalışacağı kişilerin seçiminde özgür de-
ğil ve bu yüzden, karşılıklı güvene dayalı dayanışa ortamı da
geliştirilememektedir. Dolayısıyla, bir yerleşmede birden fazla
örgütsel kümelenme, katılımcıların gönüllü tercihlerine bağlı
olarak, mümkün olabilmelidir.

Hayvancılık, günün 24 saatinde sürdürülen bir faaliyet ni-
teliğiyle, kooperatif çalışma süreleriyle çakışmayan bir özelli-
ğe sahip ve bu farklılık, ek maliyetlerin doğduğunu düşün-
dürmekten çok, hizmet akışının aksatıldığı inancını doğur-
maktadır.

Kooperatif mülkiyette, faaliyetin özellikle kaba yem tedari-ki konusundaki geri bağlantıları yavaşlamakta veya zayıflamakta, sonuç olarak bu süreç, ortakla kooperatif arasında, bir tür yabancılaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kooperatifte formel olarak halen varolan organlar (*genel kurul, yönetim kurulu ve denetleme kurulu*), genel toplumsal kültürün de bir sonucu olarak, otarşik yapılarıyla, bağımsız üniteler gibi çalışmaktadırlar. Yönetim kurulu ile genel kurul arasında, hem mal ve hizmet akışına dayalı bir ortak-kooperatif ilişkisi kurulamadığı, hem de olması gerekenin aksine ve genel kurulun parçalanması pahasına da olsa, yönetim kurulu, genel kurul içinde yeterli bir taraftar zümresine dayanmayı yeterli gördüğü için genel kurulun yönetim kurulu üzerindeki denetimi etkinleşmemektedir. Ayrıca, 1980'li yıllarda, 1163 sayılı kooperatifler yasasının ilgili maddesinde yapılan değişiklik sonucunda, genel kurulun, ortak sayısının %25'inin katılımı ile çalışabilmesine imkan sağlanması, belki işlemleri hızlandırmıştır ama tersine bir yönelim olarak, yönetim kurulunun genel kurul üzerindeki denetimini ve belirleyiciliğini kolaylaştıran başka bir nedene dönüşmüştür. Çünkü, %25 ortak katılımı ile oluşabilen genel kurulun çoğunluğunu ikna etmek, %51 katılımcının çoğunluğunu ikna etmekten daha kolaydır. Ayrıca, ara kurullar-komisyonlar gibi organların olmaması, güncel denetimlerin etkisini de düşürmektedir.

Gerek kaynak-potansiyel analizlerinde olsun ve gerekse proje üretiminde olsun (*özellikle tip projelerde*), katılımcı yöntemler halen dışlanmaktadır.

Özellikle küçük işletmelerin, verimli ve güvenli(*gıda güvenliği*) hayvancılık faaliyetleri için, yatırım ya da işletme faaliyetlerinin ortak ve modüler bir işletmeye taşınması öncelikli bir sorundur. Faaliyet etkinliğinin ortak bir işletmede artırılabilceği tezi üzerinde durulmalıdır. Çünkü, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %33'ü 10 dekardan küçük arazilerde faaliyet sürdürmektedir.⁹⁸ Ve bu işletmeler, hayvancılığın gerektirdiği, uygun barınak, hijyen standartları, ileri teknoloji sürü yönetimi ve en önemlisi pazara erişim gibi etkinlikleri tek başları-

⁹⁸ Genel Tarım Sayımı-2001:a.g.i.

na sağlayamazlar. Bu nedenle, faaliyetlerin, optimum kılınacak bir işletmede sürdürülmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu sürecin en kritik aşaması, kimlerle ortaklık kurulacağıdır. Bu modelin çalışması için güveni, dayanışmayı ve işbirliğini çoğaltacak bir ortaklık temeli ön koşuldur. Ayrıca bu model, FAO'nun 8-15 kişilik küçük grup avantajı olarak belirlediği yaklaşımın, ülke koşullarındaki yorumudur. Öncelikle mikro işletmeler, dayanışmacı ortak işletmeler temelinde birleşmeleri yönünde yatkınlaştırılmalı ve bu yaklaşım, bir devlet politikasına dönüştürülmelidir. Sayılar değişebilir, ancak güven duygusu gibi dayanışmayı hızlandıracak araçlara özen gösterilmesi, özellikle mikro işletmeler için kaçınılmaz gibi. Çünkü, doğru araçlara ve fırsat eşitliği anlamında adil yöntemlere sahip olmayan politikaların doğurduğu bir sonuçtur ve araçsal itişin bir ürünüdür küçük işletmeler.

Bu yaklaşım, sadece yerel kaynakların değil, aynı zamanda tahsis edilen kamu kaynaklarının da verimini, etkinliğini artıracaktır.

Ortak işletmeler konusu, bir mevzuat değişikliğini de gerektirir; bu işletmeler bir ortaklık payı ve tüzel kişilikleri ile kooperatiflere ortak olabilmeli, katılımcı gruplar yani ortak işletmeler, ortaklık kimliği kazanabilmelidir. Vergi muafiyeti ve teşviklerden yararlanabilme imkanı, bu tür işletmelerin gelişmesini kuşkusuz hızlandıracaktır.

Modüler ortak işletme modeli, potansiyeli kullanılmayan, kazanç vaat etmediği için üretim dışında tutulan mikro işletmeler için bir umut kapısı ve bir çıkıştır.

Bu model ile kendi küçük işletmesinde çoğu iş zamanını atıl yaşayarak geçiren küçük meta üreticisi emek, bir taraftan sadece mülkiyet duygusuyla bağlı kaldığı bu çıkmazdan kurtularak özgürleşecek, diğer taraftan da üretim araç ve güçlerinin gönüllülük temelinde birleştirilmesi ile doğacak olan optimizasyonlardan ve faydalardan yararlanacaktır. Sonuç, doğrudan gelir artışıdır. Kayseri ve Kastamonu'da bu örnek içinde faaliyet gösteren üreticilerin var olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

Katılım ve örgütlenme “kendi kendine yardım”ın itici gücü; ancak iktisadi yeterlilik ise ayakta durabilmenin omurgasıdır.

“Kendi kendine yardım”ın ön koşuludur, örgütlenmenin genişliği ve derinliği. Örgütlenmeler, yine gönüllülük temelinde yatay olarak genişlerken, üst üretim aşamalarına entegrasyonu öneren dikey örgütlenmeler de amaçlanmalıdır. Yoksa, sektörler arasında, mikro ve makro bağ kurulamayacak ve yüksek katma değer öneren entegrasyonlara gidilemeyecektir. Diyelim ki, küçük işletmeler birim kooperatiflerde örgütlenirken, kooperatifler de üst birlikler oluşturmali, oluşturabilmelidir.

Orta ölçekli tarımsal işletmelerin de etkin örgütlenmeye, yoğunluğu farklılaşan bir kalkınma aracına ihtiyaçları vardır. Ancak, örgütlenme niteliği ve kapsamı elbetteki değişecektir. Eğer işletmeler, yeterli bir faktör tabanına sahiplerse örgütlenme, tedarik ve satış piyasalarına karşı korunmayı, etkinleşmeyi amaçlayabilir. Bu kapsam bile katılımcıların ortak karar ve iradeleri ile belirlenmeyi gerektirir.

Gelir Getirici Faaliyetler için Bütüncül Yaklaşım ve Yatırımların Tamamlayıcılık Boyutu

Kırsal kalkınma yaklaşımının en belirgin araçlarından birisi de gelir getirici faaliyetlerdir. Doğrudan refah önermeyen hiçbir programın başarı şansı olamaz. Kırsal alanın kaynak potansiyeli ve insan-kaynak ilişkileri ile tedarik ve satış piyasalarına karşı pozisyonu, kalkınma araçlarının kapsamını, niteliğini ve miktarını tayin eder. Özellikle, pazar ilişkisi kurulmamış ve talep tercihleri hesaba katılmamış hiçbir üretimin tutunma şansının olmayacağı unutulmamalıdır.

Kırsal kalkınmanın gelir getirici faaliyetleri, tarımla sınırlı değil, tarımla birlikte, potansiyel sunan, katma değer öneren diğer kırsal faaliyetlerdir; tarım endüstrisi, atölye üretimi, bakım-onarım servis hizmetleri ve tarım dışı sektörler gibi. Tarım dışı sektör kapsamına kır-doğa turizmi de girmektedir. Farklı alan ve sektörlerde de olsa, faaliyetler arasında bütüncül bir ilişkinin kurulması ana tema olmalı, faaliyetler birbirini çoğaltmalıdır.

Kırsal alanı kilitleyen kısır döngünün kırılması, geleneksel faaliyet niteliğinin kabuk değiştirmesiyle mümkündür. Kırsal dönüşümü sadece tarımla sağlamak pek olası değil, o nedenle çok sektörlü yaklaşım önem kazanmaktadır.

Sürecin iyileştirilmesini önermeyen yatırımlar, bağlantılarını yitirecekleri ve bir bakıma atıl kalacakları için birer risk kaynağına dönüşebilirler. Şarapçılık atölyesinin kurulmak istendiğini düşünelim, eğer proje, üreticilerin bağıcılık tabanını doğrudan geliştirmeyi ve yetersizliklerini azaltmayı amaçlamıyor ve yapının düzelmesini, kurulacak atölyenin sadece geri bağlantı etkisine bırakıyorsa, sürecin önemli bir aşaması riske açık tutuluyor demektir.

Yaşam kalitesinin artırılması, yatırım ve faaliyet ortamının iyileştirilmesi için altyapı hizmetleri, ayrı bir öneme sahip; altyapı hizmetleri, tarımsal, kırsal, sosyal ve teknolojik altyapı olarak tanımlanmalı, hesaba katılmalıdır.

Proje kapsamına, niteliğine ve organizasyonuna ilişkin kararlar elbetteki katılımcı yöntemlerle alınmalı, planlamadan uygulamaya ve izleme-değerlendirmeye kadar, profesyonellerce tanımlanan proje döngüsünün yönetimine, yerel grupların hakimiyeti ikame edilmelidir. Yerel grupların süreç yönetimine ve kararlarına ilişkin rol değişimi, iktisadi dinamiklerin desteğini de gerektiren "kendi kendine yeterliliğin" ön koşuludur. İş başarı düzeyindeki artış, yeterlilik inancını ve refleksini artıracaktır.

Tahsis edilecek dışsal kaynakların(*daha çok hükümet kaynaklarının*) yetersizliği ya da yetersizliği konu olmasa bile bir çok nedene bağlı olarak alana yönlendirilemeyeceği düşünüldüğünde, tüm kırsal sorunların eşzamanlı operasyonel çözümüne imkan olmayacaktır. Başka bir anlatımla, hükümet kaynakları ile sorunun tek fazda çözümü mümkün olmayabilecektir. Bu temel yapısal finansal soruna, kaynakların kıtlığına bağlı olarak, kırsal kalkınma yaklaşımında, şu ilkeler göz ardı edilmemelidir.

Mevcut Yapıdan Başlanması: Yenilikçi yeni faaliyetlerin (innovation) önerilmesi mümkün olmakla birlikte, eğer potansiyel içeriyorsa, mevcut yapının hedef kitle tarafından dönüştürülmesi esas alınmalı, bu yaklaşım, sadece kaynaklarda

tasarrufa imkan verdiği için önemli değil, aynı zamanda ve çok daha önemli bir neden olarak, ekosistemin ve asırlara dayanan yerel bilgi ve deneyimin tayin ettiği üretim yöntemlerinin rasyonelliğine fırsat verileceği için gerekli bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, eğer ekolojik koşullar ve piyasa talebi imkan veriyorsa, yeni ve farklı ürün/ürün grupları da önerilebilmelidir.

Çok Sektörlü Yaklaşım: Bir taraftan, gelir getirici faaliyetlerin çeşitlenmesi ile üretimin birikimli olarak artması, diğer taraftan da gelirle birlikte, diğer ortak alan sorunlarının eşzamanlı çözülmesi sonucunda, düzelecek olan kalkınma ortamının destek gücünden yararlanılması için bütünleştirilmiş çok sektörlü yaklaşım (altyapılar, destek hizmetleri ve arayüzler⁹⁹ ağının kurulması dahil) önemlidir.

Yetersizliklerin Azaltılması ve Risklerin Kontrolü: Sürece veya sektöre dayalı iyileştirmeler daha çok yetersizliklerin azaltılmasını ve risklerin kontrolünü önermeli, sorun analizleri, yerel grupların da katılacağı uzman destekleriyle gerçekleştirilmeli ve en önemlisi, tüm paydaşların katılımı özendirilmelidir. Örneklersek: Eğer bir sebze kurutma tesisi kurulacaksa, konu için en önemli sorunlardan biri olarak bilinen aflatoksin sorununun aşılması, üreticiler, nakliyeciler, sınai işletmeciler ve pazarlamacıların ortak ve eşzamanlı çabaları ile mümkün olacaktır. Benzer olgu, rollerin ve aktörlerin çeşitlilik-farklılık gösterdiği hayvancılık sektörü için de geçerlidir.

Ortak ve eşzamanlı çabayı, farklı üretim eylemlerine ve/veya amaçlarına sahip bulunan grupların(tedarikçiler, üreticiler ve satıcılar gibi) varlığı engellememeli, dolayısıyla, her farklı faaliyet grubunun kendi içinde doğurabileceği pozitiflerden de fazlasını öneren sinerjinin yakalanabilmesi için paydaşların ortak çabası özendirilmelidir. Bu maksatla, “kümelenme” (*clustering*) politikalarından, süreçlerin eşzamanlı çözümüne fırsat vereceği için yararlanılmalıdır. Bilindiği gibi “kümelenme” düşüncesi, iradenin aynı sektör ya da alt sektör grubu içinde bulunup da farklı alanlarda faaliyet gösteren

⁹⁹ Arayüzlere, sektörle ilişkili diğer paydaşlar katılabileceği gibi, üniversiteler, bağımsız araştırma birimleri-uzmanları ve gönüllüler de katılabilirler, ki bunlar, önemli destek grupları niteliğini kazanabilirler.

paydaşlarda olduğu bir gönüllüğü ima etmekte ve sektöre, alt sektöre ilişkin prosesin yeniden düzenlenmesini, iyileştirilmesini ifade etmektedir. Piyasalarla (tedarik ve satış piyasaları) birlikte, üretim sürecinin farklı faaliyetleri, kümelenmenin müdahale alanlarıdır. Örneklemek gerekirse, hayvancılık sektörü için üreticiler, girdi tedarikçileri ve satıcı grupları kümelene için hedef gruplardır. Farklı faaliyet fonksiyonlarının ve işbirliği alanlarının, “Porter Elmas’ında” (*talep ve girdi koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve firma stratejisi – rekabet yapısı*) tanımlanan roller-aktörler temelinde gerçekleştirilebilmesi için ise mutlak olarak çok iyi bir çevre analizine (ekonomik, sosyal, teknolojik ve altyapısal olarak) ve yol haritasına ihtiyaç duyulacaktır. Dolayısıyla hem sektör politikaları, hem de kırsal kalkınma gibi alan-bölge politikaları için “kümelenme”, farklı alanlarda faaliyet gösteren paydaşların güç birliği için çok şey ifade etmektedir. Zaten “kümelenme” de farklı faaliyetlere, niteliklere ve ölçeklere sahip olsalar bile firmaların yaşadığı ve işbirliğini gerektiren fonksiyonları arasında etkileşime açık ağ sistemleri kurmak anlamına gelmekte, dolayısıyla kümelenme, organize sanayi bölgelerinde olduğu gibi işletmelerin ya da faaliyetlerin bir ortak mekanda yoğunlaşması anlamını taşımamaktadır. Daha çok, tanımlanmış sektöre yönelik farklı faaliyet niteliklerine sahip bile olsalar, işletmelerin varolan ilişkilerini etkileşimli bir öğrenme süreci haline dönüştürmek, risk faktörlerini elimine ederek değer zincirini genişletmek, “kümelenme”nin nihai amacı olmaktadır.

“Kümelenme politikası”, kümelenme analizi, küme haritası ve küme stratejisi gibi üç önemli adımdan oluşmaktadır.

Uluslararası planda “kümelenme politikası”, tüm temel ekonomik politikaların temeli olarak algılanırken, firmalar/ işletmeler, başarılı olmuş kümelerin ortaya çıkardığı dışsallıklardan azami ölçüde yararlanabilmektedir. Ayrıca küme performansı, kümenin doğurduğu faydalar yanında, piyasa perspektifine göre de ölçülmektedir.

“Kümelenme politikası”, “farklı taraflar arası işbirliğini” önceliğinden, kırsal kalkınma faaliyetlerinin makro bağının

güçlendirilmesi için de önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

O halde “kümelenme politikası”, sadece zaafiyetlerin giderilmesi ve risklerin kontrolü için değil, değer artışı, yenilikçi uygulamaların, bilgi paylaşımının ve yüksek standartlara erişimin de önemli bir aracı olarak görülmelidir.

AB-Lizbon 2005 stratejilerinin bir “kümelenme” belgesi olduğu “küresel rekabet baskısını hafifletmek” ve “yeni iş fırsatları yaratmak” için çok önemli bir araç olarak düşünüldüğü de unutulmamalıdır.

Talebe Duyarlı Bir Üretim Politikası: Gelir getirici üretim için faaliyet konusu ve düzeyi, piyasa sinyallerine göre tayin edilmeli, planlama, arzdan çok talebe duyarlı olmalıdır. Bir taraftan, yetersizlikler giderilirken diğer taraftan da, merkezin bir türlü göremediği yerel kıymetin piyasa değerinin yükseltilmesi amacı temel alınmalı. Sadece yöre ekolojisinin sağladığı avantaja bağlı olarak yetişen endemik ürünlere öncelik verilmesinin, stratejik üstünlük sağlayacağı da unutulmamalı.

Dikey Entegrasyon Sağlanması: Yatırımlar, yüksek katma değer önereceği için bir üst üretime ya da faaliyete entegrasyonu (bütünleşmeyi) kapsamalı ya da amaçlamalıdır.

Gıda Güvenliği Yaklaşımının Temel Alınması: Kalkınma programı içinde gıda üretimi söz konusu ise kimyasallara ilişkin kalıtların ve sağlığı tehdit edecek mikroorganizma düzeylerinin evrensel standartların altında tutulmasını sağlayacak tedbirler alınmalı ve ürün yönetimi, gıda güvenliğinin temel ilkelerine göre belirlenmelidir.

Çevreye Duyarlı Sistemlerin ve Teknolojilerin Seçimi: Çevreye duyarlı sistem ve teknolojilerin seçiminin başlı başına önem arz ettiği biliniyor. Ayrıca bilinen başka bir şey daha var: çevreye duyarlı olmayan sistem ya da teknoloji, öncelikle tarımı/ kırsal alanı vurmakta; çoraklaşma, erozyon ve kimyasal kirlilik örneklerinde görüleceği gibi yeniden üretim şansı yok olmaktadır.

Bütüncül yaklaşım konusunda FAO, benzer sorunlara değinmektedir.

FAO , “Sürdürülebilir Yaklaşımın Temellerini” şöyle belirlemektedir¹⁰⁰:

İnsan Odaklı Yaklaşım: geçim analizlerinin ve kararların hedef kitlenin katılımı ile gerçekleştirilmesi,

Holistik Yaklaşım: Yaşamı güven altına alabilmek amacıyla sektörler, alanlar ve sosyal gruplar arası analizlere dayalı çoklu stratejilerin adapte edilmesi, bütünüleyici bir yaklaşımın sergilenmesi,

Dinamik Yaklaşım: Yaşamların dinamik doğasının anlaşılması ve geliştirilmesi,

Pozitif Yaklaşım: Stratejilerin, problemler üzerine değil, fırsatlara ve insanların güçlü tarafları üzerine kurulması,

Mikro-Makro Bağ: Kurumların, politikaların yerel seviyedeki koşulları ve fakirlerin öncelikleri hakkında bilgilendirilmesi,

Sürdürülebilirlik: Sürdürülebilirliğin, bitkisel üretimi, hayvansal üretimi ve kooperatif gelişimini v.s. içeren tüm kırsal kalkınma projelerinde izlenmesi,

FAO’nun bütüncül yaklaşımına ilişkin öne sürdüğü “makro bağı” ilkesi, sadece kurumların bilgilendirilmesi bağlamında ele alınmış ve bu yaklaşım, Türkiye kırsalının ileri bağlantıları ile bağının güçsüz olduğu düşünülerek, genişletilmiştir.

Değer Yaratma Boyutu

Katılımcı kırsal kalkınma programı, topluluk temelli bir dönüştürme sürecidir; iktisadi başarı yanında, ilk fazda parasal kıymet olarak ölçülemeyen, ancak giderek parasal kıymetin ve kurumsal çabanın çoğalmasında etkili olan moral değerler yaratır. Bu moral değerler, toplumsal faydanın azamileştirilmesinin ve gelişmenin itici gücüdür. Shepherd, bu değerleri şöyle özetlemektedir¹⁰¹:

Farkındalık: Sorun tanımlamada ve yeni olanaklara yönelmede, deneyim zenginliği ile artan gözlem becerisi,

Karşılıklı Güven: Rol dengeleri ile karşılıklı güven oluşumu,

¹⁰⁰ BM-FAO Türkiye Temsilciliği 2003: a.g.r.

¹⁰¹ Shepherd A. 1998: a.g.e.

Kendine Yeterlilik İradesi: İş ve kurumsal başarı ile yeterlilik inancının gelişmesi,

Yaratıcılık ve Dayanışma: İş ve kurumsal başarıya bağlı olarak yenilikçilik ve işbirliği eğilimlerinin güçlenmesi, katılımcı yöntemlerin ortaya çıkaracağı başarılarıdır.

“Katılımcı bir ekonomide” değer yaratmanın boyutlarını ise Hahnel¹⁰²;

Adalet Düşüncesi: İktisadi hakkaniyetin adalet düşüncesini güçlendirmesi,

İktisadi Demokrasi: Kişinin karardan etkilenmesiyle orantılı olarak karar alma yetkisini alması,

Dayanışma: İşbirliği kültürü ile başkalarının refahını gözetten dayanışma düşüncesinin gelişmesi olarak tanımlamaktadır.

Shepherd ve Hahnel, katılımcı bir ekonomik faaliyetin topluluk davranışlarına etkisini incelerken, moral değerlerin doğuracağı potansiyeli de tanımlamış olmaktadır.

Kamusal Destek Boyutu

Kırsal kalkınma, devlet desteğini ve sivil toplum katılımını gerektiren uzun süreli bir faaliyet; uygulanan programın niteliğine göre değişmekle birlikte, sürenin 1-2 yılla sınırlanması mümkün değil, bu süre, kurumsallaşmada yoğunlaşmayı gerektiren küçük grup kalkınması için daha da uzayabilir.

Kırsal Kalkınma programlarında, kamunun ertelenemez ilk fonksiyonu, güçlenmeyi, örgütsel çekirdeğe yerleştirilmiş mali araçlarla genişletmek, kapasite gelişimini örgütsel güçlenmenin ve kapasitenin dışında düşünmemektir. Bu bağlam içinde fon kullanımını şeffaf ve üreticilerce denetlenebilir kılmasıdır. Örgütsel ve mali kapasite, ancak bu yaklaşımla geliştirilebilir, ilerletilebilir.

Kırsal kalkınma, AB-EAFRD gibi bir kırsal kalkınma fonunun oluşturulmasını ve kamu ödemelerinin tek merkezden yapılmasını, izlenmesini sağlamak için ödeme ajansının kurulmasını gerekli kılar. Bununla birlikte, sadece kırsal alana

¹⁰² Robin Hahnel 2006: İktisadi Adalet ve Demokrasi, Ayrıntı Yay, İstanbul.

yönelik bir kamu otoritesinin oluşturulması da önemlidir. Kamu düzeyinde bu anlamdaki kurumsallaşmalar, kaynak verimliliği ve etkin koordinasyon için gereklidir. Bu yönde, AB müktesebatı çerçevesinde hazırlıkların olduğu, ayrıca, “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu” nun oluşturulacağı biliniyor¹⁰³. Gerek fonun ve gerekse yönetim otoritesinin oluşturulmasında, hedef kitlenin etkin katılımı, kurumsal varoluşun nedeni olarak görülmeli, yararlanıcılar karar dışında tutulmamalı. Kurum için hazırlanan yasada, öngörülen “Proje Değerlendirme ve Seçim Komisyonu”na hedef kitle katılımının öngörülmemiş olması, hem karşılıklı bilgi akışının yavaşlamasına neden olacak, hem de yerel ihtiyaçların belirlenmesinde, mikro-makro bağı kurulamayacağı için, ciddi sapmalar doğuracaktır. Bu olgu, “Strateji Belgesi”nde belirtilen, kırsal kalkınmanın katılımcılık ilkesiyle de tutarlı değil.

“Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu” yönetimini, kırsal nüfusun seçeceği kişilerin de katılacağı bir kurulun üstlenmesi amaçlanabilirdi. Böylesine bir yapılanma, belki “devletin düzenleyici rolü”nün itileceği, belki de “devlet hizmetinin genelliği”nin korunamayacağı kaygısıyla öngörülmemiş olabilir. Gerekçe ne olursa olsun, sonucunda “geri besleme” ile doğacak etkinlikten yararlanma fırsatı kaçırılmış ve merkezin yerel bürokrasiyi de işlevsiz kılmasıyla ortaya çıkan krizin aşılması için halktan gelecek yeni bir soluğun ve dinamizmin önü kesilmiştir. Kaldı ki, kamu hizmetinin götürüleceği kesimin karar sürecine alınması, ülkede başka bir kırsal alan bulunmadığına göre, hem genellik ilkesini zedelemeyecek, hem de katılımcıların “devletin düzenleyici rolünü” “gasp etmesi” ya da “bulanıklaştırması” tehlikesi doğmayacaktı. Buradaki kaygı, kırsalın temsil biçimine ilişkin olmalıydı. Başka bir deyişle temsil, tabandan tavana karar geçişlerini öncelemeliydi. Kırsal alan temsiline aşağıdan yukarıya gelişmesi, bugünden yarına gerçekleşecek bir konu olmamakla birlikte, kalıcı bir demokratik ilerleme için bir başlangıç yapılabilir ve

¹⁰³ Yasa, TBMM’de görüşülmüş ve Mart 2007 itibariyle, Cumhurbaşkanının onayına sunulmuştur.

örgütlenmeye dayalı güçlendirmeyi uyaracak bir seçenek üzerinde durulabilirdi.

Katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımının, hizmet sunan kuruluşlar açısından nihai amacı, sağlanan desteklerle, hedef kitlenin içsel bağınu güçlendirmek ve tutunmasını sağlamak, başka bir anlatımla, kalkınmayı sürdürülebilir kılmaktır.

Profesyonel kişiler ve kurumlar, kırsal kalkınmada, artık birer kolaylaştırıcıdır.

Özkaya ve arkadaşları, katılımcı yaklaşımı benimseyen kamu kuruluşlarının özelliklerini, Thomson'dan alıntılararak özetle şöyle tanımlamaktadır¹⁰⁴:

Yerel halka rol verilmesini destekleyecek bir politika çerçevesi,

Öğrenen kuruluşlar sistemine inanan güçlü bir liderlik,

Kurumsal mali desteklerin uzun süreli sağlanması gerektiğine inanılması ve esnek fon sağlamanın gerekliliğine inanılması,

Başarılı bir izleme ve değerlendirme fonksiyonu ile yerel halka hesap verebilirliği sağlanması,

Sistemin ayrıntılarına ve süreçlerine dikkatle ilgi gösterilmesi, öğrenilenlerin analiz edilmesi ve farklı çıkar ve algılamaların dikkate alınması,

Uygulamaların, alandan alınan pratiklere göre yaygınlaştırılması,

Açık, destekleyici bir kurumsal iklim sayesinde, deney yapılması ve başarısız olunmaktan çekinilmemesi,

Yenilikçi ve inanmış profesyonellerle çalışılması, disiplinler arası bir takım kurulması ve katalizör kaynak kişilerle irtibatlı olunması,

Uygulamanın geliştirilmesi ve kurumsal bir bellek yaratılması için düzenli bir dokümantasyon oluşturulması ve alınan derslerin analiz edilmesi,

Anahtar kişi ve düzeyleri kapsayacak biçimde, esnek, bütünleşik ve aşamalı bir eğitim programının oluşturulması.

¹⁰⁴ Tayfun Özkaya ve ark. 2003: a.g.e.

Kapasite Geliştirme Boyutu

Kalkınmanın sürdürülebilirliği, kurumsal kapasitenin güçlenmesine bağlıdır. İş-eylem bazındaki ilerleme ve güçlenme, kurumsal kapasite gelişiminin dinamiğine dönüşürken, örgütlenmenin de nicel, nitel kaynaklar ve değerler üzerindeki birikimli etkisinden yararlanmak esastır. Kalkınmada, bütüncül yaklaşımın ana nedeni de kohezyonu yaratacak bileşenlerin harekete geçirilmesidir. Kapasite gelişiminin bileşenlerini şöylece sıralamak mümkün

İnsan kaynaklarının gelişimi (*katılımcı eğitim ve yayım hizmetleri*), iş-eylem bazında etkin örgütlenme, altyapılara erişebilirlik, gelir getirici kaynakların ve potansiyellerin çoklu stratejilerle geliştirilmesi, üretimlerin elverişli fiyatlara ve yeni-geniş pazarlara erişiminin sağlanması, gıda güvenliğinin sağlanması temelinde iş kültürünün gelişimine destek olunması, kolaylaştırıcı kamusal desteklere finansmana ve yeni fırsatlara erişim, üretken bir çevrenin ve iş ortamının geliştirilmesi, etkin izleme & değerlendirme fonksiyonuna dayalı bir kurumsal belleğin oluşumuna destek olunması. Kalkınmanın makro bağının güçlendirilmesidir.

Kurumsal Bellek Oluşumuna Destek Boyutu

Hedef kitle temelinde etkin bir kurumsal bellek oluşumu, kalkınma sürecinin tamamını kapsamalı ve aşamanın aktivitesine dönüşmeli. Kurumsal bellek, uygulanan programın analizi ve karar süreçleri için önemli olduğu kadar, tasarlanan program hedeflerinin tanımı için de gereklidir.

Kamusal destek birimleri(*kamu ve katılımcı gönüllü kuruluşlar*) için olduğu kadar, hedef kitle için de önemli kurumsal belleğin oluşumu. Kurumsal bellek fonksiyonu, aşağıda verilen üç faaliyeti kapsamalıdır. Veri kayıt düzeni (dokümantasyon), İzleme ve değerlendirme, Karar süreçleri.

Veri kayıt düzeni, uygulama pratiklerinin gelişimini izlemeye elverişli olmalıdır. İzleme ve değerlendirme fonksiyonu ise belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda ortaya çıkan gerçekleştirmelerin, proje göstergeleri bağlamında değerlendirilmesine imkan vermelidir. Bu amaçla, "Mantıksal Çerçeve" (*Logical Framework*), uygun bir araçsal seçenektir. Biliniyor

ki, tüm diğer proje fonksiyonlarında olduğu gibi, mantısal çerçeve de katılımcı süreçlerle hazırlanmaktadır.

Karar süreçleri için “Proje Döngüsü Yönetimi” (*Project Cycle Management*) göstergeleri, elverişli bir imkan sağlar. “Proje Döngüsü Yönetimi”¹⁰⁵ ile proje tanımlanabilmekte (*ön fizibilite ile*) proje maliyetleri ve değerleri hesaplanabilmekte (*fizibilite ile*), finansal boyut ve ihtiyaçlar belirlenebilmekte (*finansal fonlar ve anlaşmalar*), uygulama aşamaları izlenebilmekte (*süreç raporları ile*), değerlendirme ve analizler yapılabilmekte (*mantıksal çerçeve ve değerlendirme belgeleri ile*), nihai program revize edilerek yeniden tanımlanabilmektedir

¹⁰⁵ EC 2001: Manual Project Cycle Management, EuropeAid Co-operation Office

III. BÖLÜM

KIRSAL KALKINMA VE ÖRGÜTLENME

Kırsal Örgütlenme Sorunu

Türkiye kırsal yapısının “ne yönde değiştiği” sorusunun öz-lü yanıtı, aynı zamanda, merkez ülkelere karşı tipik bir çevre ülkesinin kırsal serüvenini de açıklar. Tarımın sorunları eski-lere dayanır; bugün olduğu kadar, dün de ciddi sorunlar var-dı, demek gerekiyor.

Yakın döneme kadar, batının teknolojik yoğunluk ve karar etkinliğinden doğan üstünlüğü, dış ticaret hadlerini lehimize çalıştırmaya engeldi; çünkü yüksek katma değer ve iktidar va-deden bir sanayi temeline sahip değildik. Sanayi devrimini yaşayamamış bir çevre ülkesi olarak Türkiye, teknolojinin istihdama ikame oranlarının artış sürecine girdiği 1970’li yılların başlarında bile, açığa çıkan kırsal nüfusuna istihdam önere-miyor ve tarım dışına çekemiyordu; istihdama dair dina-miklerini çoktan yitirmişti.

1980’li yıllardan günümüze kadar geçen dönemde ortaya çıkan sorunlar, kendi döneminden önceki birikmiş sorunları da günümüze kadar taşıyacaktı.

Gerek bitkisel ve gerekse hayvansal üretimde, günümüz-deki verimlilik artış hızı, bir önceki 25 yılda (1955-1980 dönemi) sağlanan artış hızının gerisinde kalacaktı¹⁰⁶. Tavukçuluk

¹⁰⁶ www.die.gov.tr , Erişim: (25.11.2005)Tahıl, baklagil ve endüstri bitki-leri verimleri, sırasıyla buğday-nohut ve pamuğun, belirtilen zaman aralık-larına göre ilk 25 yıllık dönemdeki verimlilik artışları sırasıyla %(87-17-96) , son 25 yıllık dönemde ise %(14-(-7)-92) düzeyinde olmuştur.

ve bazı sebzeçilik alanlarında sağlanan verimlilik artışı, birim alan/birim hayvan başı esasına göre, bu değerlendirmenin üstünde bir performans düzeyini sergiler gibi görünecekti ama söz konusu verimlilik artışına, bir de çıktı/girdi oranı ve toplumsal maliyet (*ithal damızlık materyal kullanılması nedeniyle maliyet etkinlik analizi*) açısından bakıldığında, bu sektörlerin de bir istisna olarak değerlendirilme imkanı kalmayacaktı.

Sektörün gelir aşınmasından doğan kayıplarını, istihdam sağlayacak ve yeni bir çevre önerecek esaslı bir sanayileşme süreci kazanımları ile geri kazanmak mümkün olamayacağına göre, ortada ciddi bir toplumsal sorun var demektir. Toplumsal sorunun temelinde yatan gerçeklik ise %10'lar düzeyindeki bir gelirle nüfusun %30'unun geçinebileceğini varsaymak olmalıdır.

Gelişmiş batı ülkelerinde de tarımsal gelir paylarının düşük olduğundan söz edilerek, sürecin "toplumsal ilerleme" ile aşılabileceği, sanayileşme ile avluyu temizleyebileceğimiz ima ediliyor. Oysa ki, biz o treni kaçırdık. "Yeni dünya düzeninde" teknolojinin işgücüne ikame oranı arttıkça, artık sanayi veya hizmet sektörünün istihdam yaratma potansiyelinden söz edilememekte; edilse bile bu potansiyelin, bu denli yüksek kırsal nüfusu çekebilecek "sıklette" olmayacağı görülmektedir.

Bir ucu kent varoşlarına dayanan kırsal sorun, Mısır, Cezayir ve Ürdün'deki gibi izole edilmiş bir aykırılıklar dünyasına dönüşme istidadı gösterirken, diğer taraftan da, merkezin de istikrarsızlaşmasına, en azından güvensizleşmesine neden olmaktadır.

Karar verilecek nokta, işte, tam da burası. Toplum, bütün kesimlerine sağlanacak doğrudan ya da dolaylı katkılar düşünecek olursa, sanal bir büyümeciliğe mi umut bağlayacak? Yoksa, henüz fırsat varken, kalın çizgilerle belirgin hale gelmiş aykırılıkların ortadan kaldırılması için demokratikleşmeye kapı mı aralayacak? Demokratikleşme popülist bir dağıtım hali olmadığına göre "godot"yu beklemek yerine, hak-ihtiyaç dağıtımının adil evreninde gelişen, iktisadi bir dünya mı kurulacak? Çözüm buradadır, istikrarsızlaşmanın panzehiri demokratikleşmedir. Çözüm, merkezi çevreden koparacak ve bu kopmayı hızlandıracak sanal büyüme modellerinde aranma-

malı. Aranmamalı derken, içe kapanış ve dünyadan kopuş ima edilmiyor elbette.

Batı ülkeleri, “dama çıkmış, merdivenini çekmiş durumda”.¹⁰⁷ O halde, kendi doğrularına göre davranmayı kavramak ve toplumsal fırsat ve birikimleri, yine toplum yararına kullanmak gerekiyor.

Sonuç olarak görülüyor ki Türkiye, hem kıt kaynaklara sahip bulunuyor, hem de varolan kıt kaynaklarını, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda kullanmıyor/ kullanamıyor.

Oysa ki, kendi koşullarında değerlendirilmesi gereken batı ülkelerine baktığımızda, gelir-nüfus ilişkisi bizdeki gibi adaletsiz değil ve görece daha zengin kaynaklarını, ilginç biçimde, bize göre daha adil kullanıyor.

İtalya örneğinde de görüleceği gibi, tarımın gelir payı %6'lara kadar düşmüş olmasına karşın; sektörün aktif nüfus payı %7,3 düzeyindedir¹⁰⁸. Başka bir anlatımla, İtalya'da %81'lere kadar yükselen gelir-nüfus ekinliği, Türkiye'de %34'lere kadar inmektedir.

İç ticaret hadleri ile doğan bu denli haksız bir yapıda, tarımsal üreticilerin etkin olarak örgütlenemeyişlerinin payı büyüktür. Bu, önemli bir sorundur. Çünkü, tarımsal işletmeler, niteliklerinden kaynaklanan nedenlere bağlı olarak bireysel imkanları ile kendilerine göre daha yüksek düzeyde örgütlenmiş ve uzmanlaşmış bulunan kesimlere karşı, fiyat belirleyemezler ve piyasaları kontrol edemezler. Kaldı ki, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %67'si ölçek altıdır; 5 hektardan küçük araziye dayanmaktadır¹⁰⁹.

Uygulanan tarım politikaları, DTÖ'nün tarımsal ürünlerin serbest dolaşımını öngören direktiflerini de içermiş ve gümrük duvarları, 1994-2004 ilk uygulama döneminde, aşamalı olarak indirilmiştir. Ancak, tutunma araçları çalıştırılmadan, “tampon mekanizmalar” kurulmadan sektör, dış rekabet baskısına açık tutulmuştur.

¹⁰⁷ Bu bir Elazığ deyimi olup, bir çıkarın diğerini dışlayacağı anlamına gelir.

¹⁰⁸ www.fao.org/annual.../, Erişim: (25.11.2001)

¹⁰⁹ TÜİK 2001: a.g.s.

Öncelikle Devletin Kooperatifçiliğe Bakışı Önemli

Kooperatif, bir demokratikleşme aracıdır; işbirliği felsefesiyle demokrasi kültürüne destek olmaktadır. Çünkü işbirliği olgusu, kaçınılmaz olarak ortak yönelmeyi, başka bir anlatımla, dayanışmayı önerir. Dayanışmayı yoğunlaştıracak araçlara sahiptir kooperatif. Onu, sermaye şirketlerinden ayıran iki temel özelliğinden birisi, her ortağın bir oy hakkına sahip olması, diğeri ise karın sermayeye göre değil, ortağın kooperatifle gerçekleştirdiği iş/işlişki oranında “risturn” olarak dağıtılması; emeğe ve üretime prim vermesidir.

Türkiye’de “muarızları” eksilmemiştir; sözüm ona “ideolojik (!)” bulanlar vardır; “ithal bir kurumdur” diyenler de...

Oysaki kooperatif ideolojisi, insanın en temel hakkını, eşitlikçiliği savunur; “hak”ların “adil” karşılanması temeline dayanır. Zaten duyulan rahatsızlık da “hak” ve “adalet” kavramlarından temel almasındandır.

19. yüzyıl ortalarına doğru, vahşi kapitalizme karşı tepki temelinde doğan ve giderek etkin kullanılan batıda, kooperatiflerle çok şey başarılmıştır:

AB ülkeleri tarım sektöründe kooperatif cirosu, yaratılan tarımsal gelirin %82 sine ulaşmaktadır¹¹⁰. Türkiye için benzer kademede bir veriye ulaşmak mümkün değil; ancak demokratik kooperatiflerin, süt ürünü örneğinde pazar payının %2,9, taze sebze örneğinde ise %1 olduğu¹¹¹ bilindiğine göre, ekonomik yaşamda henüz işlevsiz olduğu sonucu çıkmaktadır.

Ekonomik işlevsizlik, kooperatiflere yönelik sayısal katılımın eksikliğiyle veya kooperatife olan eğilimin yetersizliğiyle açıklanmamalı, çünkü 2004 yılı itibariyle kırsal alanda, kooperatiflere katılan ortak sayısı 4,8 milyon (*kişi diyemiyorsunuz, çünkü birey birden fazla kooperatife ortak olabiliyor*) düzeyindedir.¹¹² Bu katılma düzeyinin 3 milyon kişiye karşılık geldiği

¹¹⁰ Ayhan Çıkan ve Nermin Nergis 1999: AB ve Türkiye Kooperatifçilik Hareketleri, E.Ü.YAY, İZMİR.

¹¹¹ ÇIKIN Ayhan, NERGİS Nermin 1999: a.g.e.

¹¹² Kooperatif Ortak Dağılımı: Tarımsal Koop.:0.7 milyon, Sulama Koop.: 0.3 milyon, Su ürünleri Koop.: 22 bin, Pancar ekicileri Koop.: 1,6

varsayımında, yaklaşık olarak, 23 milyonluk kırsal nüfusun %70'inin kooperatifle doğrudan ilişkili olduğu (*aile bağları düşünülerek*) sonucu çıkmaktadır.

1163 sayılı yasaya göre kurulmuş bulunan demokratik kooperatifler dışında, özel yasalarla devlet vesayetinde kurulmuş olan "tarım satış", "tütün tarım satış" ve "tarım kredi" gibi kooperatifler, işleyişleri ve yönetim yapılarıyla demokratik değillerdi. Dünya Bankası'nın desteğinde yürütülen "Tarımsal Reform ve Uygulama Projesi/ ARİP (Agricultural Reform Implementation Project)" ile özertleştirildiler. Ancak, reform kapsamında çıkarılan 4572 sayılı "Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Yasası"nı yürütmek üzere kurulan "Yeniden Yapılandırma Kurulu", mali ve yönetsel özerklik üzerindeki denetimini sürdürdüğü için bu tür kooperatifler geleneksel vesayet altında olma niteliğini aşamamış, bununla birlikte kendi sorumluluk limitleri içinde kalsalar bile, cari kredi piyasalarından borçlanmaları, anlaşılmaz bir nedenle, engellenmiştir.

Cumhuriyetten günümüze devletin kooperatiflere bakışı, daha çok üç felsefi temele dayanıyor:

İlkinde, Cumhuriyetin kurucu kadrolarınca 1920'li ve 1930'lu yıllarda özel yasalarla kurulan ancak demokratik araç içermeyen kooperatiflerde (*tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri*) "himayeci" bir yaklaşımın esas alındığını, himayeciliğin ise gücünü statüsünden alan "hami"nin (devlet sisteminin) iktidar anlayışının bir sonucu olduğunu, bu nedenle kooperatiflerin aynı zamanda bir kamu işletmesi gibi algılanıp yönetildiğini,

İkicisinde ise 1969 yılında 1163 sayılı yasa ile kurulan "Köy Kalkınma Kooperatifleri"nde, seçme- seçilme hakları gibi temel demokratik araçların içerilmesine rağmen, kooperatiflerin kamu kaynaklarına erişimi konusunda kliyentalist ilişkilerin geçerli kılındığını, görüyoruz.

Himayeci ilişkiler "koruma", kliyentalist ilişkiler ise bir beklenti karşılığında çıkar sağlama anlamında kullanılmış-

tır¹¹³. Kliyentalist ilişkiler, güçsüz ve her türlü korumaya muhtaç bırakılan kesimin, “seçme” gibi bir demokratik araçla iktidarı tayin hakkına sahip olmasıyla başlamıştır. Sonucunda seçilenler, ellerindeki gücü, elde edilecek iktidar karşılığında dağıtılacak bir menfaate dönüştürmüşlerdir.

Türkiye’nin kooperatifçiliğe anti-demokratik bir çekirdekle başlamış olması, kooperatifçiliğin özünü boşaltmış ve doğasını bozmuştur. Ancak kliyentalist ilişkiler, 1163 sayılı yasa ile birlikte, döneme damgasını vurmuştur:

Kliyentalist ilişkiler, “havuç ve sopa” (ödüllendirme- cezalandırma) ikilemi ile sürdürülürken, hükümetler, hibe-kredi kaynaklarını bir ödüllendirme aracı, kooperatiflerin kendi üst birlik kurulları ile üstlenebilecekleri denetim hizmetlerini ise ellerinde bulundurdukları için bunu da cezalandırma aracı olarak kullanmışlardır.

Üçüncü yansıyan olumsuzluk ise özellikle tarım satış kooperatiflerinin yıllarca süren ürün alımlarını, piyasa ihtiyaçlarından çok, siyasilerin beklenti ve ihtiyaçlarına göre gerçekleştirmiş olması ve dengesiz ürün pariteleriyle bozulan tarım piyasasının, demokratik kooperatiflerin piyasa stratejilerini olumsuz etkilemesidir¹¹⁴. Diyelim ki bölgesel bir seçim döneminde pamuk, buğday paritesine göre 2 kat daha yüksek bir fiyatla destekleme alımına konu oluyorken, sonraki bölgesel seçim döneminde, seçim bölgesi ürünü olmadığı için bu fiyat avantajını, seçim bölgesine giren diğer bir ürüne bırakıyordu. Bu nedenle, tarım satış kooperatiflerinin daha çok alım yaptığı, pamuk, kuru üzüm, kuru incir, fındık, soya fasülyesi, gülçiçeği ve ayçiçeği gibi ürünlerde, demokratik kooperatiflerin piyasa fiyatlarını tayin edecek etkinlikte, aktif rol alma fırsatları doğmuyordu.

¹¹³ Horst Unbehaun 2006: Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım, Ütopya Yay, Ankara (Yazar, bu kavram ve sonuçlarına ilişkin olarak, Türkiye’ inin siyasal gelişimini Datça özelinde ve uzun dönemli bir periyoda dayanarak irdelemiştir.)

¹¹⁴ Geçen dönemlerin 30-40 yıllık destekleme fiyatları endeksine bakıldığında, en yüksek ürün fiyatlarının uygulandığı yıllar ile seçim yıllarının çakıştığını göstermektedir.

Kooperatifçiliğe Ciddi Bir Darbe:12 Eylül Silindir Operasyonu:

12 Eylül askeri rejiminin hedefinde, öncelikle iki emekçi örgüt vardı. DİSK ve KÖY KOOP. İlk saldırı, bu iki kuruluşaydı. 12 Eylül, kooperatifler üzerinden silindir gibi geçti. Köy Kooperatifleri Birliği (KÖY KOOP), 12 Eylül ideolojisince benimsenmediği için kapatıldı. Bütün kadroları “tasfiye” edilerek, malları “müsadere” edildi. Saldırı, köylünün iradesine ve mülküneydi; 3 milyona yakın katılımcı, kapı önüne bırakılmıştı.

Oysa ki, KÖY KOOP Merkez Birliğinin üye toplamı milyonlara ulaşmış, birlik, “sınama-yanılma” yöntemi ile de olsa, anlamlı bir devinim yaşamıştı. 1971 yılında kurulan KÖY KOOP, kapandığı 1980 yılına kadar, önemli sayılabacak başarılar yakalamıştı. Kooperatifçilikle ilgili ciddi bilgi açığı söz konusuydu ve üst birlik, yoğun ve katılımlı eğitim programları uyguluyor, kendine bağlı birliklere ve diğer birim kooperatiflerine proje hizmeti sunuyordu.

Üstlendiği iki hizmet daha vardı ki, bazı çevreler, ciddi boyutlarda rahatsız olmuşlardı. Biri traktör konusuydu.1975’li yıllarda Türkiye’de traktör kıtlığı vardı ve karaborsa fiyatı, dönemin cari değeriyle, Yüz altmış bin yeni Türk lirasıydı. KÖY KOOP, Romanya (dönemin sosyalist ülkesi) ile anlaşarak cari piyasa değerinin yarı fiyatına yakın bir değere, traktör ithal etmeyi başarıyordu. Anılmaya değer İkinci hizmetiyse, üretici bankası edinimiyle ilgiliydi. Bağcılar Bankası satın alındı. (*Bu banka sonradan tütünbank, daha sonra yaşarbank adını aldı*). Dönemin hükümeti, kıyıda köşede unutulmuş bir yetkisini hatırlatarak, sermaye artırımına gitti, bankayı üreticilerden aldı ve özel sektöre devretti.¹¹⁵ Üretici, bir kez daha cezalandırıldı.

Kooperatifle ilişkili olmak, bir suç ve zan nedeniydi. Birçok köy fabrikası, mandırası, özellikle kaçışı hızlandıran baskıcı faktörlerin yıkıcı etkisiyle, kapanmıştı. Köylüler, kendi kurduklarını yaşatamamışlardı. Kooperatiflere “mensubiyet”, “vatan hainliği” ile eşdeğerdeydi.

¹¹⁵ Ayhan Çıkın ve Nermin Nergis 1999: a.g.e.

12 Eylül, Kooperatifler Genel Müdürlüğü'nün ismine bile tahammül edemeyecek ve "teşkilatlanma" olarak değiştirecekti.

Ve bir dönem, aktörlerin rollerini gözden geçirmelerine fırsat verilmeden, sorunlarına inmelerine imkan tanınmadan, böylece kapanacaktı.

Demokrasinin Toplumsallaşmasında Kooperatifler

Demokrasi, devletin öngördükleri ile halkın ihtiyaç ve talepleri arasında doğan gerilim nedeniyle sorunlu bir kavram; buradaki tanımla daha derinlikli bir içerik ve bizatihi halk idaresi anlaşılmalı; halkın kaynaklara ve kararlara, güncel yaşamda da tam erişimi akla gelmeli.

Bunun, bizim geleneksel demokrasimize uyarlaması şöyle olmalı: Daha çok doğrudan demokrasi...

Bu anlamda kooperatifler, demokrasiyi yaygınlaştırma potansiyeli içerir ve demokrasinin toplumsallaşmasına hizmet ederler. Toplumsallaşma açısından, nasıl ki aile, hiyerarşinin ve korumanın/himayenin kodlarına sahipse, kooperatifler de yatay ilişkileriyle eşitlik ve adaletin kodlarına sahiptir.

Sadece seçme/seçilme gibi siyasi demokrasi araçlarını içerdiği için değil, ekonomik demokrasiyi ve tam katılımlı karar süreçlerini çalıştırdığı ya da çalıştırması gerektiği için önemli:

Aile fonları ile çalışmak durumunda kalan tarım üreticilerinin, bireysel imkanları ile karşılayamayacakları girdilerin sağlanması ve ürünün pazarlanması gibi yaşamsal ihtiyaçlarına yanıt verdiği için kooperatifçilik, daha da önem kazanmaktadır.

Şöyle bir soru sorulabilir. Burjuva demokrasisinin, halk demokrasisine çevrimi, sendikal ve kooperatif gibi kurumlarla mümkün mü? Aslında bu soruya doğrudan yanıt aramak yerine, sermaye aristokrasisinin, emeği ve emekçileri dışlayan küresel hegemonyasına karşı, yardımlaşma ve dayanışma temelinde sorumluluk almanın önemli olduğu kararına varılması, ciddi bir başlangıçtır. Ve böylesine bir bilinç, övünmeyi hak eder.

Bu bilinci yakalamak hem kolay değil, hem de koşulları ağır.

Birinci koşul, liberalizmin bir gereği imiş gibi gösterilerek kooperatif anlayışın dışlanmaması (çünkü ABD ve AB’de de kooperatifler çok etkin) ve kooperatifçiliğe sahip çıkılmasıdır; ikinci koşul ise çok sesliliğin yıkım olmayacağına ve “aşağıdan-yukarıya” gelişecek iktidarın, merkezi de, halk adına tavır açısından, güçlendireceğine inanılmış olmasıdır.

Tam katılımlı demokrasi kültürü, Türkiye için biraz daha önemli: Meclisin siyasi partiler açısından cari kompozisyonuna bakıldığında, iktidarla-muhalefet birbirlerine biraz daha benzemekte. Çünkü, “temsili demokrasi”nin tanımında ortak kavramlara sahiptirler; halkın, temsilcilerini özgür iradeleri ile seçme taleplerini, halk için bir külfet olarak gördüklerinden (!), onları bile kendileri atamaktadırlar.

Bürokratik, katı merkeziyetçi yönetimi, bir “halka rağmen” mitosuna dönüştürmektedirler.

Bürokrasi, Weber’in umduğu bürokrasisi değil, yaratıcılığı, yeniliği ve kurumlaşmayı ifade etmiyor; kötü siyasetçi ve bürokrat ilişkisinin faydacı ve karanlık yüzü, bu yapıyı eskitiyor, çürütüyor...

Dünyamız her geçen gün bu haberlerle kararmıyor mu? İşte bu noktada, karşılıklı yardımlaşmayı, gönüllü işbirliğini, dayanışmayı, kararlara ve kaynaklara erişimi (teorik de olsa) öneren kooperatifçiliğin önemi olmaz mı?

Bir halk demokrasisi, halkın güncel yaşamını da tayin etmesi ile olanaklı; halk, kararlarını bizzat inşa edebilmeli ve kaynaklarını denetleyebilmelidir. Bu sürecin anahtar sözcüğü, örgütlü tam katılımıdır. Yönetimin etkinlikle paylaşılmasıdır.

Katılımı ve katılımlı halk demokrasisini, “sürece eklenecek bir vida” olarak görmemek gerekir; daha derinlikli bir şey olmalı bu, tüm sürecin denetime alınacağı ve örgütsel bir değişimin yaşanacağı bir dünya düşünülmeli.

İktidarın, halk adına değişimi önünde ciddi engeller bulunduğunu da unutulmamalı.

Özellikle kırsal/tarımsal kesimin ihtiyaçları örgütlü bir çabayı zorunlu kılar. Çünkü, tarımsal ürünlerin üretim periyotları ve üretim kararları kolay değiştirilemiyor. Üretimde karar

esnekliği söz konusu değil; tesis edilen yeni bir bahçe, ancak 5-6 yılda ürün verebiliyor. Ayrıca, tarımsal ürünlerin raf ömrü çok kısa, depolama ve ürün işleme aygıtlarınız yoksa hemen elden çıkarılmayı gerektirir.

Dolayısıyla, özellikle küçük işletmeler, organize olmuş piyasa güçlerine karşı daha açık ve daha korumasız bir duruma düşerler.

Üreticinin güçlenmesi ve kaynaklarına sahip çıkması gibi bir potansiyelin ortaya çıkma olasılığı, öncelikle bu süreçten kaybı olacakların harekete geçmesini gerektirecek bir neden olduğu, unutulmamalıdır.

Beşinci bölümde de göreceğimiz gibi etkin bir örgütlenme sağlanamadığı için yaratılan atıl kapasiteler hesaba katıldığında, ihtiyaçtan fazla miktarda traktör ediniminin ek toplumsal maliyeti, 20 milyar dolar düzeyindedir. Peki, üreticinin bu zararı, kimlerin hanesine kar olarak yazıldı?

Kooperatifçilik Felsefesini Aşındıran Sosyo-Kültürel Dinamikler

Kişilerin özgürleştiği, bağımlılık ilişkilerinin gölgelemediği, başka bir deyişle, ilişkilerin akılcılaştığı toplumlar, kooperatif gibi toplumsal bir olguya uygun bir iklim sunarlar.

Kişiselliklerden doğan bağımlılık ilişkilerinin ve küçük grup dayanışmacılığının öne çıktığı, toplumsal ilişkilerin “tür bilinci” ile açıklandığı bizim gibi toplumlarda, kooperatifçiliğin işi biraz daha zordur.

Genel olarak, sanayi toplumu olma yolunda geçişini tamamlayamamış bizim gibi toplumlarda, kooperatifçiliğin etkinliği açısından, daha farklı yapısal argümanlar olmalı ve bunlar tartışılmalıdır. “sanayi toplumu olma yolunda geçişini tamamlayamamış toplum” gibi genel bir tanımlama, elbetteki çok iddialı; bu nedenle en azından toplumun türdeş olmadığı, her bölgenin/ yörenin kendine özgü koşullarının var olduğu bilinmelidir.

Özellikle, tarımsal kooperatifler için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nca uygulanan bir yöntemle göre bir ilçe veya köy yerleşmesinde benzer nitelikte sadece bir kooperatif kurabilmektesiniz(yasa veya herhangi bir hukuksal belgede buna iliş-

kin bir hüküm bulunmamasına rağmen). Bu çok sakıncalı ve yasalara karşı eşitlik ilkesine aykırı bir tutum: Çünkü, sermaye şirketleri için benzer bir kısıtlama söz konusu değil.

Kooperatifçiliğin en temel ilkelerinden birisi de, ortaklarının “gönüllü olarak bir araya gelmeleri” esasına dayanıyor olmasıdır. Her yerleşmeye sadece bir kooperatif koşullaması ile ortak sayısını artırabilirsiniz ama gönüllülükle sıkı bağı olan dayanışmayı kuramaz, bununla çoğalacak olan ekonomik etkinliği sağlayamazsınız. Ayrıca, özellikle kırsal yerleşmeler, çatışmayı alevlendirecek güç ilişkileri açısından daha duyarlı bir toplumsal dokuyu temsil etmektedirler.

Kooperatifçilik açısından ikinci bir olumsuzluk ise kooperatif-ortak ilişkisinin yoğunluk kazanamamasıdır. Tarımsal işletmelerin genellikle küçük oluşları, üreticilerin çoğunluğunun pazar için üretim şanslarını düşürmekte ve bu nedenle işlem bazında, kooperatifle organik bağ kurulamamaktadır.

Özellikle, mikro işletmelerin gönüllü ortaklıklar kurarak işletme tabanlarını güçlendirmeleri ve güçlendirilmiş bu ortak işletmelerle kooperatife geçişleri/ortak olmaları özendirici bir araç olarak çalıştırılabilir.

Yeni Örgütlenme Modelinin (Ortak İşletme Modeli) Faktör Verimliliğine Beklenen Etkisi

Tarım açısından en önemli sorunlardan birisi de uygun faktör birleşimlerinin yakalanamaması ve faktör verimliliğini azamileştirecek olan koşulların hazırlanamamasıdır. Özellikle küçük işletmelerde, yatırılabilir fon kaynaklarının, arazi miktarının ve diğer faktörlerin yetersizliği, uygun faktör kombinasyonuna izin vermemektedir. Traktör hizmetinin sağlanıp, gübrenin kullanılamaması gibi. Bunun en somut örneğini, küçük işletmelerin egemen olduğu tarımın 2002-2006 dönemine ilişkin göstergelerinde izlemek mümkündür.

Dönemde, buğday, arpa, pirinç, mısır gibi ana tahıl grubu yanında, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği gibi endüstri bitkileri ile yağlı tohumlardaki verimlilik artışı %06 düzeyinde kalırken, gübre kullanımındaki artış %25'e yükselmiş; sonucunda dönemin gübre faktör verimliliği, 0,24 gibi çok küçük bir dü-

zeyde gerçekleşmiştir. Beklenen oran ise en azından 1'e yakın bir düzeyi ifade etmeliydi¹¹⁶.

Faktör verimliliğinde beklenen hedeflere bir türlü ulaşılmadığı gibi bu sorunun giderek kronikleştiği de anlaşılmaktadır.

A.O.Hirschman, kalkınma yaklaşımının popüler olduğu dönemlerde, potansiyeli harekete geçirmek için "yeni hız düzenleme araçları"nın öneminden söz etmişti. Hedef olarak da, "...verili kaynaklar için optimal bileşimleri bulmaktan çok, ... gizli, dağınık halde ya da kötü kullanılan kaynak ve yetenekleri bulmanın ve ortaya çıkarmanın..." araçlarını tanımlamaya çalışmıştı.

O halde, eğer örgütlenme bir araçsa, bu araç "zaafiyetlerin giderilmesi" için neden kullanılmalıdır. Traktör, otomatik kontrollü mibzer, tarımsal ilaç için pülverizatör, gübre dağıtım makinesi, biçer-döver gibi bölünemez sabit faktörlerin, satın alma veya kiralama yöntemi ile ediniminin rasyoneli, ancak ortaklık düzeyinde oluşturulan kooperatif işletmeler temelinde yakalanabilir.

Türkiye'nin birçok ekolojik kuşağında gerçekleştirilen araştırmalar gösteriyor ki, optimizasyon ile yakalanan faydalar, beklenmedik üretim ve gelir artışına fırsat vermektedir.

"Zaafiyetlerin giderilmesi", uygun faktör bileşimlerinin gerçekleştirilmesi, gizli işsizlik sorununun aşılması ve emeğin özgürleşmesi için, kooperatif temelli ve gönüllülüğe dayalı ortak işletme modelinin özendirilmesi, yaşama geçirilmesi, en temel araçlardan birisi olmaya adaydır.

Kooperatifçiliğe İlişkin Bir Başarı Öyküsü: PANKOBİRLİK- Şeker Fabrikaları¹¹⁷:

1972 yılında 1163 sayılı yasa ile kurulan Pankobirlik (Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği), her şeker fabrikası

¹¹⁶ Ürün verimliliği ile gübre kullanımına ilişkin veriler, TÜİK'in 2007 yılı istatistiklerinden derlenmiştir.

¹¹⁷ Bu bölümün hazırlanmasında, ÖZEL Salih 2007: Türkiye Şeker Sanayi -Dünü, Bugünü, Yarını- Pankobirlik Yay, 2007, Ankara ile Pankobirlik 2008 Faaliyet Raporu'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

faaliyet alanında kurulmuş olan ve *Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri* olarak tanımlanan 31 adet birim kooperatifin bir üst birliğidir. Temel işlevi, birliğe ortak birim kooperatiflerinin “müşterek menfaatlerini korumak” ve “ortak kooperatiflerin eğitim dahil olmak üzere, girdi-üretim ve pazar ihtiyaçlarını karşılamaktır”.

Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kapsamında gerçekleştirilen 31 adet şeker fabrikasının faaliyetlerine koştur olarak gündeme gelmiş ve kurulmuştur. Bu kooperatifler, 14 115 köy yerleşmesinde, 1,6 milyon pancar üreticisi ortağa kavuşmuş bulunmaktadır.

Özelleştirme konusu gündeme geldiğinde, Amasya, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikalarının yönetimleri, 1992 yılında Pankobirlik'e bağlı kooperatiflere devredilir. Aslında bu devir işleminden çok, bir serbestleşme işlemidir; çünkü hukuksal olarak, fabrikalar zaten üreticilerindir, üreticilerin fabrikalardaki sermaye oranları daha yüksektir. Anılan şeker fabrikaları kurulduklarında, yatırım finansmanı üretici kaynaklarına dayandırılmıştır. Kısacası, fabrikalar zaten üreticilerindir.

1950'li yıllardan 1992 yılına kadar yaklaşık olarak 40 yıllık bir süre için üreticiler, fabrika yönetimlerini, “yönetim becerilerinden yararlanmak amacıyla”, şeker şirketine bırakmıştır.

Amasya şeker fabrikasının devrinde cari borçlara ilişkin olarak ortaya çıkan anlaşmazlık, halen hukuksal bir süreç içinde devam etmektedir. Buna karşılık, Konya'da 2 ve Kayseri'de 2 fabrika olmak üzere toplam 4 fabrika, bugün üreticilerin yönetimindedir.

Bu 4 fabrika, üreticiler yönetiminde, çok önemli başarılar yakalamış ve 1992- 2006 döneminde, *pancar işleme kapasitesi %287, pancar üretimi %252, şeker üretimi %264, yatırımlar %425 ve işgücü verimliliği ise %229 oranında artmıştır.*

Bu gelişmeler, olağan üstü bir başarının göstergeleri değil mi?

Başarının kaynağında verimlilikteki artış var, endüstriyel işlemdeki verimliliği bir tarafa bıraksak bile verimlilik artışının üretici kaynaklarına kadar yansıdığını, tarlalara kadar uzandığını görüyoruz. Anılan dönem için Kayseri'de pancar verimi %16, Konya'da %33 oranında artış gösteriyor, dolay-

ısıyla bu verimlilik endeksi, üretici gelir paylarına doğrudan yansıyor.

Üretici fabrikalarının, bir yönetim etkinliği içinde olduğu, kaynaklarını daha etkin ve verimli kullandığı anlaşılıyor. Modernizasyon ve yenilikçilik, bu etkinliğin en temel yaklaşımı gibidir. Çünkü bu üretici fabrikaları, gıda güvenliği ilkesini de öne alarak teknolojisini yeniliyor ve ürün yelpazesini genişletiyor.

Konya-Çumra Şeker Fabrikası, 84 milyon-litre/yıl kapasiteli bioetanol üretimi için bir yatırım gerçekleştirmiş bulunuyor, Kayseri Şeker Fabrikasının ise bu alandaki yatırımını halen devam ediyor.

Fosil yakıtların çevreye verdiği zarar düşünüldüğünde, tarımsal ürünlere dayalı bio-yakıtların önemi artıyor. Brezilya'da her üç arabadan birinde saf etanol, diğerlerinde ise etanol+benzin karışımı yakıt kullanılıyor.

AB'de 2010 yılına kadar, akaryakıtlara %3,4 oranında bio-yakıt karışımı zorunlu kılınmıştır ve bu oran, giderek artırılacaktır.

Türkiye'nin bu zorunlu hedefi yakalayabilmek için 160 milyon-litre/yıl düzeyinde bir üretim kapasitesine ihtiyacı var. Varolan kapasite düzeyi ise bu hedef miktarın yarısı kadar. Üretici fabrikalarının önemi ise varolan kapasitenin %80'ine sahip bulunmasında yatmakta.

Hem küresel, hem de yerel pazarın baskısını yaşayan şeker pancarı şekeri sektörü, bu olumsuzlukları rekabet gücünü artırarak aşmak durumunda. Çünkü pancar şekeri, Brezilya, Meksika, Küba gibi tropikal koşullara sahip ülkelerin seker kamışı üretiminin maliyet avantajına sahip değil. Dahası, ürün niteliğinden kaynaklanan maliyet sorunlarını, dünya piyasasında oluşan fiyat düzeyi içinde aşma imkanı yok gibi.

Yerel pazar açısından temel sorun ise endüstriyel kullanımın yapay-kimyasal tatlandırıcılara yönelmiş olmasının yanında, "Şeker Kurulu" nun nişasta şekeri üretimine yönelik olarak vermiş bulunduğu %7,5 düzeyindeki üretim kotasının, Hükümet tarafından %15'e çıkarılmış olmasıdır. Bu düzey, pancar üreticilerini zorlayacak, başta Cargill olmak üzere bir dizi küresel firmanın ekmeğine yağ sürecektir.

Dolayısıyla Türkiye, dış satımı perspektif olarak almadan, iç pazar dengesi içinde üretim yapısını güçlendirmek durumunda, başka bir anlatımla, birim alan pancar üretim verimliliğini artırmak ve endüstriyel işlem performansını yükseltmek durumunda. Alan verimliliğindeki artış, hem üreticinin ürün desenini çeşitlendirecek, hem de piyasa konjonktürlerine karşı esneklik kazanmasını sağlayacaktır. Günümüzün iç talep koşullarında, Türkiye'nin 2 milyon ton/yıl düzeyinde şeker üretim şansı var. Marifet, bu üretim düzeyinin daha az alan tahsisi ile gerçekleştirilebilmesinde yatmakta.

Görülüyor ki bunu da en iyi, üretici örgütleri başarıyor. Şeker şirketinin 21 fabrikası özelleştirmeyi bekliyor. Size göre de bunun doğal karşılığı yani alıcısı, üretici örgütleri olamaz mı?

IV. BÖLÜM

KIRSAL KALKINMA VE MAKRO SÜREÇLER

Kırsal Kalkınmanın Makro Bağı

Toplumsal kesimler, mekansal konumlarının tayin ettiği ekonomik, sosyal ve kültürel yapı özellikleri ile de tanımlanırlar. İşbölümünün tarım gibi tek sektörlü bir faaliyete dayandığı alanlar kırsal kesimi, tarım dışındaki çok sektörlü faaliyetlerle çeşitlendiği alanlar ise kentsel kesimi temsil ederler. Ayrıca kesimler arasındaki farklılaşma, sadece iktisadi faaliyet türü veya ekolojik yapı ile açıklanmıyor, sosyal ve kültürel yapılar da referanstırlar. Bölgesel analizlerde, ekonomik ölçütler yanında, işgücü niteliği, işsizlik, eğitim ve beslenme düzeyi, sosyal fırsatlar, kadının statüsü ve çalışma yaşamındaki yeri, davranış biçimleri gibi sosyal göstergeler ve çevre değerleri de değerlendirmeye alınır.

İktisadi normlar ve bu normların ortaya koyduğu değerler, etkileşime girdiği sosyal ve kültürel sistemlerin dinamiğine dönüşürlerse de, sosyal ve kültürel yapılar da, iktisadi sistemler üzerinde etkindir. O nedenle kesimleri, sadece kendine içkin davranış norm ve değerleri içinde kalarak ya da iktisadi araçlarıyla tanımlamak, tek boyutlu bir kesit sunar. O halde, kentleri ve kırsal üniteleriyle bölgesel alanlar, yaşamlarına yön veren sosyo-ekonomik yapıların ve süreçlerin etkisini bir ortaklık içinde yaşadıkları gibi, ayrıca, ayrı toplumsal sistemlere sahip olmanın farklılığını da taşırlar. O nedenle hem bir arada, hem de ayrı ayrı değerlendirilmelerini gerektiren nedenler vardır.

Bu kapsamda bakıldığında, kırsal ve kentsel alanların ayrı- ayrı özelliklerinden birisi, kentlerde faaliyet çeşitliliğinin karşılıklı çoğaltan etkisiyle, birikimli bir büyüklüğü ortaya çıkarabilmesi, sinerji yaratmasıdır. Kentler, çeşitler arasında doğan karşılıkların ve sinerjinin ortaya koyduğu dışsallıklar ve kazanımlarla, ayrıca avantaj sağlarlar. Örneklemek gerekirse, üretim istihdamı, istihdam da pazar genişliğini doğuran bir çevrim içerisindedir. Ancak bu çevrimin etkilediği genişlik, katılan ünitelerin etkinlik toplamından da büyüktür. Diyelim ki, sektör kapasiteleri ve bu kapasitelere bağlı olarak ortaya çıkan talepler, bir borsa oluşumunu gerektiriyor ve kuruluyorsa, borsa da sektörü yeniden inşa eder ve genişlik kazandırır. Bu, kentlere özgü bir niteliktir. Kırsal kesim, bu anlamda, geleneksel bir durgunluk içindedir; birbirini çoğaltacak faaliyet çeşitliliğine sahip değildir. Kentlere özgü bu avantajdan yararlanamadığı gibi, ayrıca ürünlerini değişime sokacak bir pazar imkanına da sahip olmayabilirler. Bu özellikler, tarım ekonomisinin piyasa ekonomisi içindeki dezavantajları (*üretimin doğa koşullarına açık olarak sürdürülmesi, sermaye devir hızının düşüklüğü, ürünlerin raf ömürlerinin genellikle kısa oluşu v.s.*) ile birleştiğinde, kırsal kesimin yerleşme ölçeğinden kaynaklanan, aşılabilir sorunlarını ifade etmektedir. O halde, kırsal kesimin, ekonomik niteliğinden ve yerleşme ölçeğinden kaynaklanan iki boyutlu sorunundan söz edilebilir:

İşte, tüm bu yapısal özellikler, Friedman'ın "merkez-çevre kuramı"nda da açıkladığı gibi köyler, bir çevre birimi olarak, dengesizlik içinde çalışan bir sistemin uzantısıdır ve bu sistemin etkisinde kalır. "Merkez, çevreye bilgi, teknoloji ve karar ihraç ederken, çevreden de hammadde ve işgücü alır". Böylece köyler, mal ve hizmet akımında olduğu kadar, her türlü değişimin dezavantajına sahip olurlar. Dezavantajın boyutlarını ise içinde bulunduğu koşulların yanında, merkezlerle süregelen ilişkilerinin niteliği de tayin eder.

Bu etkileşimin belirleyici değişkeni ise mal ve hizmet akımında fonksiyon alan tarafların yani piyasaların konumudur. Eğer kırsal alan, ürettiği mallarını, bu malları hammadde(girdi) olarak kullanan merkezlere, yüksek bir taşıma gideri karşılığında ulaştırıyorsa, ortaya çıkacak maliyetler, güç ilişkilerinin tayin edeceği biçimde, tarım üreticisinin fiyatlarını

baskılayacak ve düşürecektir. Bu nedenle, “kuruluş yeri seçimi”nden başlayarak, mal ve hizmet değişiminin gerçekleşeceği pazarlara kadar tüm faaliyetler, öngörülen kırsal stratejilerin ve kırsal kalkınma siyasetinin en önemli bir konusunu oluşturacaktır.

Bilinmelidir ki bütün piyasalar, düzenleyici devlet politikası eşliğinde varlıklarını sürdürürler, güçlerini, bu düzenleyici desteklerin varlığına borçludurlar, ABD’de de bu böyledir. Eğer, geri kalmış bölgelerde ya da alanlarda, doğal büyüme kutupları oluşmamış ve buna bağlı olarak yerel talep gelişmemiş ise gerekçesini sadece piyasa sıkletine ya da rasyoneli-ne bağlamak yanıltıcı olur. Dolayısıyla, bu olgunun da bir düzenleyici politika gerekçesi üzerinde durulmalıdır. Kalkınma yaklaşımı, tam da bu konu üzerinde durmakta, varolan piyasa dengesinin kör noktalarındaki alanlara, Hirschman’ının da belirttiği gibi “dengesiz düzenleyiciler” le gidilmesini önermektedir. Çünkü, kalkınma yaklaşımı, hem varolan “efektif talebin” gelişebilir talepten küçük olduğunu varsaymakta, hem de yerel piyasaların gelişmemişliğini, bir yönüyle de, piyasalara giriş engellerine karşı duyarlı olan kesimin potansiyellerinin sınırlandırılmış olmasıyla açıklamaktadır. Demek oluyor ki, kalkınmanın düzenleyici mekanizmaları, piyasaya ve elverişli fiyatlara erişimi güvence altına alacak tedbirleri de içeriyorsa (*ürün borsası, kooperatifler, depolar ve antrepolar, sınai işletmeler v.s.*), bu yaklaşım, hem piyasaların rasyonelini artırır, hem de genişlemesini sağlayarak etki alanını genişletir. Altyapısı düzenlenmemiş bölgeler ve kesimler için piyasaların yapabileceği fazla da bir şey yoktur.

Üretici açısından ikinci bir bölgesel sorun da, faaliyetlerin alanlardaki dağılımından çok, kırsal üreticinin ürettiği ya da potansiyel olarak üretebileceği ürünlere, sanayi talebinin yeterince gelişmemiş olmasında yatmaktadır. Bu seçenekte, girdi arzı yeterlidir ve büyük bir olasılıkla kalkınma süreciyle artırılması da mümkündür. Arz edilebilir sınai girdiye, ki burada kastedilen tarımsal üründür, talep yaratılması, kapasite oluşturulması ihtiyacı da, bölgesel politikalarla, kırsal kalkınma politikalarının bir arada irdelenmesini ve bu amaçla bir ağ kurulmasını gerektirmektedir.

Kırsal kalkınmanın makro bağı derken, ilk akla gelen, kırsal alan-bölgesel alan ilişkisidir. Bu ilişkinin, Kaldor'un da belirttiği gibi, "karşılıklı tamamlayıcılık ilkesi" ile kurulması, tarımın doğasından kaynaklanan dezavantajların giderilmesine ilaveten, bölgesel düzeydeki yetersizlikleri elimine edecek olan örgütsel ve mali kapasitenin yaratılması ve genişletilmesidir. Çünkü, kırsal faaliyetlerin, içinde bulunduğu bölgenin içsel dinamikleri ile sıkı bir bağı var. Buna örnek GAP'la birlikte ortaya çıkan gelişmelerdir. Bugün GAP uygulamaları ile Şanlıurfa-Harran Ovası'nda 167 000 hektarlık bir alan sulu tarıma alınmıştır. Tarım, sanayi ve ticaret gibi tüm sektör gelirlerindeki 1987-2000 dönemi yıllık büyüme hızları, hem bölgenin, hem de Türkiye'nin yıllık büyüme hızlarından yüksek. Dönemde, Şanlıurfa'nın tarımdaki büyüme hızı %9,5 oranıyla, %1,4 olarak gerçekleşen Türkiye genel büyüme oranından yüksek bir değeri yakalıyor. Tablonun konumuz için en önemli yönü, tarımdaki bu büyümenin %17,9 oranında gerçekleşen sanayi büyümesine katlanarak yansımış olmasıdır (Tablo:1). Böylesine bir süreç, yukarıda da değindiğimiz gibi, kırsal alan-bölgesel alan ilişkisinin yoğunluğunu gösterdiği kadar, GAP'ın, ileride değerlendireceğimiz gibi temel altyapı hizmetlerinin (*enerji, sulama ve sanayi altyapısı v.s. gibi*) eşzamanlı olarak götürülmesinde olsun ve kalkınma önceliklerinin yerel ihtiyaçlara göre belirlenmesinde olsun, bölgesel rasyonelleri yeterince gözetmeyen merkezi tahsislerine rağmen, çok sektörlü yaklaşımı ve bölgesel bir çözümü içermesinin önemini de göstermektedir. Ayrıca, devrim niteliğinde, tarımsal yapıyı ve sistemlerini değiştiren, suya dayalı bölgesel kalkınma uygulaması ile bir olguyu daha görmek mümkün: İlk fazda sulama ile pamuk tarımı geliyor, arkasından bu üretim, pamuğa dayalı sanayi (*pamuk çırçırılama, iplik, dokuma ve konfeksiyon gibi*) faaliyetleri ile değerini yükseltiyor.

Tablo:1'in sunduğu bilgilerin bir diğer önemli tarafı da, Şanlıurfa'nın yakaladığı performansın, aynı bölgesel dokuyu temsil etmesine rağmen, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sulamaya geçilemeyen diğer alanlarınca yakalanamamasıdır.

**Tablo 1: Şanlıurfa GSYİH Sektörel Büyüme Hızları %
(1987-2000 Dönemi)**

	TARIM	SANAYİ	TİCARET	TOPLAM
Şanlıurfa	9,5	17,9	4,0	7,5
G.D. Anadolu Böl.	4,0	2,7	3,4	3,4
Türkiye	1,4	4,4	3,9	3,6

(Kaynak: DPT 2003: İller ve Bölgeler kitabıyla GSYİH'daki Gelişmeler - 1987-2000, Ankara)

Kırsal kalkınmanın makro bağı dikkate alındığında, bir taraftan, "bitişik yerel alanların" koordinasyonu mümkün olacak, diğer taraftan da, sosyal uyumun koşulları hazırlanmış olacaktır¹¹⁸. Böylesine bir süreç, aynı zamanda, tabandan tavana oluşacak politikaların rasyoneli için de anlamlı olmalıdır.

O halde, kırsal kalkınmanın bölgesel kalkınmayla ve gidecek ulusal karar ve süreçlerle uyumu yani kalkınmanın makro bağı, önem kazanmaktadır.

İçselin Makro Bağının Güçlendirilmesinde Kamu Yatırımları Sorunu:

Sürdürülebilir kalkınmanın en popüler önermesi "yeterlilik", alanın/bölgenin kendi kendini finanse edebilecek ve gelişmesini sürdürebilecek araçlara sahip olması anlamındadır ve aynı zamanda, eğer içsel yetersizlik söz konusu ise dışsal araçlara, kamu müdahalesine çağrı yapan ve bu çağrıyı meşrulaştıran bir yaklaşımdır. Öyle anlaşıyor ki sürdürülebilirliğin kamu müdahalesini gerektirmediği ve gelişmenin piyasaların düzenleyici mantığına bırakılabileceği savı, en azından Türkiye gerçekleriyle bağdaşmamaktadır. Çünkü ortaya çıkan kutuplaşmaların sadece bölgesel yetersizliklerle açıklanmasının ya da piyasaların elverişli olanı zaten ortaya çıkaracağı savının objektif temelleri bulunmamaktadır. Eğer öyle olmuş olsaydı, GAP Bölgesi'nin, Türkiye'nin %30'unu karşılar dü-

¹¹⁸ Nispet Uzun 2005: Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Seçkin Yay, Ankara.

zeyde varolan kaynak potansiyelinin¹¹⁹ hiç ama hiçbir önemi kalmazdı.

Öncelikle, illerin-bölgelerin gelişmişlik tablosunu, gelir yapılarını gözden geçirmekte fayda var: 1994-2000 döneminde, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun, Türkiye'de kişi başına düşen gelirin ancak yarısına yakını, Karadeniz'in ise %73'ünü aldığını görüyoruz (Tablo:2).

Tablo 2: Bölgelere Göre Kişi Başına Gelir (KBGSYİH) Endeks Değerleri

	I.DÖNEM(1987-1993)	II. DÖNEM(1994-2000)
Türkiye	100	100
Marmara	154	146
Ege	123	124
Akdeniz	97	93
İç Anadolu	93	94
Karadeniz	68	73
G.D. Anadolu	61	53
Doğu Anadolu	41	40

Kaynak: DPT 2003: İller ve Bölgeler İtibariyle GSYİH'daki Gelişmeler, Ankara)

Tablo:3, bize daha farklı bir görünüm sunmakta: Kişi başına gelirden aldıkları pay açısından, Türkiye genel sıralamasının son 30'unu oluşturan illerin ayrı ayrı toplam gelirleri, içinde bulundukları bölge gelirinden de düşük oranlara inmektedir. (Tablo:2), Doğu Anadolu'da kişi başına düşen gelirin, Türkiye kişi başı gelirinin %40'ı düzeyinde gerçekleştiğini gösterirken, (Tablo:3) Hakkari, Şırnak, Ağrı, Muş, Bitlis, Ardahan, Bingöl, Van, Iğdır ve Kars gibi Doğu Anadolu illerinin gelir ortalamasının, Türkiye kişi başına düşen gelirinin %24'üne kadar düştüğünü göstermektedir. Benzer durum, (Tablo:3)'de belirtilen diğer 2 gruptaki iller için de söz konusudur.

¹¹⁹ GAP-BKİ 2002: a.g.p. (GAP Bölgesi'nin akarsu potansiyeli Türkiye toplamının %28,5'i ve I.sınıf toprak potansiyeli ise Türkiye toplamının %25'i kadardır. Ayrıca GAP, Türkiye sulanabilir arazisinin %20'sini oluşturacak potansiyele sahiptir.)

Tablo:3, başka bir ilişkiyi daha sergiliyor: Toplam kişi başına düşen gelirin en azına sahip iller, aynı zamanda kişi başına düşen tarımsal gelirin de (*Tunceli, Ardahan, Erzincan, Aksaray ve Sivas özel imkânları ile ayrı tutulacak olursa*) en azına sahip bulunuyor.

Bu olgu doğrulamaktadır ki, geri kalmış bölgeler ve illerin kırsal kalkınmasını, yakın yerel kalkınmasından, bölge kalkınmasından ayrı düşünmek pek de mümkün görünmüyor.

Tablo 3: En az Gelire Sahip İl Gruplarına Göre Kişi Başına Toplam Gelir ve Tarımsal Gelir (2000 Yılı)

	KİŞİ BAŞINA TOPLAM GELİR	KİŞİ BAŞINA TARIMSAL GELİR
Türkiye	100	100
<u>I.Grup İller:</u> (Hakkari, Şırnak, Ağrı, Muş, Bitlis, Ardahan, Bingöl, Van, Iğdır, Kars)	24	70
<u>II.Grup İller:</u> (Bayburt, Erzurum, Tunceli, Bartın, Gümüşhane, Erzincan, Mardin,Yozgat, Siirt, Adıyaman)	39	76
<u>III. Grup İller:</u> (Aksaray, Batman, Osmaniye, Ordu, Şanlıurfa, Diyarbakır, Çankırı, Giresun, Trabzon, Sivas)	50	83

Kaynak:DPT 2003: a.g.r.'dan derlenerek hesaplanmıştır.

Türkiye deneyimi, bölgesel gelişmeyi sadece teşviklere dayandıran politikaların, beklenen faydayı sağlamadığını, bölgesel gelişmişlik düzeyini tayin eden olumsuzlukları gideremediğini göstermiştir. Bütün bölgelerin koşullarını eşitleyen bir genellik içerisinde uygulandıklarından, mutlak farklı çekicilikleri içermemiş ve bu anlamda özendirici olmamışlardır. Gelişmişlik düzeyleri farklı olan ve özellikle “yapısal kriz” yaşayan yerleşmelere, benzer nitelikte ve aynı düzeyde teşvik araçları ile gidilmesi, yatırımcı için daha gerice yörelerin cazibe-

sini düşürmüş, sermayeyi, yatırım ortamı elverişli kılınmış diğer teşvikli alanlara yönlendirmiştir.

Teşvik programlarının mali destek içeriklerinin yeterliliği de tartışmalıdır. İMF uyarıları da dikkate alınarak, teşvikler, arazi tahsisi ve enerji girdisi desteğine indirgenmiştir. Ayrılacak hazine arazilerinin, endüstriyel konum açısından elverişli olmayan dağılımları nedeniyle, arazi tahsislerine ilişkin gelen talep tercihlerine, çoğu kez yanıt verememiştir.

Teşvik uygulamalarında ortaya çıkan bir diğer olumsuzluk da, istihdam düzeyine ilişkin getirilen koşuldur. İstihdam düzeyine ilişkin asgari koşul, 10+ işçiden 30+ işçiye çıkarılmıştır. Oysa ki, İstihdam düzeyini dikkate alan aşamalı bir destek programı uygulanabilir ve tasarruf eğilimi, yatırım potansiyeli düşük yöreler için aşamalı istihdam seçenekleri geliştirilebilirdi. Böylesine, yerel koşulları gözetmeyen mekanizmalar, öngörülenin aksine, gelişme farklarının derinleşmesine yol açmıştır.

Tablo:4, 2002-2005 döneminde, Doğu, G.D. Anadolu ile Karadeniz'in almış olduğu teşvik belgeleri toplamının, diğer dört bölgenin her birinin almış olduğu belge sayısının altında olduğunu, Marmara ile İç Anadolu'nun almış bulunduğu toplam teşvik belgesinin %52'si düzeyinde kaldığını gösteriyor.

Kalkınmada Öncelikli Yöreler (K.Ö.Y.) için uygulanan geleneksel teşvik politikalarının sonuç vermediği, bu yörelerde gerçekleşen büyüme hızları da gösteriyor:

K.Ö.Y.'lerin yıllık büyüme hızları, 1987-1993 döneminde %3,8 ve 1994-2000 döneminde ise %2,6 düzeyinde gerçekleşirken, K.Ö.Y. dışı yörelerde sırasıyla, %4,4 ve %4,8 oranlarına ulaşıyor¹²⁰.

Gelişmişlik farkını azaltacak yerde, giderek açılmasını hızlandıran bir nedene dönüşüyorsa politika, tarımı da ilerletecek dinamikleri itiyorsa, onda ısrarlı olmak doğru mu?

¹²⁰ DPT 2003: İller ve Bölgeler İtibariyle GSYİH'daki Gelişmeler (1987-2000), Ankara

Tablo 4: Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgeler İtibariyle Dağılımı %

	2002	2003	2004	2005
Türkiye	100	100	100	100
Marmara	39,1	48,4	40,5	38,3
İç Anadolu	15,1	13,1	16,6	13,9
Ege	12,2	9,8	12,3	13,8
Akdeniz	12,8	13,8	11,5	17,9
Karadeniz	3,9	2,5	7,2	6,9
Doğu Anadolu	2,6	1,5	2,5	3,4
G.D. Anadolu	9,2	7,3	7,8	5,0
Çok Bölge	5,0	3,7	1,6	0,8

Kaynak: DPT 2006: Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara

Bölgesel gelişmişlik sorunu, kırsal ve kentsel sektörleri ve toplumsal sistemleri benzer ölçülerde olumsuz etkiliyor. O halde, Doğu ve Güneydoğu'nun (Elazığ ve Malatya dahil) ile Karadeniz Bölgesi'nin kırsal sorunlarını aşmak, bu bölgelere daha farklı araçlarla odaklanmayı gerektirir.

Bu saydığımız üç bölge ile bu bölgeler içinde olmamakla birlikte aynı düzeyde sorun yaşayan diğer iller (Tablo:3) ve doğal olarak orman köyleri, taşıdıkları riskler açısından, kırsal kalkınmanın öncelikli alanlarıdır.

Doğu ve G.D. Bölgelerinde ise durum biraz daha farklı. Sorunun, sadece iktisadi süreç veya sosyal yapı ile açıklanması, yeterli olmaz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığını, sadece Kürt sorununa bağlı olarak 1980'li yıllarda ortaya çıkan çatışmacı bir ortama bağlamak ve tarihsel nedenleri hesaba katmamak da, sorunun tanımlanması açısından, yanıltıcı olabilir.

Tutunmayı güçleştiren, kalkınma refleksini düşüren nedenleri ve bu anlamda genel siyasetin tutukluluk halini de hesaba katmak gerekiyor.

Gelir dağılımı çalışmalarının yapıldığı 1973 yılından bu yana anlaşılıyor ki, bu yörelerdeki iller (*Gaziantep dışında*), sürekli olarak zemin yitirmişlerdir. Örneklemek gerekirse, 1973 yılında Elazığ, Türkiye iller sıralamasındaki yeri itibariyle 8. sıradayken, 30 yıl sonra 2003 yılında 36.sıraya inmiş; Şanlıurfa, GAP uygulamasına rağmen, aynı dönemde 26 sıra gerilemiş; sadece Gaziantep, gelişmede ilerleme sağlayabilmiştir (Tablo:5).

Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz gibi kutuplaşmış ve sosyo-ekonomik açıdan farklılaşmış bölgelerle, diğer görece gelişmiş bölgeler içinde olmalarına rağmen gelişmesini sağlayamamış Çankırı, Osmaniye, Sivas ve Yozgat gibi illerin de içinde bulunduğu yöreler (Tablo:3) için farklı ve hızlandırılmış bölgesel gelişme programlarının uygulanması, bütüncül bir kırsal kalkınma yaklaşımı için ön koşul olarak öne çıkıyor.

Ancak, bu bölgeler ve iller için, bölgesel kalkınmanın ortamını hazırlayacak kamu yatırımlarının tanımlanmasına ihtiyaç var. Kamu yatırımlarının kapsam ve niteliği nasıl belirlenmeli? Kamu yatırımlarının kapsam ve niteliğinden önce, bölgeler arasında ortaya çıkan gelir farklılaşmasını en aza indirmek biçiminde tanımlanabilecek amaca erişim için izlenecek yolun, stratejilerin önemi var.

Tablo 5: Doğu ve G.D. İllerinin Gelişmişlik Sıralaması (1973-2003)

	DİE-1973	DPT-1985	DPT-1996	DPT-2003
Elazığ	8	37	33	36
Malatya	22	40	38	41
Erzurum	24	54	56	60
Erzincan	25	44	47	58
Diyarbakır	26	49	57	63
Kars	29	62	62	67
Sürt	30	58	68	73
Van	41	60	67	75
Bitlis	41	63	71	79
Şanlıurfa	42	55	59	68
Tunceli	44	61	60	52
Ağrı	47	64	74	80
Mardin	47	57	66	72
Muş	49	66	76	81
Hakkari	50	67	70	77
Bingöl	51	65	73	76
Adıyaman	52	56	61	65
Batman	-	-	65	70
Şırnak	-	-	75	78
Gaziantep	-	-	25	20
Kilis	-	-	-	54

Kaynak1:DİE 1973: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı, Ankara

2) DPT 1985-96-03: İl ve İlçelerin Gelişmişlik Düzeyleri, Ankara

Kalkınma önündeki engelleri elimine edecek stratejik hedefler, şöylece tartışılabilir:

Belirlediğimiz üç bölge ve diğer iller için kaynak-potansiyel analizleri ve alt-bölgelerine göre ekolojik haritalar, katılımcı yöntemlerle yeniden hazırlanmalı,

Açlık ve yoksulluk oranlarının %50'leri aştığı¹²¹ Doğu ve G.D. Bölgelerinde, asıl kalkınma faaliyetleri için gerekli olan güven ortamı tesis edilmeli, Kürt sorununa bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal stres düşürülmeli, bu anlamda dil, kültür ve düşünce olgusu sorunlaştırılmadan, bu olgulara evrensel insan hakları çerçevesinde yaklaşılmalı, stres fırsata dönüştürülmeli,

AB müktesebatına uyum sürecinde, yapısal fonlardan yararlanabilmenin koşulu olarak da görülen istatistiki bölge birimleri sınıflaması-NUTS(Nomenclature of Territorial Units for Statistics) ile Türkiye, "birinci düzey"de 12 bölge belirlemiştir. Coğrafya esasına göre tanımlanan Doğu, G.D Anadolu ile Karadeniz Bölgesi'ni ve diğer illeri kapsayacak biçimde, NUTS sistemi içinde olursa bile bu yörelere ilişkin olarak bölgesel gelişme planları, alt-bölgeleri de içerecek biçimde, tabandan-tavana katılımcı yöntemlerle hazırlanmalı,

Plan, kırsal ve kentsel olmak üzere iki kesimli ve çok sektörlü, bütüncül bir yaklaşımla ve her yörenin anahtar faktör kapasitelerini (*Doğu Anadolu için hayvancılık örneği*) genişletecek ve bu alanlarda rekabet avantajı sağlayacak temelde hazırlanmalı,

Kamusal yatırımlar öncelikle, fiziksel, kırsal ve tarımsal, sosyal (*eğitim, sağlık, beslenme dahil*), kentsel (*yerleşme sistemi, konut dahil*), ekonomik-teknolojik (*teknoloji geliştirme merkezi kümeleri, yenilikçi çevreler, öğrenen bölge ağları, KSS, OSB, ihracat merkezleri, üniversite-sanayi işbirliği ağları, üretici temelli tarımsal ve kırsal araştırmalar, endemik ürünler gen stok merkezleri*) ve kültür-turizm- altyapısı (*tarihi yapılar alanlar, islami eser ve değerler yanında, diğer din ve kültürlerle ilişkin değerleri ile sivil mimari ve halk kültürüne ilişkin folklo-*

¹²¹ TKİB 2004: a.g. şura .

rik değerlerin korunması dahil) alanlarında, eşzamanlı olarak gerçekleştirilmeli,

Bölgesel ve Sektörel Teşvik Programının Uygulanması:

Teşvik sistemi, İstatistiksel Bölge Birimi temelinde ve illerin gelişmişlik sıralaması dikkate alınarak, gelişmişlik endeksinde göre yeniden geliştirilmelidir. Bu yöntem, uygun koşullarda kullanılması halinde, “dengeli ve adil kalkınma”nın en önemli aracı olmaya elverişlidir. Aksi durumda, hedef alanın ihtiyaç temelinden uzaklaşmış olur. Bu yöntem aynı zamanda, başarılı bir kırsal kalkınma programının uygulanması için gerekli bir makro bağ koşuludur. Bölgesel teşvik programına göre, gelişmişlik endeksi en düşük il, en yüksek teşviği almalıdır. Dengeli ve adil kalkınma yoluna ancak böylesine bir yöntemle girilebilir. Hükümet kararına bağlı olmakla birlikte, Türkiye gelişmişlik endeksi ortalamasının üzerindeki iller en az, ortalamanın altındaki iller ise en çok teşviği yine gelişmişlik sıralamasındaki yerine göre puanlanarak, almaya hak kazanmalıdır. Bu strateji, adil kalkınma ilkeleri kapsamında, bölgesel gelişme programlarının olmazsa olmazıdır. En fazla ihtiyaç sergileyen yörelere öncelik veren ilkenin uygulanmaması halinde, gelişmişlik farklarının giderek derinleşmesi olasılığının yüksek olduğu unutulmamalıdır.

Bölgesel teşvik uygulamasında, sektörel teşvik programları ihmal edilir olmayacak, sektörel öncelikler, bölgesel teşvik sistemi içinde de tanımlanabilecektir.

Teşvik araçlarının tanımlanması ise ciddi bir araştırmaya, fayda/maliyet analizlerine dayandırılmalıdır. Örneklemek gerekirse, geleneksel teşvik sisteminde, katsayıları zaman içinde değiştirilse bile, işletmenin yaratacağı doğrudan istihdam düzeyi esas alınmaktaydı. Bu yaklaşım, ölçek yatırımlar lehine bir dengesizlik doğuruyordu ve büyük işletmeler, daha fazla desteği hak ediyordu. Halbuki, önerilen yatırım, ki doğrudan istihdam önerisi düşük olsa bile, geri ve ileri bağlantıları ile daha çok dolaylı istihdam ve daha geniş bir ekonomik alan önerebilmekteydi.

Teşvik sistemi, yatırımın çekiciliğini yükseltecek oranlarda gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti yanında, istihdamı özendirerek muafiyet araçlarına da sahip kılınmalıdır.

Teşviklerin bilinen geleneksel destek araçları, her bölgenin ihtiyacına göre hazırlanan programların destek araçlarına dönüştürülmeli, alanlar için önerilen teşvik oranlarına bağlı kalınmak koşuluyla, alan teşvikleri, program teşviklerine terfi ettirilmeli,

Ayrıca, rekabet avantajı sağlayacak olan ürünler için alanlara, “kümelenme” gibi bir dizi program araçlarıyla birlikte, ayırıcı teşvik unsurlarıyla gidilmeli, Karadeniz de dahil olmak üzere, Doğu ve G.D. Bölgeleri için rasyonel kurallar belirlenerek sınır ticareti imkanları geliştirilmeli,

Başta Doğu, G.D. ve Karadeniz Bölgeleri olmak üzere, tüm yöreler için yeni bir KOBİ politikası geliştirilmeli, KOBİ’lerin “ gelir dağılımındaki etkinliğinden, yeni fikir ve buluşların kaynağı olması özelliğinden, yüksek karar esnekliği yapısından, etkin bir eğitim ve istihdam niteliğinden, büyük endüstriye sağladığı desteklerden”¹²² yararlanılmalı,

İçselin makro bağının güçlendirilmesi ihtiyacı, elbetteki sadece gelişmemiş yörelere ilişkin bir sorun değil, aynı zamanda, tüm yöreler için temel bir yaklaşıma dönüştürülmelidir.

Endemik/Avantajlı Ürün Üretimi ve Ticareti Stratejileri

Uygulanacak olan kırsal kalkınma programlarının, makro kararlarla ve sektörel hedeflerle ilişkisinin kaçırılmaması, en önemli konulardan birisidir. Kırsal kalkınma programları tanımlanırken elbette ki yenilikçi(*innovation*) yaklaşımlar ve farklı ürün tercihleri, piyasa avantajını yakalamak açısından önem arz edecektir. Ancak, ekolojinin üstünlük sergilemesine fırsat verdiği ürünlerin geliştirilmesi ve bunun bir ülke stratejisi haline dönüştürülmesi de önemlidir.

Endemik ürünü, yörenin ekolojik koşullarına uygun ürün olarak tanımlamak mümkün. Biyolojik çeşitlilik açısından Türkiye, avantajlı bir ülke olmakla birlikte, endemik ürün kapasitesi de yüksektir. Henüz tanımlanmamış mikro-klimaların varlığından söz edilebilir. Fındık, pamuk, mısır, fıstık, çay,

¹²² Tahir Akgemci 2001: KOBİ’lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler, KOSGEB, Ankara

zeytin v.s. gibi ürünler, ancak dünyanın belirli ekolojik kuşaklarında yetiştirilebilmekte veya ancak bu kuşaklarda optimum verim alınabilmektedir. Başka bir tanımla, bu ve benzeri ürünler, Türkiye'nin avantaj yakalayabileceği stratejik ürün grubu içinde düşünülmeli ve kırsal kalkınma programları, tanımlandığı alanlarda yetiştirilebiliyorsa eğer, bu ürün nitelikleri de gözetilerek hazırlanmalıdır. Burada belirtilmesi gereken önemli kalkınma araçlarından birisi de "kümelenme politikaları"nın, daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, elverişli fırsatlar sunabilmesidir.

Konuunuza dönersek, mısır tarımı, Arjantin'de olduğu gibi Türkiye için de potansiyel sunmakta; dahası, denemelerle ulaşılan verimlilik düzeyi(*özellikle GAP Bölgesi'nde*), Arjantin değerlerini de aşmış bulunmaktadır. O halde, pamukta olduğu gibi mısır üretiminde de GAP, erişilmesi güç bir verimlilik potansiyeline sahiptir. Bu noktada belirtelim ki, GAP hedeflerine ulaşılmamış olması, bölgesel sorunlar açısından olduğu kadar bu ürün çeşidi için de önemli bir sorundur.

Dünya ticaret sisteminin gerekleri doğrultusunda tarım ticaretinin serbestleşmesi ile Türkiye, üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiş, tarife dışı uygulamalarını tarifelendirmiş, arkasından gümrük duvarlarını indirmiş ve çok önemli sıkıntılara ve gerekli olmayacak düzeyde verilen tavizlere rağmen, dere aşılmıştır. Sonuç olarak söz konusu ürünler, DTÖ mekanizmaları içinde geliştirilebilir ve desteklenebilir. Bu destek, tüm paydaşların (üretici, sanayici ve dağıtımçıları olarak) katılacağı, rol alacağı bir sektör gelişme programı içinde realize edilmeli ve sinai süreçlere de entegre olacak olan kırsal kalkınma programları, özellikle gıda güvenliği açısından, "süreç iyileştirme" araçlarını da içermelidir.

İran ve A.B.D.'de fıstık sektörü için ciddi yatırımlar yapılmaktadır. Bu yatırımlar içinde, gıda güvenliğini önceleyen atılımlar yanında, damla sulama yöntemi ile sulama faaliyetleri de yer almaktadır. Türkiye'de ağaç başına verim, A.B.D. nin yarısına yakın bir düzeyi ifade eden 2,5 Kg düzeyindedir (organik materyalin, A.B.D. Kaliforniya'ya Türkiye'den götürüldüğü unutulmamalıdır). Türkiye'de fıstık, gövde bölgesinde mantari enfeksiyonlara yol açacağı endişesi yanında su kay-

naklalarının yetersizliği nedeniyle de sulanamamakta ve bu nedenle verim düşüklüğü önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Su kaynaklarının yetersizliği de düşünülerek, fıstık “damla sulama” yöntemi ile sulanmalı ve bu yönde imkânlar geliştirilmelidir.

Fındık’ta efektif arz fazlası söz konusudur. 650 bin ton/yıl düzeyindeki üretimiyle, dünya üretiminin %70’ini Türkiye karşılamakta, %17 ile ikinci sırayı İtalya almaktadır. Ancak, dünya fındık borsasına egemen olma şansı, birçok nedene bağlı olarak, yakalanamamaktadır.

Fındık’ta ki arz fazlasının (*yaklaşık olarak 150 bin ton*) en önemli nedenlerinden birisi, Karadeniz’e özgü varolan uygun ekolojik kuşağın dışında da (*örneğin, Adapazarı, Düzce ve kısmen Bolu’da*) üretim yapılmasıdır. En uygun ekolojik kuşağın dışında üretim yapılması sonucunda, ürünün yağ ve protein içeriğinde de azalmalara neden olmaktadır. Ayrıca, Adapazarı, Düzce ve Bolu gibi iller, Karadeniz için söz konusu olmayacak kadar tarım alternatiflerine sahip yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerde, fındığa alternatif ürünlerin farklı boyutlarda desteklenmesi sonucunda ise hem Karadeniz Bölgesi’nin gelir istikrarı korunmuş olacak, hem de dünya piyasalarındaki etkinlik artacaktır.

Pamuk, Türkiye için önemli bir ürün, öncü sektör tekstilin temel girdisidir. Buna rağmen, toplam talebin ancak % 61’i karşılanabilmektedir. Lif pamuk üretimi, 2005 yılı verilerine göre, 896 bin ton düzeyindeyken, tüketim 1459 bin tondur¹²³. Biliniyor ki Türkiye pamuk ipliği toplam kurulu kapasitesi, halen varolan lif pamuk üretiminin 2 katı düzeyindedir. Bu nedenle giderek artan bir trendle, dış alım giderleri artmakta ve 1 milyar düzeyine ulaşmış bulunmaktadır¹²⁴.

ABD’nin manipüle ettiği dünya borsalarında pamuk fiyatları giderek düşmektedir; günümüzdeki dünya borsa fiyatı 1995 düzeyinin yaklaşık olarak %40’na inmiştir. ABD, borsa fiyatlarını manipüle ettiği 2001-2002 döneminde, üreticilerine 3,9 milyar dolara yakın bir destek sunmuş, bununla birlikte

¹²³ TÜİK’in 2007 yılı istatistikleri.

¹²⁴ www.dtm.gov.tr erişim (25.12.2007).

fiyatları %26 oranında düşürmüştür. Bu fiyat düşüklüğünden, bazı Orta Amerika ülkesi ile Afrika'da Mali fazlasıyla etkilenmiş ve üretimden çekilmişlerdir.¹²⁵

Türkiye'de ekiliş alanları giderek daralırken, sağlanan verimlilik artışları ile üretim düzeyi korunabilmektedir. 1998-2005 döneminde ekiliş alanlarında %23 oranında bir azalma yaşanmasına rağmen, dönemdeki üretim miktarı %2 oranında artmıştır. 2005 yılı itibarıyla Türkiye pamuk verimi, 1544 kg/ha düzeyine yükselmiş,¹²⁶ böylece dünya ölçeğinde çok önemli bir performans yakalamış ve dünya verimlilik sıralamasında ikinci sıraya çıkabilmiştir. Pamuğun verimlilik ve üretim artışında GAP Bölgesi'nin payı, yaklaşık bir ifade ile %80'ler düzeyindedir. 1990'lı yıllara kadar Çukurova önemli bir üretim merkezi iken, özellikle "beyaz sinek" mücadelesine ilişkin tarımsal ilaç giderlerinin yükselmesi ve alternatif üretim imkanlarının bulunması nedeniyle, pamuk üretiminden çekilmiş durumdadır. Pamuk ekiliş alanları, hem Ege hem de Antalya Bölgesinde, giderek azalmaktadır.

Bugün GAP Bölgesi pamuk üretimi açısından, avantajlı durumdadır. GAP Bölge Planı-2002'ye göre, bölgenin üretim potansiyeli 3 milyon ton/yıl lif pamuk düzeyine ulaşacaktır ki bu düzey, 4.5 milyar dolarlık bir geliri ifade etmektedir.

Türkiye'de üretilen pamuk, lif nitelikleri açısından orta kalitededir, başka bir deyişle, lif uzunluğu 25 mm. altındadır. Oysa ki GAP bölgesinin ekolojik özellikleri, uzun lif pamuğun üretilmesine de imkan verebilecektir. Ancak bu alanda, erkenci çeşit tohumlarının geliştirilmesi ve çirçirlama teknolojisinin modernizasyonu, öncelikli bir hedef olmalıdır. Kısaca özetlersek, pamuk için acil bir GAP yatırımlarını hızlandırma programına, sulama tekniklerinin yenilenmesine- geliştirilmesine, sanayi süreçlerin modernizasyonuna, elverişli tohum yetiştirme politikasının yaşama geçirilmesine ve tarımsal mekanizasyonun özellikle ekipman bazında geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

¹²⁵ Tayfun ÖZKAYA Eylül 2006: İktisat Dergisi içinde, Türkiye'de Tarımın Çöküşünü Kabul Edecek miyiz?-(Watkins ve Sul'dan alıntıyla)

¹²⁶ TÜİK'in 2007 Tarım ve Dış Ticaret İstatistikleri.

Kısaca koyunculuk serüvenine değinirsek, bu sektörün Kürt sorununa bağlı olarak ciddi bir kırıma yaşadığı söylenebilir. Tarihsel olduğu kadar halen önemli bir sektördür. Kırmızı et üretim rakamlarına baktığımızda, son 20 yıllık dönem içerisinde, yıllık kırmızı et üretiminin 850 bin ton'dan 420 bin ton düzeylerine indiğini ve önemli bir gelir kaynağı olan canlı hayvan dış satımının giderek düştüğünü görürüz.¹²⁷

Koyunculuk, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Yakındoğu ülkeleri için halen aranan ve tüketilen bir hayvancılık faaliyeti. Dolayısıyla stratejik üstünlüğe sahip bir ürün niteliğindedir.

Koyunculugu Doğu ve Güneydoğu için önemli kılan ekolojik kaynak, Kenan ülkesinin kuzeyinden başlayıp, Güneydoğu Toroslar'ın Güneyine bakan yüzüne ve Zagros Dağları'na kadar uzanan yayın "verimli hilal" olarak bilinmesi ve bu alanın, koyunculuk faaliyeti için asgari düzeyde de olsa vejetasyon önermesidir. Şimdi bu potansiyel bitkisel enerji atıldır ve ete dönüştürülememektedir.

İçselin Makro Bağının Güçlenmesinde Kurumsallaşma: Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA)¹²⁸

Öteden beri dünya gündeminde olan BKA, bizde, AB süreci ile gündeme gelir. Temel işlevi, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması ve sosyal uyumun sağlanması biçiminde özetlense bile, asıl strateji, mekansal duyarlılık yaratılarak, karar ve uygulama süreçlerinin halka yakınlık ilkesi ile yerele açılması ve böylece yerel ihtiyaçlarla, genel kararlar arasında uyumun ve dengenin sağlanması, ortaya çıkacak yönetsel boşlukların, halkla birlikte giderilmesi esasına dayanır. Bir yönüyle de genel temsilin yereldeki yetkisini almış olan bürokratik mekanizmanın işleyişini rasyonalize etmek, böylece hizmet servis hızını yükseltmek gibi bir stratejisi de vardır.

¹²⁷ TÜİK'in 2006-2007 yıllarına ilişkin, Tarım ve Dış Ticaret İstatistikleri,

¹²⁸ Basından öğrenildiği kadarıyla, CHP, KA yasa tasarılarının kısmen ya da tamamen iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdukları anlaşılmaktadır. Burada BKA'lar, AB müktesebatına ilişkin bir konu olarak, sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmektedir. Yoksa, elbetteki hukuki süreç devam edecek ve bağlayıcı olacaktır.

Dolayısıyla BKA'ların asıl getirisi, merkezi yönetimin bir genellik ilkesi içerisinde kaldığı için göremediği, özellikli yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve yine ayırımına varamadığı yerel ihtiyaçların doğru biçimde ve katılımcı yöntemlerle önceliklendirilmesi alanlarındadır.

Katılımın gücü, elbetteki sadece doğru alınmış araçsal, fiziksel değerlerle ölçülmüyor, onun da ötesinde, birlikte davranmanın getirdiği açıklık ve şeffaflık etiğinin hakim kılınmasıyla, heyecan verici bir ortak gelecek tasavvurunun paylaşılmasıyla da ölçülüyor.

AB yapısal fonlarının kullandırılmasında öngörülen bir araç olmasına rağmen, BKA'ların asıl işlevinin, sadece dışsal kaynak bulunması ekseninde geliştiği düşünülüyor, asıl uğraş "... o bölgede mevcut yerli kaynaklara dayalı büyümenin (*gelişmenin*) teşvik edilmesi..."¹²⁹, içselin kalkınma faktörüne dönüşmesi alanında olduğu biliniyor.

İçselin kalkınma faktörüne dönüşebilmesi (dönüştürülmesi), önemli bir koşulun yerine getirilmesine bağlı: "Yarı özerk" bir kuruluş olarak tanımlanan BKA'lar, "...ulusal politikaların bölgesel olarak uygulanması yerine, bölgenin ihtiyaçlarını yansıtacak iktisat stratejileri oluşturmalıdır..."¹³⁰. Bölgesel ihtiyaçların gözetilmesi, gündeme getirilmesi ise onu yaşayan kesimlerin taleplerine itibar edilmesi ile mümkündür.

Avrupa ülkelerinde, yönetim yapıları itibariyle, BKA uygulamaları farklılık göstermekte, bu yapılar Portekiz'de aşağıdan-yukarıya, İngiltere'de ise yukarıdan-aşağıya kurulmaktadır. Bütün BKA'ların ortak tarafı, kamu+özel alan (*sadece özel sektör değil*) işbirliğine dayanıyor olması, bölgesel stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması, sanayi taşınmazlarının (*sanayi parklarının, iş küvözlerinin v.s.*) yönetimi, yabancı yatırımcıların araştırılması, şirketler (*girişimciler*) için danışmanlık hizmetleri ve bölgesel mali araçların harekete geçirilmesi¹³¹ biçiminde tanımlanıyor. Ve Avrupa BKA'ları Birliğinin

¹²⁹ Nisfet Uzay 2005: a.g.e.

¹³⁰ Nisfet Uzay 2005: a.g.e.

¹³¹ Zerrin Öztimur 2007: Avrupa Birliği'nde Bölge kalkınma Ajansları, (henüz Yay, Yanlanmamış araştırma), Ankara

bildirişine göre, birliğe, 30 ülkeden 150 organizasyon katılmıştır.¹³²

Uzay, Roberts'a dayanarak BKA'ların görevlerini şöyle özetliyor¹³³:

Bölgesel iktisadi kalkınma stratejilerinin hazırlanması, sosyal, fiziksel ve ekonomik yenilikler için yol gösterilmesi, kırsal kesimin iktisadi kalkınmasının ve yenileşmesinin sağlanması, içsel yatırımların bölgesel koordinasyonunun sağlanması, bölgesel yardımlarla ilgili hükümete tavsiyelerde bulunulması, işletmelerin desteklenmesi, yatırım yerlerinin ıslahı ve hazırlanması, yatırımların kolaylaştırılması, işletme yeri (*ekonomik alan olarak*) bölgenin pazarlanması, yabancı yatırımların çekilmesi, teknoloji transferinin teşvik edilmesi, bölgenin tecrübe yapısının iyileştirilmesi (*deneyim kazanmasının sağlanması*).

Ulaşım, toprak kullanımı, çevre, sürdürülebilir kalkınma, yüksek (*nitelikli*) eğitim, suçların önlenmesi, kamu sağlığı, barınma, turizm, kültür ve spor altyapısı projeleri ile ilgili program ve politikalara katkıda bulunmasıdır.

Bizde BKA (*bölge ifadesi kaldırılmış ve kalkınma ajansı-KA olarak tanımlanmıştır*), 5449 sayılı yasa ile 2006 yılında statü kazandı. Yasaya göre KA'ları, "istatistiki bölge birimleri" esasına göre, "Düzey 2 illeri"nde kurulacak¹³⁴. Ankara, İstanbul ve İzmir dışındaki tüm diğer "düzey 2" grupları, birden fazla ilden oluşmaktadır.

Türkiye BKA deneyimi, henüz yasal düzenleme aşamasında olmakla birlikte, yerel taleplerin bilinmesine, değerlendirilmesine ve bu anlamda kamu hizmetlerinin rasyonelleşmesine karar verilmesi açısından önemli bir adımdır. Başarısı, hizmet standardının yükseltilmesine ve bu standardın halkla ilişkilendirilmesine bağlıdır. Ancak, yasanın genel çerçevesi ve

¹³² www.eurada.org/doc/cohesionpolicyE.pdf Erişim:(03.03.2007)

¹³³ Nisfet Uzay 2005: a.g.e.

¹³⁴ 26 adet Düzey 2 ili: İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir, İzmir, Aydın, Manisa, Bursa, Kocaeli, Ankara, Konya, Antalya, Adana, Hatay, Kırkkale, Kayseri, Zonguldak, Kastamonu, Samsun, Trabzon, Erzurum, Ağrı, Malatya, Van, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin.

temel yaklaşımı, sosyo-ekonomik etkileri açısından, bir takım değerlendirmeleri de hak ediyor:

Kalkınma Ajansların Amaç-Araç İlişkisi

Yasanın amaç-araç ilişkisini, KA'ların tanımlanan amaçları ile yine yasada belirlenen görev kapsamında görmek mümkün. Amaçlar, "kamu+özel alan işbirliği"nin tesisine, "yerel potansiyelin harekete geçirilmesi"ne, "bölgesel gelişmenin hızlandırılması" ve "kaynakların yerinde ve etkin kullanılması" ana hedeflerine dayandırılıyor. KA'ların görev kapsamına baktığımızda ise BKA'larının genel olarak planlama, uygulama ve izleme& değerlendirme gibi üçlü bir aşama için tanımlanan geleneksel fonksiyonlarını içermediği, özellikle bölgesel stratejilerin yerinde geliştirilmesi konusunda açık ve net bir ifadenin bulunmadığı, galiba bunun, " araştırma yapmak" gibi her anlama gelebilecek ve nihayetinde bakanlar kurulunca içinin doldurulacağı varsayılan ve geniş anlam içeren bir kavram içinde tutulduğu anlaşıyor. Eğer böyle ise bu kavramın sahip olduğu esnekliğin, icranın kendi varsayımlarına göre uzatılıp- kısaltılabileceğini gösteriyor. Oysa ki, dünya deneyimi, yerelde yaşayanların, ihtiyaçlarını en doğru kendilerinin belirleyebileceğini, bu nedenle bölgesel gelişme stratejilerini de kendilerinin tanımlamaları gerektiğini gösteriyor. Bu yaklaşım, BKA'ların temel felsefesiyle çelişen bir ilk adımdır.

"Bölgesel potansiyelin harekete geçirilmesi" amacı ile yasanın DPT'na verdiği yetki kapsamında, KA'ların program önerilerinin DPT tarafından denetlenmesi ve onaylanması süreci, başka bir gerilimin doğmasına neden olabilir. Bölgesel program-proje talepleriyle, DPT perspektifi arasında ve her kademede koşutluk aramak, eşyanın doğasına aykırı; programın ilkeler ya da stratejiler dışındaki maddelerine ilişkin denetim işlevi, kurumu, geçirgenliğini bürokrasinin belirlediği bir flitasyon mekanizmasına dönüştürebilir; yanılmıyorsa merkezın temel yönelimi de, bu amacın yakalanmış olmasına dönüktür. Bir taraftan hadise, "yerinde yönetim" miş gibi gösterilecek, diğer taraftan da ipler yine merkezın elinde olacak. Bu da farklılığın ve avangard yaklaşımların törpülenmesi anlamını taşır. Eğer bu alanda bir denetim olacaksa ki olmalıdır da, program-projenin maddi unsurları ve süreçleri bazında

olmamalı, genelliği olan ilkeler ve stratejik hedeflerle sınırlı kalmalıdır. AB ülkelerinde olduğu gibi merkez, kendini sadece program-proje ilkeleri ile bağlamalıdır.

KA'ların yönetimine ilişkin olarak yasa içeriğine getirilecek en önemli eleştirilerden birisi de, yabancı fon ve kaynakların araştırılmasında ve özellikle realizasyonunda, kalkınma ajanslarının doğrudan yetkilendirilmesini gerektiren hükmün açıklıkla getirilmemiş olmasıdır. Biliniyor ki, evrensel olarak BKA'lara yüklenen en önemli işlevlerden birisi de yabancı kaynakların bulunması ve transferi konusunda özerk çalışma imkanının tanınmış olmasıdır.

Program-proje denetimi konusuna dönersek, AB, "Bölgesel Kalkınma Fonu" ve "Avrupa Sosyal Fonu" gibi yapısal fonlarını kullandırırken, denetim fonksiyonunu, sadece öngördüğü stratejilere (*bütünleşme stratejileri*) ve ölçütlere dayandırmaktadır¹³⁵. Ve bu stratejilerini ve ilkelerini, şeffaflık-rasyonellik adına, önceden belirlemiş ve açıklamıştır.

Topluluğun proje stratejileri Meslek yaratmalı, girişimci kararını yükseltmeli, üretim ya da hizmet sunumunda yenilikçi olmalı, ticari başarı sağlamalı, İyi fiyatlara erişim sağlamalı, "fırsat maliyeti" açısından yeni fırsatlar sunmalı, belirlenen bir döneme kadar kendini geri ödeyebilmeli, nihai kullanıcının (*tüketicinin*) tatminine katkı sağlamalı, dağıtım mekanizmalarında yeri ya da gücü olmalıdır.

Topluluğun Proje ölçütleri ise: Yatırımcının dışsal ve içsel etkilerini artırmalı, finansal araçlara erişim ve yenilikçilik konularında, KOBİ'lerin yatırım kapasitelerini güçlendirmeli, yatırımcının bilgi değerlerini-teknolojik altyapısını güçlendirmeli, girişimci ağlarıyla geliştirilmiş destek servislerini (*bilgi, danışmanlık v.s.*) oluşturmali, firmaların, arazi(*arsa*) dahil, ulaşım, araştırma, enerji, telekomünikasyon ve sağlık altyapılarını güçlendirmeli, ekonomik kalkınma potansiyelini geliştirecek eğitim programlarını içermelidir.

Program denetimi, madde bazına inilerek yapılacak olursa, araç-ihtiyaç dengeleri kurulamayacağı gibi bölgesel potansiyeli harekete geçirecek heyecanın yitirilmesi ve KA'ların,

¹³⁵ Eurada: a.g. Web Site.

DPT'nin taşra şubesine indirgenmesi tehlikesini de doğurur. Üzerinde durulması ve bölge ihtiyaçları bağlamında korunması gereken, programın niteliği ve stratejik hedefleri olmalıdır. Yoksa, kamu katkı payını belirleyecek ve bu anlamda, önceden açıklanan kriterlere uymak koşuluyla, bütçeye sınır koyacak olan merci, haliyle hükümetin kendisidir.

Hükümet tarafından belirlenecek stratejiler bile katılımcı yöntemlerle hazırlanmalı, tüm amaç ve araçlarıyla bir bütünlüğü ifade etmeli, yaklaşımlar rasyonel olmalıdır. Örneklemek gerekirse, eğer yatırımın "istihdam boyutu" na puan verilecekse, işletmenin doğrudan istihdam kapasitesi ile birlikte, ileri ya da geri bağlantıları ile istihdama sağlayacağı dolaylı katkı da hesaba katılabilmelidir.

Kalkınma Ajanslarında Temsiliyetin Sosyal ve Ekonomik Boyutu

Bölgesel kalkınmanın en önemli stratejilerinden birisi de, mekansal duyarlılığın, kırsal ve kentsel alanların bütünlüğü ve karşılıklı tamamlayıcılığı için gösterilmesi gerektiğidir. Yasa, gelişmenin kırsal bağına atıf yapmadığı gibi, sanayi ve ticaret temsiliyetinde olduğu gibi kırsal yararlanıcıların KA'daki temsiline ilişkin herhangi bir tanımı da bulunmuyor. Dolayısıyla temsiliyette meşruiyet zemini yitirilmiş oluyor.

Yasa, KA'ların "taşkilat yapısı"nı, "genel sekreterlik" ve "yatırım destek ofisleri" dışında, "kalkınma kurulu" ve "yönetim kurulu" olmak üzere iki kurula dayandırıyor. Yönetim kurulunun işlevleri bilindiğine göre, kalkınma kurulunun işleyişi üzerinde durmak gerekiyor. Kalkınma kurulu için 100 kişiye kadar bir katılım öngörülüyor ve kurula, bir çeşit danışmanlık hizmetleri yanında, tek ilden oluşan bölgelerde geçerli olmak üzere, yönetim kuruluna 3 kişi önerme yetkisi veriliyor. Ankara, İstanbul ve İzmir dışında tek ilden oluşan başka bölge bulunmadığına göre bu imkan, diğer iller için söz konusu değil. Ayrıca, kurula seçilecek sivil toplum kuruluşlarının ve diğer tüzel kişiliklerin hükümetler tarafından belirlenecek olması, yukandan-aşağıya belirlenen bir temsiliyet zincirinin oluşacağının da habercisi ve yerel değerlerin öne alınması ilkesiyle de çelişir durumda. Hükümet istiyorsa temsilci bulundurmalı

ama yerel temsil için İl Genel Meclisleri nin de bir sözü ve tercihi bulunmalıdır.

Türkiye gibi sorunların çeşitlendiği ve arttığı, risk altında yaşayanların çoğaldığı bir ülkede, çatışabilecek ya da gerilim doğurabilecek kapasitede taleplerin ortaya çıkacağı beklenmelidir. Hak ve ihtiyaç sahiplerinin bir kısmını dışarıda tutarsanız, yönetimin toplumsal meşruiyetini tartışmaya açarsınız. Bu nedenle, uzlaşım ilk koşul olmalı. Uzlaşımın sağlanacağı uzam da tüm tarafların, paydaşların temsiliyeti ile mümkün. Bu temsiliyeti sağlayacak olan da il genel meclisleridir. Sana-yi, ticaret ve kırsal yararlanıcılar yanında ve her yöre için geçerli olacak biçimde, il meclislerinin seçeceği kişilerin, yine yararlanıcılarla birlikte, yönetim kuruluna alınmaları, kalkınma ajanslarının temel amacını yakalayabilmek adına sağlanabilmeliydi.

BAKA'ların felsefesi, kamu ve özel alan (*sadece özel sektör değil*) işbirliğine dayanmaktadır. Daha doğrusu, özel alanın da aktif katıldığı ve genel iradenin dışına çıkılmadığı yeni bir kamusal alan teşkil edilmektedir; özel alanın da rol aldığı bir kamusal alan.

Bu kamusal yönetim alanının başına, yine yasaya göre, il valilerinin getirilecek olması yadırganacak bir konu olmakla birlikte, icranın yereldeki nihai karar vericisi niteliğiyle vali, BKA yönetiminde ortaya çıkacak olan seçeneklerden birinin tarafı olduğunda, kendi karar doğrultusunun baskın çıkma olasılığı artacaktır. Bu sorunun, "güçsüz atomik" bir yapının bir sonucu olarak da, sıkça ortaya çıkabileceği düşünülmelidir. Bu nedenle, yönetime başkanlık yapacak valinin oy kullanmaması, tarafsız kalması ve sadece yönetim çalışmalarının koordinasyonunu üstlenmesinin, yarışmacı bir yönetim çalışmasına fırsat verilmesi açısından önemi var.

BAKA'ları sürecine getirilecek bir diğer eleştiri de uygulama alanlarına ilişkindir. İlk BKA uygulamalarına İzmir ve Mersin gibi gelişmiş yörelerde başlanmış olması, uygulama başarısı açısından, yadırganmayacak bir seçimdir. Ancak, BKA'ların özellikle kalkınma farklarının giderilmesi için kullanılan bir araç olduğu düşünüldüğünde, bu tercihin alan bazında öncelik kriterlerine pek de yanıt vermediği söylenebilir.

Küçük Üreticinin İyi Fiyatlara Erişimi için Örnek Bir Model: Adil Ticaret Örgütleri Global Ağı (Global Network of Fair Trade Organizations)

Türkiye’de, küçük üretimin ticaret bağı, küçük yerleşmelerde organize olmamış bir biçimde sürdürülen kasaba pazarları dışında, henüz kurulmuş değil. Giderek gelişen büyük perakende pazarlarına, küçük girişimin erişimi ise söz konusu değil. Bu nedenle, ürettiklerini pazarlayamayan mikro işletmeler, sonucunda potansiyellerini kullanamayarak, geri çekilerek, üretim eyleminin dışında kalıyorlar.

Bugün, dünyanın birçok küçük üreticisine ulaşan ve özellikle Kuzey Avrupa pazarına yerleşen bir alternatif ticaret modeli, “adil ticaret” adıyla gelişiyor. Adil ticaret, “dayanışma ve sürdürülebilirliğe dayalı ticari ilişkilerin kurulduğu, önceliğin 0-10 dekar araziye sahip küçük ve marjinal çiftçi gruplarına verildiği bir küresel ticaret Biçimi”dir. Bu kapsamda global düzeyde örgütlenmiş küçük üretici sayısı, milyonlarla ölçülüyor. Birçok adil ticaret örgütünden birisi de Alter Eco Adil Ticarettir. Üye sayısı 500 kooperatif ve 800 bin üreticiye ulaşan adil ticaret ile üretim, ürün işleme ve paketlenme gibi pazar servis hizmetleri sürdürülmekte. Alter Eco Adil Ticaret kapsamında 70 ürünle sürdürülen faaliyet cirosu, 2005 yılı itibariyle, 10 milyon euro’ya ulaşmıştır. Ancak, global düzeyde adil ticaret organizasyonlarının toplam cirosu 400 milyon Euro’dur. Adil ticaret kriterleri, dayanışmaya, garanti edilmiş asgari bir satın alma fiyatına, gelişme primine, ön finansmana, sürdürülebilir ve bağımsız kalkınma yaklaşımına, dayanmaktadır. Ayrıca adil ticaret, pazara girişe, ürün geliştirmeye, eğitim ve teknik desteğe, küresel işbirliğine ve siyasal inisiyatiflere destek olmaktadır. Bu akım, tüketici tarafından da desteklenmektedir. Fransa tüketicisi 2003 yılında adil ticaret ürünlerine kişi başına 0,61 Euro ayırırken, 2004 yılında ortalama 1,13 Euro ayırmıştır. Ürünler, sıkı kalite ve hijyen kontrolü altında üretilmektedir ve sertifikalıdır.¹³⁶

¹³⁶ Laetitia Paravasini 2006: “GAP’da Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası” içinde Alter Eco Adil Ticaret, GAP-BKİ Yay, Ankara

Tablo 1: Adil Ticaret Denetim Metodolojisi

Temel zorunluluk taahhütleri	İlerleme Kriterleri
Dayanışmanın desteklenmesi	Katılımcı Yönetim
Adil Fiyatlar	Çocuk işçiliğinin önlenmesi
Doğrudan ilişki	Yerel potansiyelin gerçekleştirilmesi
Şeffaflık	Üreticiler için özerklik
İtibar	Sosyal ve çevresel yükümlülük

Kaynak: Laetitia Paravasini 2006: a.g.m.

Türkiye’de buna benzer, küçük üretimi destekleyen bir organizasyon henüz yok. Varolan sözleşmeli üreticiliği, bu organizasyonla karıştırmamak gerekiyor. Çünkü bizdeki sözleşmeli üreticilik, hem profesyonelce yürütülen ve fiyatları önceden açıklanmayan ve bir çeşit alivire alım gerçekleştiren organizasyonlarca yürütülmekte, hem de küçük üretim dezavantajlarını dönüştürecek ve onları özendirecek farklı düzeylere sahip bulunmamaktadır.

Açlık Sorunu ve GAP

Açlık ve yoksulluk oranlarının en yükseğe ulaştığı bölgelerin başında Güneydoğu’nun geldiğini, giderek diğer bölgelerdeki yoksullukla birlikte bu olayın, Türkiye’nin genel sorununa dönüştüğünü yukarıda gördük. Çözüm için çok yol var ve yollardan birisi de, uzun süre unutulmuş ve gündemden düşen ve koşulların gereği olarak tekrar Hükümet’çe gündeme alınan GAP, yani Güneydoğu Anadolu Projesi. Çünkü eğer proje, plan öngörülleri içinde uygulanabilmiş olsaydı, sulamalarla ortaya çıkacak olan sektörel etkileşimler sonucunda, 3,2 milyon kişilik istihdam hedefi yakalanabilecekti.¹³⁷

Aslında GAP, 1989 yılında gerçekleştirilen I.Master Plan öngörülleriyle, 1,7 milyon hektar olarak öngörülen sulama projeleri ile 2005 yılında tamamlanmış olacaktı, ancak tamamlanamadı. Türkiye’ye bir Türkiye daha katacak, üretimi ni ikiye katlayacaktı, çünkü dev hedeflere sahipti.

Ne oldu da GAP bitirilmedi?

¹³⁷ GAP BKİ 2002: a.g.p.

Milenyuma girildiği günlerde, UNDP'nin de desteğiyle, GAP Master Plan revize edildi ve 2002 yılı sonunda, katılımcı yöntemlerle yeni bir bölgesel plan hazırlandı. Plana göre, proje 2010 yılında tamamlanacaktı. 2010 yılına 3 kala sulama gerçekleştirmeleri, bölgesel planın hazırlanmaya başlandığı, 2000 yılındaki hedeflerini çok da aşamadı.

Aslında proje tamamlanmadı demek haksızlık olacak, proje sanki ikiye ayrılarak uygulandı ve 2007 yılına girildiğinde, enerji hedefinin %74'üne karşılık, tarım hedefinin ancak %14'üne ulaşılabilirdi.¹³⁸

Oysa ki, Bölgesel Plan-2010'a göre, halk sulamaları ile birlikte toplam sulanabilir alan 2,1 milyon hektara ulaşacak, böylece bu sulama düzeyiyle proje, Türkiye'nin halen varolan sulama alanının %50'si kadar ek bir potansiyel geliştirecekti. Eğer proje uygulanabilseydi, 2000 yılına göre bölge nüfusu artacak olmasına rağmen, kişi başına gelir düzeyinde %65 oranında mutlak artış sağlanabilecekti. Pamuk ve buğday üretimi %100, süt üretimi %270 ve mısır üretimi 22 kat artmış olacaktı. Sosyal göstergelerde de iyileşmeler sağlanacak, örneklemek gerekirse, yatak başına nüfus 853 kişiden, 355 kişiye düşürülecekti. Doğaldır ki enerji, madencilik ve diğer hizmetler yatırımları da tamamlanacak, tüm bu yatırımlar, 6,6 milyar doları tarım, 1,1 milyar doları enerji olmak üzere, toplam 12 milyar dolarlık ek yatırımla tamamlanacaktı. Bu maliyet, 2002-2010 dönemi içindi; toplam proje maliyeti ise 27 milyar dolar (37 milyar YTL) düzeyinde gerçekleşmiş olacaktı. Özellikle madde bazında bir büyüklük tanımı yapmak gerekirse, proje ile özellikle pamuk ve mısır üretiminde, median ülkeler rekolteleri de aşılmış olacaktı.¹³⁹

Türkiye ortalamasına göre, sanayide işgücü başına yatırım maliyetinin yaklaşık olarak 50 000 dolar olduğu düşünülecek olursa, bu proje ile işgücü başına maliyetin 10 000 dolar düzeyinde gerçekleşecek olması (ki bu değere enerji maliyetleri dahildir), hem projenin, hem de ayrıca altyapı temelli kırsal kalkınma yaklaşımının yüksek bir fırsat maliyeti yarattığı, istihdam başına daha düşük bir yatırım maliyeti doğurduğu so-

¹³⁸ GAP BKİ 2006: GAP' da Son Durum Raporu, Ankara

¹³⁹ GAP BKİ 2002: a.g.p.

nucu çıkmaktadır. Projenin, Türkiye genelinde yaratacağı ekonomik alan ve sosyal uyum imkanı da işin cabası.

Projenin kendini ödeme gücü yüksekti, çünkü tamamlanmış olan 8 adet baraj-HES¹⁴⁰ ile Türkiye toplam hidroelektrik üretiminin %47,2'si, günümüzde bile karşılanabiliyordu. 15 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen proje harcamasına karşılık, şimdiye kadar üretilen 253 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi ile 15,1 milyar dolarlık enerji katkısı sağlanmıştı¹⁴¹. Bu katkı ile proje, şimdiye kadar, GAP kapsamında gerçekleştirilen harcamaların tümünü karşılamış ve kendisi için harcananları geri ödemişti.

Doğrudan geri ödeme şansı bulunan böylesine bir projenin tamamlanmaması, tarım gibi insani kalkınmayı hızlandıran bir alanda yatırım yapılmaması, büyük bir handikaptır.

GAP kamu yatırım tahsislerine bakıldığında, 1995-2000 döneminde Türkiye kamu tahsislerinin %6,9'u, 2001-2006 döneminde ise %6,2'sinin kullanıldığı, dönemler itibariyle yatırım miktarının giderek azaldığı ve 2006 yılında ise 1,4 dolar kuruna göre, 902 milyon dolarlık bir harcama yapıldığı anlaşıyor.¹⁴² Bu düzeydeki yatırım harcaması, proje ihtiyacının yarısını bile karşılamaktan uzak.

GAP'ı önemli kılan önemli bir neden de, bölgesel nüfusun üçlü bir sosyal yapı içinde dağılım göstermesidir. Bölge nüfusunun %30'unu oluşturan birinci kesim, Güneydoğu Toroslar, Adıyaman Dağları, Zagros Dağları, Karacadağ ve Mardin Dağları eteklerinde, sulama dışı alanlarda yaşamakta ve GAP sonuçlarından doğrudan yararlanma imkanı bulunmamaktadır. İkinci kesim, sulama alanlarında yaşamalarına rağmen, hem sulama hem de tarımsal sonuçlardan doğrudan yararlanamayacak olan topraksız kesimi oluşturmaktadır. Bu kesimin bölge içi nüfus içindeki payı ise %35'lere varmaktadır. Üçüncü kesim ise farklı oranlarda da olsa sulama sonuçlarından doğrudan

¹⁴⁰ Tamamlanan Barajlar-HES: Karakaya, Atatürk, Batman, Kralkızı, Dicle, Birecik, Karkamış ve Şanlıurfa,

¹⁴¹ GAP BKİ 2006: a.g.r.

¹⁴² DPT 1995-2006: Yıllık Yatırım Programları, Ankara'dan derlenerek hesaplanmıştır.

yararlanacak nüfusu temsil etmektedir¹⁴³. Dağlık kesimin en önemli geçim kaynağı ise başta yaylara dayanan hayvancılık olmak üzere, tarının bitkisel üretim dışı faaliyetleridir.

GAP Bölge Kalkınma Planı hazırlama sürecinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, dağlık kesimin gelir düzeyi, sulama öncesi ova kesimi gelirinin ancak %30'una ulaşabilmekte¹⁴⁴ ve gelir dağılımı açısından bakıldığında, farklı sorun ve farklı ihtiyaçların bir arada olduğu sonucu çıkmaktadır.

O nedenle, GAP'ın suya dayalı bir kalkınma projesi olarak algılanmasına rağmen, bölge planının öngördüğü çerçevede, geliri tüm alanlara adil bir biçimde yansıtacak bir stratejik uygulamanın önem kazandığı, proje tamamlanırken, dezavantajlı kesimlerin özellikle katılımcı kırsal kalkınma faaliyetleri ile desteklenmesi gerektiği ortadadır.

Proje, her yönüyle potansiyel içermekte, o nedenle, onu tamamlamak, açlığı yenmenin en önemli bir fırsatı olarak görülmektedir.

Hükümet'in 2008 Mart'ında basına yansıyan açıklamasında, bölgeye 5 yıllık süre içerisinde 12,5 milyar dolarlık bir yatırımın gerçekleştirileceği ve bu arada 2 adet barajın (*Silvan ve Cizre Barajları olduğu ifade ediliyor*) daha tamamlanacağı belirtilmektedir¹⁴⁵. Bu öngörüler içerisinde, kalkınma sorunu yaşayan bölgenin doğrudan yararlanma imkanının sınırlı olduğu enerji yatırım payının ne oranda olduğu henüz bilinmemektedir. Doğrudan yararlanılacak pay bilindikten ve başta sulama sistemleri olmak üzere, sosyo-ekonomik altyapıya ayrılacak kaynakların yeterliliği ve niteliği önem kazanacaktır. Umulur ki, topyekün kalkınmayı hedefleyen araçlar gündeme getirilir.

¹⁴³ Rıfat DAĞ ve Atilla Göktürk 1995: GAP Yeniden Yapılanmalı, DTSO Yay, Ankara (Dağlık kesimdeki yerleşmelere örnek alanlar: Lice, Kulp, Hazro, Çermik, Dicle, Ergani'nin büyük bir kısmı, Hani, Gerger, Çelikhan, Gölbaşı, Oğuzeli, İslahiye, Karkamış, Nurdağı, Yavuzeli, Dargeçit, Derik, Mazıdağı, Midyat, Ömerli, Savur, Eruh, Pervari, Şirvan, Baykan, Sive-rek'in büyük bir kısmı, Gercüş, Kozluk, Sason, Şırnak merkez ilçe, Bey-tüşşebap, Güçlükönak, Uludere ilçeleri v.s.)

¹⁴⁴ GAP BKİ 2002: a.g.p.

¹⁴⁵ Radikal Gazetesi 2008: 13. Mart.2008 tarihli Radikal Gazetesi, İstanbul

V. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE KIRSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ

AB Süreci, Tarım ve Kırsal Kalkınma

AB, Bulgaristan ve Romanya'nın 1.Ocak. 2007 tarihindeki katılımıyla üye sayısını 27'ye çıkartırken, şirketlerinin performansları veya büyüklükleri açısından olmasa bile, ekonomik büyüklük temelinde, ilk defa ABD'nin de önüne geçiyor. 2003 yılı değerleriyle AB'nin dünya hâsılasındaki payı %30,5 oranıyla ABD'nin %30,1 lik payını, az farkla da olsa, geride bırakıyor. Türkiye'nin dünya hasılasındaki payı %0.6 düzeyinde gerçekleştiğine göre, AB'nin ulaştığı bu büyüklük önemli olmalı¹⁴⁶. Birlik, Avrupa için elbette çok anlam ifade ediyor. Ekonomik başarı, bu anlamlardan sadece birisidir.

Avrupa'nın yakın tarihsel geçmişine bakıldığında, birlik düşüncesinin gerisinde bir takım kaygılar var. Çünkü, ikinci dünya savaşından sonra Avrupa yıkıntıdaydı. Bu yıkıntının büyüklüğü sadece ekonomik ya da fiziksel azalmayla ölçül-müyordu, Almanya'nın 1870 yılında birleşmesinden sonra daha mücadeleci bir dış politikaya yönelmesi sonucunda, kısa aralıklarla yaşanan iki dünya savaşının Avrupa bilincinde yarattığı parçalanma, daha derin ve daha da sorunluydu. Avrupa'da tüm tarafları saran emperyalist bölüşüm ihtiraslarının yol açtığı ve yıkıntılarla sonuçlanan savaşlar ve ABD ile Sovyetlerin güç blokları, "birlik" idealini besleyen önemli gerekçelerdi. Esin kaynağı Kant olan "Avrupa Birleşik Devletleri" düşüncesini, siyasal söylem olarak, W. Churchill 1946 yılında

¹⁴⁶ DPT 2005: Uluslar arası Ekonomik Göstergeler, Ankara

dile getiriyordu, ancak bu öneri gerçekleşemeyecekti. Belirli bir aradan sonra Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un katılımıyla, 1951 yılında Paris'te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulacak, böylece birlik idealine doğru önemli bir adım atılacaktı. Sonuçta, 1957 Roma anlaşmasıyla AET (*Avrupa Ekonomik Topluluğu*) kuruldu. Giderek genişlemesi istenen işbirliği felsefesi sürekli canlı tutuluyor ve 1980'li yılların sonlarına doğru bir adım daha atılıyordu. Bu nedenle ekonomik birlik temelli işbirliği, 1987 yılında "Tek Avrupa Senedi" ile siyasal, sosyal-kültürel boyut kazanıyordu ve AET, yeni işlevlerine karşılık gelecek biçimde AT'ye dönüşüyordu. 1994 Maastrich anlaşmasıyla, dış politika, iç güvenlik, çevre ve parasal birlik hedefleri gündeme geliyor ve "Topluluk" artık AB olarak tanımlanıyordu. Böylece ulusal fonksiyonların önemli bir diliminin üst birliğe aktarılması kararına ulaşılmış oluyordu.

Uluslarüstü birlik ideali yönünde geri dönülmeyecek kararlar alınmasına rağmen, ulus pozisyonunun bir ölçüde korunması için birtakım gayretlerin olduğu da biliniyor. İngiltere, ekonomik birliğin çok önemli aşaması olan ortak para birimi sistemine dahil olmadığı gibi 7 Aralık 1989 yılında onaylanan "Avrupa Sosyal Şartı"¹⁴⁷ na da karşı çıkıyordu. Almanya ve Fransa, "Avrupa Sosyal Şartı"nın tezahürlerine karşılık gelecek üslup içeren "Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü"nü karşılıklı olarak 1988 yılında imzalıyorlardı. Birlik üyeleri, Avrupa'nın siyasal varlığının garantisi ve ciddi bir uzantısı olabilecek savunma birliği (*ortak ordu teşkili de dahil olmak üzere*) oluşumuna karşılık, ulusal yetkilerin aktarılmasını gerektirmeyen NATO çerçevesinde varlık göstermeyi tercih ediyorlardı¹⁴⁸.

Avrupa'nın, Birliğin *ekonomik, siyasal ve sosyal* bütünleşmesine karşı gösterdiği tepkiler, ülkelere göre belirli oranlar-

¹⁴⁷ Avrupa Sosyal Şartı Anlaşması, işyerleri bazında işgüvenliği ve sağlık, çalışma zamanlarının yeniden düzenlenmesi, yeni iş ve faaliyet alanlarının belirlenmesi gibi hükümler içermekte ve buna ilişkin ortak fonların artırılacağı kararı alınmış bulunmaktadır.

¹⁴⁸ Beril Dedeoğlu 2006: *Adım Adım Avrupa Birliği*, Okumuş Adam Yay, İstanbul.

da halen önemini korumasına rağmen, bu alanda ciddi bir karşı duruş söz konusu değil. Eurobarometre'nın 2006 yılında Fransa'da gerçekleştirdiği "AB'nin yapısı ve genişleme" konulu bir kamuoyu araştırmasına göre, AB'yi "ekonomik ve siyasi" veya sadece "siyasi" bir proje olarak algılayanların oranı %58'ler düzeyine ulaşıyor, ancak sadece "ekonomik proje" olduğunu düşünenlerin oranı % 22 ve "ne ekonomik ne siyasi proje" olduğunu düşünenler ise % 18 oranına sahip¹⁴⁹.

AB- Ortak Tarım Politikası (OTP)'nda Gelişmeler

Birlik dayanışmasında itici güce sahip olan tarım ve kırsal kalkınma, mutlak işbirliğinin sağlandığı en önemli alanlardır.

Bu nedenle tarım, AB politikalarında çok önemli bir yere sahiptir. Aslında birliğin temeli, 1962 yılında onaylanarak gündeme gelen OTP harcıyla atılmıştır, denebilir. Birlik bütçesinin %52'sini kullanan OTP, birlik içinde tarımını ve kırsal alanını koruyucu ve destekleyici, sınırlarda ise DTÖ anlaşmalarının getirdiği kısıtlamaları, esneklikleri içinde mas edebildiği ölçüde halen koruyucudur. Dünya tarım ticaretinin serbestleşmesi sürecinde, politika değişikliğinin yapıldığı "Gündem 2000" ile daha rekabetçi bir tarım sektörü oluşturmak düşüncesiyle, "Müdahale Fiyatları" düşürülmüş olmasına rağmen, "Doğrudan Yardımlar" (*Telaflı Edici Yardımlar*)' la çiftçi gelirleri, yine de korunabilmektedir.

OTP ile Avrupa, tarımda yeşil devrim gerçekleştirdi, "kendine yeterlilik" amacıyla başlayan süreç, et, süt ve tahıl örneğinde de görüleceği gibi ürün fazlalarının doğmasıyla sonuçlandı. AB, tahıl, zeytinyağı, süt tozu, tereyağı ve sığır/dana etinde, bugün önemli kamu stoklarına sahip, örneklemek gerekirse stok düzeyi, sığır/ dana etinde 52 milyon tonu ve süt tozunda ise 180 milyon tonu aşmış durumda¹⁵⁰. AB'nin 1 milyar 800 bin ton süt eşdeğeri süt tozu stoku, günümüzdeki değerlerle, Türkiye üretiminin 180 yıllık karşılığı kadar.

Bu nedenle OTP'de 1992 yılından başlanarak, reform adı altında ve üretim kotalarına ilişkin bir dizi revizyon gerçekleştirildi, önce fiyatlar düşürüldü, arkasından nadas zorunluluğu

¹⁴⁹ Radikal Gazetesi-Kriter Dergisi, Ocak 2007 sayısı, İstanbul.

¹⁵⁰ www.avrupa.info.tr (erişim: 18.12.2006)

ile stok doğuran riskli sektörlerde ise üretime sınırlamalar getirildi. Bunlarla birlikte, ortak sorumluluk vergisi ve üretim vergisi uygulamalarına geçildi¹⁵¹. 1998 yılında, yeni müdahalelerle, topluluğun ilerideki tarım harcamaları için “garanti sınırları” ya da “dengeleyiciler” uygulamaya başlanarak azami garanti sınırına varıldığında üreticilere yapılan destek ödemelerinin otomatik olarak azaltılması sağlandı¹⁵². Görünen odur ki, stoklar eritilinceye kadar, ürün fiyatlarının dünya fiyatlarını etkileyecek ölçüde düşürülmesi kaçınılmaz gibi. İhracatın kısıtlılığına rağmen, iç fiyatlar oluşumu açısından uluslar arası (özellikle AB Ülkeleri) fiyat baskısını yaşayacak olan Türkiye hayvancılık sektöründe, tutunmayı sağlayacak stratejilere ve dengeli müdahale araçlarına ihtiyaç olduğu ortada. Süt hayvancılığında çok, yakın komşu ülkeler talebi dikkate alındığında, koyunculuk, tavukçuluk ve arıcılık faaliyetlerinin önem kazanacağı söylenebilmektedir.

OTP, birlik başarısı için önemli işlevler görmesine ve üretilimi olabildiğince artırmış olmasına rağmen, gelir açısından kutuplaşmaların ortaya çıkmasını da önleyememiştir. Reform arifesinde görülmüştür ki, Topluluk harcamalarının %80’ ninden fazlası çiftçilerin sadece %20’lik dilimine gitmiştir¹⁵³. Gelir farklılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan kırsal kalkınma ihtiyacı, yeni katılımlarla da artınca, bu yöndeki direktifler, 1994 Maastricht anlaşmasına yansımış, “ekonomik ve sosyal bütünleşme”nin sağlanmasına ilişkin hedeflerle ilgili 130 A nolu maddeye “kırsal bölgeler de dahil olmak üzere” ibaresi eklenmiştir. Kırsal kalkınma için bir dizi fon kullanılmıştır. Gündem-2000 ile birlikte, serbest tarımsal ticaret sürecinde şiddetlenen rekabet ortamında tutunmayı güçlendirmek üzere, kişi başına GSYH’da birlik ortalamasının %75’inden az olan bölgelere yönelik olarak yapısal fonlar kullanılmıştır. Kırsal kalkınma faaliyetleri için FEOGA (Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu) ile birlikte Konseyin 2005 tarihinde onayladığı EAFRD (Kırsal Kalkınma İçin Avrupa Tarım

¹⁵¹ G.Eraktan 2003: “Küreselleşme ve AB” içinde Dünden bugüne OTP, G.Antep .Ü. y.,G.Antep.

¹⁵² www.europa.eu.int (erişim:18.01.2007)

¹⁵³ AK Türkiye Temsilciliği 1996: a.g.r

Fonu) kullanılmaktadır. Kırsal kalkınma için 3 temel hedef gündemdedir¹⁵⁴:

Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması,
Tarımla kırsal ekonominin bir bütün olarak ele alınması,
Çevrenin ve doğal kaynakların korunmasıdır.

AB-Türkiye İlişkileri

AB ile ortaklık ilişkimiz, 12 Eylül 1964 tarihinde bağtlanan Ankara Anlaşması ile başlar ve aşağıda özet olarak verilen tarihsel süreç yaşanır:

1973 tarihli Katma Protokol ile 1996 yılında sanayi ürünlerinde Gümrük Birliğinin hedeflenmesi,

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile 1996 yılında geçerli olmak üzere, Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması,

1998 tarihli OKK ile “Tavizli Tarım Ürünleri Ticareti” konusunda anlaşma sağlanması,

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde, Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin “Aday Ülke” olarak kabul edilmesi,

Avrupa Komisyonu (AK)’nın 8 Mart 2001 ve 26 Mart 2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ile adaylık süreci için “Yol Haritası”nın ortaya konması,

AB müktesebatına uyum ile her yıl AB tarafından hazırlanan “İlerleme Raporları”na karşılık gelmek üzere, “Ulusal Program”ın 24 Temmuz 2003 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmesi,

17 Aralık 2004 tarihinde Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması kararının alınması,

03.10.2005 tarihinde AB ile tam üyelik müzakere sürecinin başlaması,

Aralık 2006 tarihinde, toplam 34 başlıktan 6 sı (*bilim ve araştırma, istatistik, işletme ve sanayi politikası, Trans-Avrupa şebekeleri, tüketicinin ve sağlığının korunması ile mali kontrol*) müzakereye açılmış bulunmaktadır. 2008 Haziran ayında 2

¹⁵⁴ Ayşegül AKIN 2003:“Küreselleşme ve AB” içinde AB Kırsal Kalkınma Politikalarında Değişim, G.Antep. Ü. Yay,

başlığın (*fikri mülkiyet hukuku, şirketler hukuku*) daha müzakereye açılma olasılığı vardır. İçinde tarımın da bulunduğu 8 başlıktaki (*malların serbest dolaşımı, iş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi, mali hizmetler, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, taşımacılık politikası, gümrük birliği, dış ilişkiler*) görüşmeler askıya alınmış ve daha çok sosyal- kültürel ve kurumsal yapılarla ilgili 22 başlık ise henüz müzakereye açılmamıştır¹⁵⁵.

Gelinen noktada halen toplumsal yaşamımızı etkileyen AB atmosferinin, şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de tartışmalarımızın yönünü tayin edeceği anlaşıyor. AB ile aday ülke olarak ilişkilerimiz başlarken, varolan pozisyon ve yapısal farklılıklarımıza rağmen, kamuoyunda AB'ye ilişkin beklentilerin yüksek tutulmuş olması ve bu beklentilerin süreçte yaşanan bir takım hatalı içermeleri baskılaması nedeniyle, doğması muhtemel gerilimler, sorun düzeyinde yaşanmadı. Aksine, mevzuat uyumuna ilişkin düzenlemeler, uygulama için içermesi muhtemel riskler hesaba katılmadan, beklenenden de yüksek bir hızla gerçekleştirilmeye başlandı¹⁵⁶. Dolayısıyla, AB mevzuatına-müktesebatına ilişkin olarak Topluluğa vermiş olduğumuz karşılıklar, uyumlu ve ahenkli bir denkleme gerçekleşti. Bu nedenle, mevzuatı uyumlulaştırma sürecinde kurulan iletişimin niteliği, AB taleplerinin büyük ölçüde darboğaz yaratmadığını düşündürmekteydi. Ancak süreç, AB'nin ortak siyasal kültürünü algılayan kurumsallaşmaya ve Türkiye'nin Kıbrıs odaklı dış dünya ile varolan bağlantılarına ve statülerine yöneldiğinde, iktidarın da bir yönüyle taraf olduğu bir muhalefet dili ve cephesi gelişti ya da geliştirildi.

¹⁵⁵ Müzakereye açılmayan başlıklar: Eğitim ve kültür, ekonomik ve parasal politika, fikri mülkiyet hukuku, şirketler hukuku, sermayenin serbest dolaşımı, kamu alımları, rekabet politikası, gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı, vergilendirme, sosyal politika ve istihdam, çevre, enerji, işçilerin serbest dolaşımı, bilgi toplumu ve medya, bölgesel politika, araçların koordinasyonu, yargı ve temel haklar, adalet-özgürlük ve güvenlik, mali ve bütçesel hükümler, dış güvenlik ve savunma politikası, kurumlar, diğer konular.

¹⁵⁶ Tarım ve kırsal kalkınmaya ilişkin olarak Mart 2001 tarihinden Eylül 2004 tarihine kadar, 15 yasa veya yönetmelik çıkarıldı. (TKİB 2004: a.g.şura)

Tüm kamusalılıkların, resmi bürokrasiye dayalı devlet tarzı içinde yürütülmesinde ısrarı bulunan kesimler, AB'nin, son küreselleşme dalgasının hakim olduğu dönemlerden önce, halka ve onun iradesine yakınlık ilkesiyle yaşama geçirmeyi amaçladığı ve bir biçimiyle uygulamaya çalıştığı demokratik kurumlarını önerdiğinde, bu önerilerin, hem Avrupa'nın burjuva demokratik kültürel yapısından kaynaklanmış olabileceği üzerinde durulmadı, hem de İMF ve DB'nin sermayeyi radikal bir biçimde, "seker" veya "enerji üst kurulları"nda yaşandığı gibi öne alan kurumsallaşmaları ile bilinçli bir şekilde karıştırıldı, paralellik kuruldu. Böylece, kaotik bir durum ortaya çıktı. Aslında, demokratik değerlere yaklaşma refleksi ile yapısal düzenlemeleri ayrı bir kefedede, dış politikaya ilişkin yaklaşımlarla, emperyal sermayenin (*ekonomik üstünlükle kazanılmış siyasal konum açısından*) taleplerini de ayrı bir kefedede tutmanın yolları aranabilirdi. Çünkü ilk bölüm için dile getirilen konular, doğrudan toplumsal yaşam düzeniyle ilgiliydi ve TCK 301. maddesi örneğinde de görüleceği gibi, özgürlük alanını bir devlet baskısı mekanizması niteliğinden çıkarmak gibi bir önceliği vardı.

Bu nedenle, demokratik değerler ve yapısal düzenleme alanları, kendi koşullarımıza göre uyarlanmak ve aşağıda açıklayacağımız şekliyle ilerletilmek kaydıyla, bizim de hedeflerimiz olmalıydı. Demokratik değerlere ilişkin standartları ilerletmek, onu demokratikleşme anlamında, halka yakınlık anlamında güçlendirmek seçeneği üzerinde hiç durulmaması, bu konuda herhangi bir önerinin ortaya çıkmaması da ilginç olmalı. Özellikle son dönemlerde ortaya çıkan bazı argümanlara bakıldığında, AB sürecine karşı çıkmanın, onun emperyalist yüzüyle ilgili olmaktan çok, demokratik değerlerin yerleşmesi sonucunda, birtakım "statü kayıplarının" ortaya çıkacağı endişesinden kaynaklandığı kanısını vermesi üzücü olmalı.

1999-2006 yılları arasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin ifade özgürlüğünün ihlaline dair verdiği kararların %61'inin Türkiye aleyhine olması¹⁵⁷, "Türkiye'ye kar-

¹⁵⁷ Zühtü Arslan 2007: TCK Madde 301'in "Öteki" Hali, 17 Mart 2007Radikal Gazetesi, İstanbul

şı” bir duruştan kaynaklandığını düşündürmemeli, aksine, içebakışın ve özeleştirinin daha önemli olduğunu göstermeli.

Tartışma zemini, muhalefeti, önerilen yapısal reformların yönünü ve niteliğini toplumsal kazanımlar bağlamında analitik olarak değerlendirme imkanından ve yeni çıkarımlara götürecek açılımları bulmaktan alıkoyarak, halkın da şikayetçi olduğu statülerin korunması tuzağına düşürdü. Avrupa’nın nasıl tartışılacağı konusunda bir metodolojiye başvurmayan muhalefet ya da iktidar, katmanları belirsizleşen kaotik bir tartışma ortamının doğmasına yol açtı.

Düşünceler arasında statü ve hiyerarşinin yaratıldığı bir toplumsal yapıdan, kültürel ifade alanında eşitliğin ve çeşitliliğin sağlanabildiği çağdaş toplumlara evrilmenin ilk koşulu-nun, statükodan kopmak olduğu unutulmamalı.

İçe kapanmayı öneren milliyetçi duruş, “devletin ideolojik aygıtları”na beslenen “kolektif bilincin”, “öteki” yi düşman olarak gören algılarını canlandırmaya çalıştı ve bu süreç, AB’nin stratejik hatalarına oturarak bir yönüyle de başarılı oldu.¹⁵⁸

Oysaki Kıbrıs odaklı dış dünya ile varolan bağlantılardan kaynaklanan ve Yunanistan gibi Birliğe üye ülkelerin ulusal çıkarlarının rengini taşıdığı düşünülen AB müdahaleleri için daha farklı bir dış ilişkiler stratejisinin geliştirilmesi gerektiği tezi savunulabilirdi.

Bugün, dünya ekonomisinin en fazlasını üreten Avrupa, birbirini üreten ve tartışılması gereken ikili yapılaraya sahip: Bir yüzüyle kapitalizminin çekirdeğine yerleşmiş emperyal şirketleriyle sermaye hükümrânlığına ortak Avrupa. “İktisadi aklın doğurduğu” ve doğal dünyayı olduğu kadar, jenerik teknolojilerle (*enformasyon teknolojisi, biyoteknoloji, genetik ve nano*

¹⁵⁸ Paul Ricœur, kolektif bilincin acı ve tatlı anılarla beslendiğini belirtirken, bu öykülerin bilinç üzerindeki etkisini, Freud’un bellek tanrıları ile açıklar. Buna göre, “Yineleme Belleği”: “Çocukluk geçmişin bilinci ele geçirmesi” olarak tanımlandıktan sonra, “halkları hınç ve öfkeye hapseden de işte budur” der. “Yeniden Anımsama Belleği” ise “ sorgulayıcıdır, düşünce ve özeleştirir üretir” derken, düşmanlıkları gerilerde bırakan Avrupa’nın, bu belleği ile düşmanlıkları aştığını ifade eder. (Paul Ricœur 2007: a.g.e.)

teknoloji, nükleer teknoloji) üretim tarzını ve ilişkilerini, insanı ve toplumsalı değiştiren bir Avrupa, sermaye Avrupa'sı. Diğer yüzüyle de burjuva standartlarında da olsa, düzeyini ve içeriğini bir türlü tartışmadığımız ve sermaye-emek kültürasyonu ile doğmuş Avrupa, demokratik burjuva Avrupa'sı. Bir yanda, Fransa'da olduğu gibi özellikle küresel kapitalizmin etkisiyle biçimlenen polarize alanların kayıplarında yükselen radikal sağ Avrupa'sı. Diğer yanda, bu defa Kuzey İtalya örneğinde olduğu gibi gelişmiş yörelerin tahakkümünde ifade bulan katı bir içsel ayrımcılığın Avrupa'sı. Hümanizmi de, milliyetçiliği de doğuran Avrupa.

Sermaye ve emek kültürasyonu ile doğmuş demokratik Avrupa nitelemesinden, sermaye-güç ilişkilerinin ve buna dayalı hiyerarşilerin toplumsal örüntüleriyle, demokrasinin de dahil olduğu kültürel kültürler üzerindeki belirleyiciliğini anlamak gerekiyor. Bu belirleyicilikte keser, demokratik idealleri, sermaye lehine yontabiliyor. Biliniyor ki 1789 devriminden bu yana Avrupa burjuva toplumsal düzeni, siyasal felsefesinin merkezine büyük evrensel idealleri, *adalet, eşitlik ve özgürlük* kavramlarını yerleştirir, bu kavramlara sahip çıkar. Ancak çoğu kez bu demokratik amaçlarla, amaçların tarif ettiği hedeflere varmak için çalıştırılan araçların çelişkisine de tanık olunur. Kısacası burjuva, çıkarlarını baskın kılacak varyasyonları öne çıkarmasını bilmiştir.

Biliniyor ki, burjuva demokrasisinin siyasal eşitlik önermesiyle, ekonomik ve sosyal yapı önermesi arasında, bağlaşmaz ve uzlaşmaz gerilimler var. Bizim gibi demokrasilerde, bu bağlaşmazlık her iki alan için de geçerli. Çünkü, nüfusun yarısına yakını tehdit eden açlık ve yoksulluk sorunu ile bireyin temel hak ve özgürlük sorunu birbirini besliyor, "symbiotic" yaşıyor. Bu ortak yaşam dünyasında kitleler, sürekli yitiren pozisyonundan bir türlü kurtulamıyor.

Yeniden burjuva demokrasisine dönersek, Horkheimer burjuva demokrasisinin tıkanma noktaları için " ...Bu kavramlar kendi karşıtlarına dönüşmekte, adil değişim, Toplumsal adaletsizliğin derinleşmesine doğru değişim, Tekelleşmeye, üretken emek, Üretimi engelleyen ilişkilerin güçlenmesine ve

toplumsal yapının sürdürülmesi ise insanların yoksullaşmasına yol açmaktadır.¹⁵⁹” tanımlamalarında bulunur.

Horkheimer’den bu yana, yani ikinci dünya savaşı döneminden günümüze kadar geçen sürede, temel çelişkiler belki giderilmedi, dahası, merkez -çevre ilişkileri bağlamında, giderek derinlik de kazandı. Ancak, kendi yaşam alanında, Avrupa’da bu stres düşürüldü. Avrupa, halkın mücadele ile sivriltiği toplumsal taleplerine demokrasi idealleri içinde kaldığını ifade ederek karşılık verdi ve böylece demokratik ideallerine sırtını dönmedi, çünkü dönemezdi. Sermayenin ulaştığı pazar genişliğindeki çeşitliliğin ve farklılığın doğurduğu koşullar, piyasa talebi ile halk iradesinin buluştuğu ortak noktalar, özgürleşmenin de habercisi oluyordu¹⁶⁰. Bu nedenle, bölgesel farklılıkların giderilmesi, çalışma ve sosyal koşulların iyileştirilmesi, tüketicinin korunması, sosyal güvenlik, genel sağlık politikası, eğitimde fırsat eşitliği, düşünce ve ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü alanlarındaki, çevre ülkelerine nazaran önemli sayılabilecek ilerlemeleriyle, Avrupa’nın bir memnuniyet adasına dönüştüğü bile söylenebilir, Amerika’dan farklı olarak. Avrupa, belki kısmen İngiltere dışında, halen sosyal devlet niteliğinin yitirilmesini göze alamayan bir kıta görünümünde. Bu niteliğine ilişkin ilginç örnek, 7,5 milyon istihdamın söz konusu olduğu tarımına, 50 milyar Euro/yıl düzeyinde ayırdığı kaynak düzeyi olmalı. Bizde 8 milyona yakın tarımsal istihdam için toplam 3,3 milyar dolar /yıl düzeyinde kaynak ayrıldığı düşünüldüğünde, aradaki fark daha da iyi anlaşılacaktır.

Teknolojik ilerlemenin işgücüne ikame sorunu, bugün Avrupa’da da yaşanıyor ve işsizlik %11’ler düzeyinde; ancak bu sürece rağmen sendikalar, “esnek istihdam” gibi sosyal güvenceleri bulanıklaştıran girişimlere karşı haklı bir direniş sergiliyorlar:

¹⁵⁹ Göran Therborn 2006: “Frankfurt Okulu ve Eleştirel Kuram” içinde, Eleştirel Kuram, Doğu-Batı Yay, Ankara.

¹⁶⁰ J.Habermas, “İletişimsel Eylem Kuramı” nda, özel kamusal alanların demokratikleşmedeki önemini vurgular. Başvurular: 14 ve 18 nolu dipnotlar. Karl Kautsky, XVI. y.Yay, İngiltere’sindeki piyasa etkileşimlerini açıklar(Karl Kautsky 2006: a.g.e.)

12. Mayıs.1998 yılında, Avrupa Sendikaları Konfederasyonu, Brüksel toplantısında, her ekonomik tedbirin sosyal boyutunun hesaba katılmasını vurgulayan bir öneri hazırlar. Öneride, “İLO (Uluslar arası Çalışma Örgütü) standartlarının aşılması, ulusal yasalar açısından sorun yaşanmaması için Avrupa Şirketi kavramı oluşturulması ve işçilerin Topluluk kararlarına katılmaları esas alınır”¹⁶¹ ifadesinin yer alması istenir. Bu öneri, Toplulukça kabul görmedi, ancak konfederasyonun da geri adım atmaya niyeti yok.

Avrupa Sendikaları Konfederasyonu’nun “Avrupa Şirketi” önerisinin kabul görmemesine rağmen, İngiltere dışında, Topluluğun 1989 yılında onayladığı “İşçilerin Temel Sosyal Haklarına Dair Topluluk Şartı” programı, Avrupa düzeyinde, emekçilerin hem mesleki mobilitesini artırmış, hem de çalışanlara çok önemli haklar sağlamıştır. “Sosyal Şart” ta yer alan 12 ilkeyi özetlersek:¹⁶²

- Kişinin kendi seçtiği AB ülkesinde çalışma hakkı,
- Meslek seçme özgürlüğü ve adil ücret hakkı,
- Daha iyi yaşama ve çalışma koşulları hakkı,
- Mevcut ulusal sistemler çerçevesinde sosyal koruma hakkı,
- Örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı,
- Mesleki eğitim hakkı,
- Erkeklerle ve kadınlara eşit muamele hakkı,
- İşçilerin, bilgilendirme, danışılma ve katılma hakkı,
- İşyerinde sağlık koruma ve güvenlik hakkı,
- Çocukların ve gençlerin korunması hakkı,
- Yaşlılar için insanca bir yaşama standardı hakkı,
- Özürllüler için daha iyi sosyal ve profesyonel entegrasyon hakkı.

Türkiye, kendi koşullarında bu haklardan hangisine yakın? Çocuk işçiliği sorunu düşünüldüğünde, “çocukların ve gençlerin korunması” hakkına mı? Yoksa, maden sektöründe halen can alan ve devletin de yeterince tedbir almadığı, ilkel grizu

¹⁶¹ Beril Dedeoğlu 2006: a.g.e.

¹⁶² AK 2006: AB Sosyal ve Bölgesel İhtiyaçları Nasıl Karşılıyor?, AT Resmi Yay, , .Bürosu, Lüksemburg

sorununu karşılayacak “işyerinde sağlık koruma ve güvenlik” hakkına mı? Hangisine daha yakın? Yanıt verilmesi gereken soru bu galiba. Ancak bir konu var ki, herhalde Türkiye’de anlaşılması, yorumlanması kolay olmayacak: “İşçilerin bilgilendirilme, danışılma ve katılma hakkı”.

Türkiye, Avrupa’ya göre halen derin yapısal ve kurumsal bir farklılık yaşıyor. Küresel süreç bu farklılığı, yıkıcı darbeleleriyle derinleştiriyor. Derinleşen bu farklılığı istihdam sürecinde görmek mümkündür. Üretim ilişkilerinin toplumsal bağlamı etkileyen en belirleyici fonksiyonu, hiç kuşkusuz, emek ve istihdamdır. İşgücü talebinin emek arzının gerisinde kalması en büyük sorun. Teknolojinin işgücüne ikame oranlarının artması ve böylece istihdamın azalması sonucunda, bunun işletmeler için bir başarı öyküsüne dönüştürülmesi de kısa vadeli bir mutluluktur; Türkiye için bu mutluluk aldatıcıdır. Ölçek ekonomilerin/işletmelerin geri bağlantılarının (KO-Bİ’ler ve tarım dahil) zayıflaması/zayıflatılması ve istihdam önermemesi, işsizliğin ve yoksulluğun giderek artmasına¹⁶³, toplumsal bağlamın çözülmesine ve açlığı yaratan bir tahakkümlük modelinin yaşama geçirilmesine neden olmaktadır. Toplumsal ve işbölüşümünü soyutlayan, sermayenin merkezileşmesini önceleyen politikaların bumerang etkisi sadece talep daralmasını doğurmuyor; ondan da önemlisi, toplumsal dengelerin ve “yaratıcı iletişimsel ilişkilerin” bozulmasına da yol açıyor. Yaratıcı iletişimsel ilişkilerin¹⁶⁴ bozulması, diyelim ki Hollanda ve Hindistan düzeyinde ikili statülerin doğması, buna bağlı olarak uzlaşsız hak ve ihtiyaçların ortaya çıkma-

¹⁶³ TÜİK/DİE, işlilik oranının %11’ler düzeyinde olduğunu açıklıyor, ancak “ işgücüne katılma oranlarının” %48’ler civarında seyretmesi, düşündürücü olmalıdır. Çünkü çalışabilir(aktif) nüfusun yarısının işgücü dışında oluşu, sorunun içinden çıkılmaz olduğunu gösteriyor. (TÜİK 2005 İstatistik Yıllığı ve Çalışma İstatistikleri, Ank.)

¹⁶⁴ Yaratıcı İletişimsel ilişkiler kavramı, Habermas’ın siyaset felsefesi bağlamında geliştirmiş bulunduğu ve “uzlaşım yoluyla normlar ve değerler üstüne kurulmuş ortak karar alma biçimlerinin gelişmesinde iletişimsel eylem örüntülerinin önemini vurgulayan **iletişimsel eylem kuramına**” atf yapmak için kullanılmıştır. (David Held & Larry Simon 2006: Habermas-Frankfurt Okulu, DoğuBatı y.,Ank.;J.Habermas 1993: Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak,YKY,İst.; J.Habermas 1997: a.g.e.)

sı ve bunların dil yapılarının da bütün içinde ayrışması ve kümeleşmesi anlamındadır.

Bu nedenle denebilir ki, “istikrar” ve “yapısal uyum programları” ile orta dönemde çoğunluk üzerinde tahakküm kurularak sorunlar bastırılabilir, ancak uzun dönemde, ortaya çıkacak yapısal krizlerin de tohumları atılmış olur.

Piyasa gerçeği, her ülke için geçerli. Ancak siyaset, Habermas’ın betimlediği gibi “meşruiyet krizi”ne yol açmadan ve toplumsal dokuyu bir azınlık grup için parçalamadan da uygulanabilir. Toplumun gerçeklikleri ile bağdaşan, rasyonel gelişmeyi önceleyen, demokratikleşmeyi hızlandıran ve teknolojinin yaygınlaşmasını kolaylaştıran politikalar, dünya gerçeklerinin demokratik yorumudur.

Bu nedenle, Birliğe katılınsın ya da katılınmasın, katılma konusu, bir bakıma, o kadar da önem arz etmiyor. AB sürecinin en önemli ve vazgeçilmemesi gereken yüzü, en azından önerdiği demokratik standartların ve yapısal düzenlemelerin, koşullarımıza göre genişletilerek ki yapılabilirse, halkımıza kazandırılmasıdır. Bunun halk demokrasisi olarak tercüme edilmesidir. Böylece halkın ve kalkınmanın yolu da açılmış olacaktır.

Topluluğun Çoğulcu Demokrasi Yaklaşımı

Topluluğun, demokratik prensiplerine ilişkin taleplerinin, Türkiye’de farklı yansımalarla yol açtığını yukarıda açıklamıştık. Bu taleplerin, Türkiye için özel ve farklı bir misyonla getirilip getirilmediği hususu, topluluğun demokrasi anlayışının ve bu anlayışı doğuran nedenlerin bilinmesini gerektirdiği kadar, uluslar arası ticaretin niteliğini, gelişme doğrultusunu ve taleplerini görmeyi de gerektirmektedir.

Öncelikle fikir, ifade, inanç özgürlüğü ve çoğulcu demokratik standartlar, Topluluğun ve Avrupa yaşamının geçirdiği evrelerin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Rönesansın, Avrupa bilincini hümanizm ile mayalaması, din savaşlarının bir konsensusla sonuçlanması ile birlikte sanayileşmeyle genişleyen pazar süreci, hoşgörüyeye dayanan kültürel ortamın temel dayanağı ve günümüz Avrupa demokrasisinin hareket nokta-

larıdır.¹⁶⁵ Dolayısıyla, özellikle siyasal özgürleşme sürecini, Avrupalılaşma sürecinden ayrı düşünmemek gerekir. Birliğin, demokrasiye ilişkin talepleri, “Tek Avrupa” idealinin bir gereği ve mutabakatı olarak algılanmalıdır. Bu nedenle Birlik, OTP’de olduğu gibi, sosyal ve siyasal politikalarda da “iki viteli” pratiklere, farklı demokrasi uygulamalarına izin veremeyecektir. Birliğin uygulamalarına bakıldığında, bu mekanizmaların sadece bize dönük olarak çalıştırılmadığı, bizim dışımızdaki ülkelere de benzer bir misyonla gidildiği görülecektir. Çünkü “Kopenhag Kriterleri”, sadece Türkiye’ye engel olunmak için çıkarılmamıştır, tüm aday ya da üye ülkeler için geçerlidir ve referans kaynaktır.

1995 yılında Birlik için başvuruda bulunan Bulgaristan, ekonomik ve kurumsal alandaki yetersizliğine rağmen, özellikle Türk’lerin inanç ve kültürel kimliklerini rahatlıkla ifade edecek kurumsallaşmaya izin verdikleri için 12 yıl gibi kısa bir süre içinde, katılım sağlayabilmiştir. Avrupa, Yunanistan’ın Makedonya’ya karşı kültürel baza oturtulan beklentilerini hoşgörüyle karşılamamıştır. Bugün Makedonya, Birlik için aday ülkedir. Fransa, 1999 yılında “Avrupa Bölge veya Azınlık Dilleri Misakı”nı imzalarken ki bu anlaşma Türkiye ve Yunanistan tarafından henüz imzalanmamıştır, belirlenen 16 farklı dili “Fransa Dili” olarak onaylamıştır. Bu dillerle konuşuluyor, yazılıyor ve bu diller yayın-sanat konusu yapılıyor. İngiltere’nin İrlanda ile İspanya’nın Katalanya ve Bask Bölge’sine yönelik demokratik içerimleri, topluluk süreciyle hızlanmıştır. Örnekler, inanç alanıyla da ilgili olarak çoğaltılabilir.

Değerlere yönelik asıl dönüştürücü dinamik, ekonomik-teknolojik dünyanın çekirdeğindedir:

Avrupa’nın dünya pazarlarına ve özellikle çevre ülkelerine yönelik temel stratejisinin, jenerik teknolojilerle kazanacağı

¹⁶⁵ Avrupa modern çağa girerken yaşadığı din savaşlarına kadar, dinde (hristiyanlıkta) hertürlü farklı yorumu din dışı/dinden sapma olarak gördü. Özellikle, din savaşlarından sonra inançlara karşı toleranslı duruş, ortak bir konsensusa dönüştü. Osmanlı’da ise bu olgu ters bir süreç yaşadı; Osmanlı kuruluş dönemlerinde inançlara karşı daha toleransı idi. (Bernard Lewis 1996: Çatışan Kültürler, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul).

performansın, pazar üstünlüğüne dönüştürülmesi, tarımda ise mal ihracından çok, teknoloji ve bilgi ihracına yönelik yapıların güçlendirilmesi ekseninde geliyor. O nedenle, iktisadi koşullarla ortaya çıkan yeni ihtiyaçların doğurduğu denklem, çevre ülkelerinde satın alma gücü yaratmak stratejisine dayanıyor olmalıdır. Bu denklem, bilgi ve teknoloji ürünleri ihracını öne alıyor ve önemli kılıyor. Unutulmamalıdır ki bugün de tarihsel süreç, iktisadi sürecin izinden ilerliyor. Çevrenin kaynaklarında kontrolünü gerektiren mal, maden ticaretine dayalı merkantilizm ile hammadde alımına- ürün satımına dayalı sanayi ticareti dönemi bittiğine göre, bilgi ve teknoloji ürünler ticaretini destekleyecek ve bu yeni güç ilişkilerini yaşatacak ortamın hazırlanması, gelişmiş ülkeler için daha da önemli. Bu yeni dönem, çevre ülkelere yeni bir performans ve yeni yapı öneriyor: Satın alma gücü, yeni teknolojik ürünleri kullanabilecek gelişmenin sağlanmasıyla ortaya çıkacak bir sanayi döngüsü ve bu döngüyü besleyecek, sosyo-kültürel bir yapı.

Avrupa, bu performansı yakalamak için sürekli gömlek değiştirmektedir. Bunu doğrulayan göstergeler yok değil, 1974 yılı Paris zirvesi ile gündeme gelen AB Bölgesel Gelişme Politikalarının içeriği ile yeni dönemin temellerini sağlamlaştırmayı amaçlayan Lizbon Stratejileri-2002' nin ilk belirgin mesajı "... bilgi toplumu yaratmak için rekabet gücünün artırılması"¹⁶⁶ amacına yönelik.

Bilgi çağı ürünleri ticaretinin önem kazandığını gösteren ve üzerinde yeterince durulmayan örnek olay, tohumculukla ilgilidir. Türkiye'nin daha çok Avrupa piyasalarından sağladığı, yüksek teknoloji mallar içinde, tarım için kullandığı tohum ve diğer çoğaltım materyalleri de var. Sebzeçilikte kullanılan tohumun %90'ı¹⁶⁷ ile et tavukçuluğunda kullanılan çoğaltım materyalinin tamamı ithal ediliyor. Sadece bu iki kalem için yılda 400 milyon dolar düzeyinde ithalat gerçekleşiyor.

¹⁶⁶ www.dpt.org.tr : IX. Kalkınma Planı 2007-2013 Bölgesel Gelişme Politikaları ve AB'ye Ekonomik Sosyal Uyum Ö.İ.K.Raporu (Erişim: 07.02.2007).

¹⁶⁷ TKİB 2004: a.g.şura.

Melez (Hibrit-F1) olarak üretilen yeni tohum ticaretinin dayandığı teknoloji, bu çoğaltım materyallerinin(tohum v.s.) sadece bir üretim periyodunda kullanılabilir olmasına ve ikinci üretim döneminde kullanılamamasına dayanıyor. Geleneksel çoğaltım materyallerinin yaklaşık olarak 4 yıllık dönemler için kullanılabildiği düşünüldüğünde, miktar açısından piyasa hacminin en az 4 kat arttığını, yeni teknoloji mal değişim değerinin buna eklenmesiyle de, ortaya, dikkate değer bir maliyet çıkardığını gösteriyor.

Sadece bitkisel üretimde kullanılan tohumun dünya dışsattımına konu olan tutarı 3,5 milyar dolar ve bu pastadan özellikle ABD, Hollanda, Fransa ve Danimarka önemli paylar almaktadır¹⁶⁸.

Sonuç olarak Avrupa ve diğer gelişmiş ülkeler, teknoloji tabanlı bir yapısal gelişme stratejisini, yeni ve farklı bir üstünlük potansiyeline dönüştürebildiler. Türkiye'nin bu performansı dikkate alan bir ilişkiler sistemi ve stratejisi geliştirmesi, onun uluslar arası konumunu da tayin edecektir. Türkiye'nin önünde iki yol var:

Ya, küresel sistemin DB ve İMF gibi kurumlarıyla önerdiği gibi, ülkeyi küresel şirketlere açacak, sermaye faktörünü insanın önüne koyacak ve ekonomik –sosyal döngüyü sadece küçük bir mutlu azınlık çemberinde tutarak, iki kesimli ve iki kutuplu ve teknoloji üretemeyen, değerlerine sırtını dönmüş, çatışmacı bir toplumla yaşamaya razı olacak,

Ya da, önce insanından başlayarak değerleriyle barışacak, özün gürleşmesi (*özgürleşme*) ile birlikte ve fırsat eşitliği temelinde sermayenin güç-etki akışını halk yararına değiştirecek, her yurttaşın kararlara ve kaynaklara erişimini mümkün kılacak, araştırmacılığı, verimliliği ve etkinliği kitleselleşmiş bir çaba içinde geliştirecek bir demokratikleşme sürecini seçecektir.

Yukarıda belirlediğimiz birinci yol, siyaseti popülizmin karanlık dehlizlerine iterken, ikinci yol ise, aklın dayanışmacı ruhunu keşfedecektir.

¹⁶⁸ TKİB 2004: a.g.şura.

AB ile İlişkilerde Üç Temel Stratejik Yanlış

İktidarların AB ile ilişkilerinin ve bunu kamuoyuna yansıtırma biçiminin, günümüzdeki tartışma ortamını alevlendiren bir etkisinden de söz etmek gerekir. Bu etki, katılım sürecinde ortaya çıkan üç temel stratejik yanıştan kaynaklanmakta:

AB'nin ne anlam ifade ettiği ve hangi araçlarla çalıştığı, nasıl bir kültürel ortamdan beslendiği, nereye varmak istediği konularında halk yeterince bilgilendirilmedi. Aksine, işsizliği halen %11'ler düzeyinde yaşayan Avrupa'nın halen kendi içinde bile hazmedemediği "emeğin serbest dolaşımı" konusunda, halkın istihdam beklentilerini pompalayan bir tanıtım yolu seçildi. Üye olununca, "Avrupa kapıları sonuna kadar açılacak" beklentisi, bu konuda siyasilerin katkılarıyla reel bir hak talebine dönüştürüldü. Yaratılan bu iklime karşın, anılan dönemde ve halen, resmi istatistikler, sanki istihdam cennetinde yaşıyormuşuz anlamına gelecek bir işsizlik tablosu sergiliyordu ve işsizlik sorununun boyutlarını gizliyor gibiydi. 1990'lı yıllarda, Fransa'da işsizlik %13'ler düzeyindeyken, bizde %7'ler oranında gösterilerek, istihdama ilişkin olarak halkın somut ve yakıcı ihtiyacı ile devletin iyimser tanımlaması arasında derin bir çelişkinin yaşanmasına da neden olunuyordu. Bugün de benzer yaklaşımın devam ettiğini belirtmek mümkün, çünkü DİE/TÜİK, ilerideki bölümlerde açıklanacağı gibi işgücü çatısına ilişkin bir tuzak soru¹⁶⁹ ile ortaya çıkan sonuçlarla, 2004 yılı için işsizliğinin %10,3'ler düzeyinde yaşandığını açıklıyor¹⁷⁰. Bunun böyle olmadığını, %48'ler düzeyinde seyreden "işgücüne katılma oranları" da gösteriyor zaten. Çünkü, bu oranlar, Avrupa'da %70'ler düzeyindedir.

İkinci stratejik yanlış ise politikacı diliyle gelişti; yıllarca kendilerince uygulanan yanlış politikalara tekabül eden sorunlarımız için "toplun olarak biz yarattık, değiştirmek gerekir" demek yerine, sorunların ağırlığı, "AB tarafından müdahale

¹⁶⁹ İşgücü anketlerinde, "işgücüne dahil olmayan" bir grup vardır. "İş bulma ümidi olmayan" kesim, emekli, öğrenci, ev kadını v.s. ile bu gruba dahildir. "çalışma durumunda olup da iş aramayanlar bölümü"ndeki sorular, çalışmıyorsanız ama iş bulunması halinde çalışır mısınız? Biçiminde sorulsa, sonuçlar daha farklı çıkmaz mı?

¹⁷⁰ TÜİK 2006:İstatistik Göstergeler, CD no:2999,Ankara

edilen veya değiştirilmek istenen bir cıvata" düzeyine indirgen-
di. Özellikle gıda güvenliğine yönelik talep edilen standartlar,
Avrupa'nın çıkarmış olduğu bir "tarife dışı teknik engel" düze-
yine indirgenirken, sorunların temeline inilmeyi gerektiren
analitik değerlendirmelerin önü de tıkanmış oldu. Böyle olun-
ca, her olgu ve olay, "bize karşı hazırlanmış bir komplo" hava-
sında tartışıldı. İhraç tarımsal ürünlerimizin önemli bir dilimini
tehdit eden aflatoksin sorunu örneğinde, tarladan-tüketiciye
tüm sürece müdahaleyi gerektiren önlemler bağlamında, hem
seçenekler halinde üretim politikaları geliştirilmedi, hem de
üretici organizasyonunu kolaylaştıracak olan örgütlenmelere
ve alt sektör planlamalarına gidilmedi; "kümelenme" gibi mü-
dahale araçları varken bile. Oysaki bu çalışmalar, üretim, en-
düstriyel işlem ve pazarlama kanallarını denetleyenlerin, tüm
paydaşların katılımını kaçınılmaz kılan, sorumluluk ve sabır is-
teyen işlerdir.

Üçüncü ve bize göre en büyük stratejik hata ise Babacan'ın
ancak Aralık 2006 tarihinde askıya alınan 8 faslın ardından
verdiği demeçle, "... tam üye olmayacağız diye, çocuklarımıza,
torunlarımıza daha kötü bir Türkiye mi bırakacağız? Onların
zehirleneceği, kimyasal maddelerle, kanserojen maddelerle
daha çok haşır neşir olacakları bir Türkiye mi bırakacağız?...
Avrupa Birliği istiyor diye bunu yapmak zorunda değiliz. Gele-
ceğimiz söz konusu. Kendi evimizi kendimiz temizlemeli-
yiz..."¹⁷¹ görüşlerini 2-3 yıllık bir gecikme sonunda açıklaması
ile doğdu. Biz, bütün bu işleri kendimiz için yapıyoruz yaklaşı-
mı, başından beri sergilenmeliydi. Amaç, sadece AB'ne üye ol-
mak biçiminde tanımlanmamalıydı, "Avrupa'lı gibi düşünmek"
olmalıydı.

Bazı yaklaşımları, katılım sürecini çalıştırma pozisyonları ve
önemli bazı konularındaki politika tercihleri ile AB tartışılabil-
ir. Dönemin gazetelerinde¹⁷² de yayımlanan 2001 tarihli
KOB'in bir maddesine göre Birlik, "... Türkiye serbest piyasa
ekonomisinin gereği olarak, İMF ve DB'nın onayladığı yapısal
uyum reformlarını sürdürerek özelleştirmelere hız vermeli,

¹⁷¹ Başmüzakereci Ali Babacan'ın M.A. Birand ile mülakatı. Ocak 2007
tarihli Radikal-Kriter Dergisi.

¹⁷² 08-09.11.2000 tarihli Hürriyet Gazetesi, İstanbul.

serbest bölge uygulamalarını genişletmeli ve yabancı sermaye yatırımları önündeki engelleri kaldırmalıdır...” talebini dile getirir. Aslında AB’nin özelleştirmeye ilişkin bu talebi ile ulaşmak istenen tablo arasında gerilim doğuracak bir öneri niteliğinde. AB’nin sosyal politikalarına içerilen fırsat eşitliği, kesimler arası kohezyon (*ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması anlamında, AK-1998 Tebliği*) gibi ilkeleri ile çelişen sorunlu bir ifade olduğu kadar, iktidarlarca, özelleştirme dışında farklı opsiyonlar geliştirilmediği için dışarıdan getirilen önerilerin tek geçerli seçenek olarak tarafımızca kabul gördüğünü de düşündürüyor. Ayrıca, rasyonellik ile mülkiyet arasında bir korelasyon aramak çok da doğru değil. İşin başka bir boyutu daha var: İlerideki bölümlerde tartışacağımız gibi özellikle tarımsal KİT’ler, özel sektör yerine kaynaklara en yakın olan yararlanıcılara, tarım üreticilerine devredilebilirdi. Çünkü, Avrupa örneği de tarımsal endüstrinin üreticiler/kooperatifler kontrolünde geliştiğini gösteriyor¹⁷³.

Benzer bir yaklaşım, Türkiye tarımsal destek sistemine ilişkin olarak getirilen önerilerde de yaşanıyor. DB’nın uygulamakta olduğu Tarımsal Reform ve Uygulama Projesi/ARİP(*Agricultural Reform Implementation Project*) ‘in önemli bir bileşeni olarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD), DB’sınca savlanan “Tek Ödeme Sistemi” ne uygun bir biçimde, 2001 yılından itibaren uygulanmakta. DGD, 2000’li yıllara kadar politikacıların özellikle seçim dönemlerindeki tercihlerine endekslenerek verimsiz bir biçimde kullanılan “girdi sübvansiyonu” ve “fiyat destekleri” ne alternatif olması savıyla getirildi. Üretimden bağımsız ve arazi varlığı miktarına oranlanarak verilen DGD, böylece kırsal kesimde, varolan gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştiren bir mekanizmaya dönüştü.

DGD’nin, ABD ve AB uygulamalarından farklı olarak 2004 yılı itibariyle toplam desteğin %70,5 oranında kullanılması¹⁷⁴,

¹⁷³ KOB’nin imzalandığı 2001 yılında, Yem Fab., TSEK ve Gübre Fab özelleştirilmiş, ancak özelleştirileceği ifade edilen Şeker Fab. İle EBK konusunda henüz uygulamaya geçilmemişti.

¹⁷⁴ TKİB 2004: a.g.şura. (Şura Çalışma Belgesine göre TKB’nın DB’na ilettiği bir strateji belgesinde DGD oranlarının 2006-10 döneminde %45’lere düşürüleceği belirtiliyor.)

ki AB’de bu oranlar %10’ları geçmiyor, üretim yapılarıyla ilişkilendirilmemesi ayrı bir sorun¹⁷⁵.

Bu destek sisteminin AB’yi ilgilendiren boyutu, OTP’lerdeki ortak pozisyon (OP)nun bir gereği olarak, tarımda doğrudan ödeme sisteminin yerleştirilmesi konusundaki beklentileri, kararlarıdır. AB, doğrudan ödemeyi (telafi edici ödeme), daha rekabetçi bir tarım sektörünün oluşturulması yönünde, kotalara konu olan ürünleri için kullandığı gibi gıda güvenliği açısından hijyen standartlarına uygun üretim gerçekleştiren üreticilere yönelik olarak da kullanmakta. Dolayısıyla, DGD’lerin kullanım oranları ve kullanım biçimiyle ilgili olarak, Türkiye tercihinin önem kazandığı ve bu tercihe göre farklı önermelerin mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Sorun, AB talebiyle ortaya çıkmıyor, Türkiye’nin onu yorumlayış biçiminde ve dünya uygulamalarına nazaran ortaya çıkan sapmalarda, yatıyor.

Sonuç olarak, Türkiye’nin bu tercihini daha verimli ve sosyal denge doğuracak alanlarda kullanmadığı, aksine sosyal dengeyi bozacak bir yönelime girdiği, böylesine yanlış bir politikayı, AB ilkeleriyle ters düşecek biçimde tercih ettiği anlaşıyor.

Oysa ileride de açıklayacağımız gibi DGD, özellikle bireysel üretim şansı bulunmayan küçük üreticilerin kaynaklara erişimini kolaylaştıracak, üretim rasyonelini artıracak alanlarda kullanılabilirdi. Kırsal kalkınma amaçlarına da uygun bir model olarak, küçük üreticilerin gönüllü kararları ile oluşturacakları ortak işletmelerinde (örnek: *birkaç küçük üreticinin süt inekeçiliği ortak işletmesini kurması gibi*) kaliteli üretimlerini, bu araçla özendirmek mümkün olabilirdi.

Başka bir sorun, AB katılım süreci dışında da yaşanıyor. Tarımsal destek düzeyinin belirlenmesi, buna örnektir. Sorun, tarımsal destek sisteminin DTÖ kararları doğrultusunda çalıştırılması düşüncesiyle, destek miktarına ilişkin düzeyin, DTÖ limitlerinin altında tutulmasında yatmakta. Çünkü DTÖ’ nün kırmızı kutuya aldığı destek konusunda, “de minimis” (asgari destek) fırsatını da sunmakta. Bu kurala göre GOÜ’ ler, ürün ge-

¹⁷⁵ Hükümet’in 2008 Mart ayında yapmış bulunduğu ve henüz içeriğini belirtmediği açıklamasında, yeni bir destek sisteminin getirileceği ve DGD’nin kaldırılacağı ifade edilmiştir.

lişlerinin %10'u düzeyine kadar olan bir miktan, tarımsal destek olarak kullanabilirler, ayrıca "yeşil kutu"ya alındıkları için kırsal kalkınma ve kırsal altyapı faaliyetlerine yönelik destek miktarını artırabilirler. Dolayısıyla 2004 yılında kullanılan 2,5 milyar dolar düzeyindeki destek miktarı¹⁷⁶, aynı yıl için gerçekteleşen tarımsal gelir (34 milyar dolar) dikkate alındığında¹⁷⁷ "de minimis" kuralına göre fiili destek düzeyinin artırılabilereğı sonucu çıkmakta. Türkiye bunu artırmadı ve suçu bu alanda DTÖ'ye yıkmak çok da doğru değil. Bu işlemden ve bu anlamda, DTÖ'nün bir kabahati ya da müdahalesi olduğu söylenemez.

AB ile müzakerelerde ve müzakereye taraf bir ülke olarak, seçenek üretebilmeliydik ve kendi koşullarımıza uygun pozisyonlar geliştirebilmeliydik.

"Ulusal Kalkınma" Gözden Düşerken "Kırsal Kalkınma" Önem Kazanıyor

1970'li yıllarda, Türkiye ile birlikte Meksika, Brezilya, Güney Amerika ve Asya (Bangladeş, Pakistan, Hindistan ve Tayvan v.s.) ülkeleri de bir dizi kırsal kalkınma pratikleri yaşadılar.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan bütün bu ülkelerin o döneme ilişkin özellikleri, bu süregen yapıyı besleyen ortak bir damarla tanımlanabiliyordu: "Demografik Geçiş Süreçlerini" tamamlamamışlar, başka bir deyişle, nüfus artışını hızlandıran dinamikleri dönüştüremedikleri için kırsal alanlarından kaynaklanan "sınırsız işgücü arzı"na karşılık gelecek sanayi talebini yaratamamış, kentlerini birer "teknoloji ve bilgi üssüne" dönüştürememişlerdi. Kısacası, "eşitsiz gelişmeyi" durduramamış, gelir dağılımını iyileştirememiş ve kesimler arası kutuplaşmayı dizginleyememişlerdi.

Tüm az gelişmiş ülkelerin ortak kaderine dönüşen bu olgu, uluslararası kuruluşların gündemine taşınacaktı. Biri BM'in diğeri de GATT'ın (yeni adıyla DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü) gözetiminde olmak üzere Rio ve Uruguay'da iki önemli konferans gerçekleştirilecekti.

¹⁷⁶ TKİB 2004: a.g. şura

¹⁷⁷ DPT 2005: a.g. uluslararası göstergelerden hesaplanmıştır.

1992 yılında sonuçlanan BM- Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, tam da bu bilince oturarak, “denetimden uzak tutulan topluluk/grup ve hareket kalkınması” na özel bir vurgu yapacaktı. Kamunun kırsal alan politikalarına yönelik müdahalelerine bağlı olarak kaynak tahsisinin, yerinde, zamanında ve yeterince yapılmadığı, öncel bir neden olarak kabul görecekti. Dahası, hatalı kaynak tahsisinin yol açtığı ve dezavantajsız kesimleri etkileyen negatif büyümeden bile söz edilecekti. Rio Konferansı için önemli başka bir konu da, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına ilişkin bileşenin öne çıkarılması oldu. Bu nedenle doğal kaynak yönetimi, başlı başına bir bölüm olarak incelendi¹⁷⁸.

Rio Konferansının, özellikle ve sadece ülkelerin içsel-bölgesel sorunlarını bağlam olarak aldığı ve GÜ’ler ile GOÜ’ler arasındaki eşitsiz piyasa ilişkilerini veri almadığı anlaşıyor. Bu yaklaşım, kırsal alan sorunlarının lokal müdahalelerle çözümlenebileceği ve makro politika tercihleri ile etkileşimin söz konusu olmayacağı kabulüne dayanıyor. Ancak biliniyor ki, GOÜ tarımının ortak özelliklerinden birine dönüşen küçük işletmeleri, merkez ülke işletmelerinin ölçek ve tekeli imtiyazından doğan rekabet baskısına yanıt veremiyorlar ve bu verili ortamda veremeyecekler de.

Tablo:1, AB ülkeleri ile Türkiye tarımının performansını göstermesi açısından ilginç olmalı; birim başına tarımsal işletme büyüklüğü ile tarımsal destek miktarı, AB ülkelerinde Türkiye’nin iki katından fazla; AB’de birim aktif nüfus başına tarımsal gelir ise Türkiye’nin onbeş katına ulaşmakta.

Tablo:1 AB ve Türkiye Tarım Özellikleri (Bazı Göstergelerde)

	Tarımsal Aktif Nüfus Başına Gelir \$	Tarımsal İşletme Büyüklüğü, Da	Toplama Göre Sektörel İstihdam %	Kişi Başına Tarımsal Destek Miktarı\$-2005
AB-25	30 000	180,0	5,4	280
Türkiye	2 000	59,1	30,0	105

Kaynak: Eurostat ve Turkstat ve OECD’den derlenmiştir-erişim:28.12.2006

¹⁷⁸ Çevre Bakanlığı 1997: BM- Çevre ve Kalkınma Konferansı-92, Ankara.

GÜ'ler, tarımsal ürün fiyatlarını, işletmelerinin maliyet kazandırıcı ölçek performanslarıyla ve DTÖ anlaşmalarına rağmen halen yüksek tutulan desteklerle, GOÜ'lerin rekabet edemeyeceği düzeylere kadar indirilebilmektedirler. Tablo:2'de bu işleyişi açık olarak görmek mümkündür. 1985-2004 döneminde, Türkiye'nin tarımsal ürün ithal fiyatları, 1994= 100 değerine göre, 194.1'den 97.8 endeksine düşerken, ithal edilen tarımsal ürün miktarı ise 323.6 endeksine (3.2 kat) yükselmektedir. Başka bir anlatımla, fiyat düşürücü araçlara yeterince sahip GÜ'ler fiyat indirince, rekabet şansımızın azaldığı ürünlerde ithalat artmakta; daha yüksek oranlarda fiyat düşüremediğimiz için ihracat miktarlarında ise aynı oranlarda artış mümkün olmamaktadır.

Öyle ise GOÜ tarımındaki performans düşüşünde, Rio Konferansında değinilmeyen dışsal faktörlerin önemli bir etkisi var ve bu etki, aynı zamanda GOÜ tarımını dönüştüren, geriletken dinamiklere sahip.

Dışsal etkiyi, sadece GÜ'lerin tarım performansı ile açıklamak yeterli değil. Dünya ölçeğinde güç kazanmış tarım-gıda şirketlerinin rekabet baskısını da hesaba katmak gerekir: Örnekleme gerekirse, Wall Mart (ABD) ve Carrefour (Fransa) gibi perakendeci iki firmanın 309.2 milyar dolar olarak belirlenen 2004 yılı satış gelirleri¹⁷⁹, Türkiye'nin aynı yıl için belirlenen 301.5 milyar dolar düzeyindeki cari yıllık toplam gelirden fazla¹⁸⁰. İki firma, Türkiye ile eşdeğerde bir gelir ve iktisadi etkinlik hacmine sahip.

Tablo:2 Türkiye Tarımsal Dış Ticareti Fiyat ve Miktar Endeksleri,

Yıl	Fiyat Endeksi		Miktar Endeksi	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1985	77.1	194.1	93.6	25.0
1990	98.3	118.7	86.2	158.6
1995	99.4	120.0	95.3	163.1
2000	98.2	76.8	86.0	266.2
2004	112.5	97.8	126.6	323.6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-004, yayın No:0535'den derlenmiştir.)

¹⁷⁹ www.agribusinesscenter.org/docs/kraft_1.pdf (erişim: 17.01.2007)

¹⁸⁰ DPT 2005: a.g.eko. göstergeler.

GÜ'lerin ya da onlarla birlikte, dışalım için partner alınan uzmanlaşmış diğer ülkelerin maliyet kazandırıcı dinamikleri¹⁸¹, GOÜ'lerin rekabet şansını düşürdüğü gibi yanlış strateji nedeniyle, ürün arzı ve verimliliği üzerinde de dolaylı bir etkiye dönüşmekte, böylece GOÜ üreticisi, hem ekim alanlarından çekilmekte, hem de uluslar arası pazarın dışına itilmekle piyasaların verimliliği uyarıcı etkisinden yararlanamamakta. Bu sürecin işleyişini ayçiçeği tarımı örneğinde görmek mümkün:

Türkiye için bitkisel yağ üretiminin en uygun seçeneği ayçiçeği, çünkü Türkiye'nin her ekolojik kuşağında yetiştirilebiliyor. Yağ içeriği de yüksek. Buna rağmen, iç fiyatlara oranla dış fiyatların %36'lara kadar gerilemiş olması sonucunda, toplam ayçiçeği üretiminin %53'ü ithal edilmekte ve ithalat giderek artmaktadır. Sonuç olarak, 2003 yılına göre 2004 yılındaki ithalat artışı, %26 oranına yükselmiştir (Tablo:3). İthalatı zorunlu kılan bir diğer etken de makroekonomik politika tercihidir; dolaylı vergi kaynağı olarak görüldüğü için uluslararası piyasalara nazaran yüksek tutulan akaryakıt fiyatlarının yüksekliği, diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi, ayçiçeği üretiminde de maliyet artışının önemli bir nedenine dönüşmektedir.

Son yirmi yıllık dönemde (1985-2004) ayçiçeği üretiminde %30'lara varan bir verimlilik artışı sağlanmış olmasına rağmen, üretim alanları %15'ler düzeyinde daralmış ve trend, ayçiçeği lehine çalışmamıştır (Tablo:4). Bu süreç, ayrıca bitkisel yağ talebinin giderek geliştiği bir piyasa ortamında ilginç olmalıdır. Helva para etmediği için "yağ" ve "un"un var olmasının önem arz etmediği anlaşıyor. Dış fiyat baskısına akaryakıt fiyatları yanında, diğer iç politika tercihleri de eklenince, üretimin ve sektörün yeniden biçimlendiği görülüyor. Diğer iç politika tercihi olarak işaret edilen konu, DTÖ-Tarım Anlaşması gereği tarımsal ürünler için uygulanan gümrük indirimlerinin uygulanış biçimidir.

¹⁸¹ Dışalım için diğer hedef ülke kavramından, GÜ olmadığı halde, kendi üretimleri için sübvansiyon ya da diğer kamusal destek sağlayan ülkeler anlaşılmalıdır (Ukrayna, Çin gibi).

**Tablo:3 Ayçiçeğinde Talep, Üretim ve Maliyet İlişkisi Değer:
1998 Fiyatlarıyla**

	2003	2004	Değişim%
1.Talep (ton)	1022	1376	%35
2.Üretim(ton)	800	900	%13
3.Talep Açığı(ton),1-2	222	476	%114
İthalat Miktar(ton)	381	479	%26
Üretime oranı(%)	48	53	-
Üretim Değeri (YTL/ton)	185,67	185,69	%001
İthalat Bedeli (YTL/ton)	67,55	67,59	%006
İthalat bedeli/Üretim değeri(%)	36	36	-

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler-2006'dan derlenmiştir.

2005 yılına kadar gerçekleşen gümrük indirimi sürecinde, DTÖ anlaşmalarının bir gereği olduğu savıyla, ayçiçeği örneğinde de yaşandığı gibi tarım ve genel ekonomi için yüksek katma değer öneren bazı temel ürünlerde, öngörülenden de yüksek oranlarda, gümrük indirimi gerçekleştirildi. Aslında bu operasyon, bir iç politika tercihine dayanıyordu ve DTÖ'nün bu anlamda ve bu ürün grubu için herhangi bir talebi de söz konusu değildi.

Türkiye, tüm tarım ürünleri ithalatında, basit ortalama olarak, %24 ve her ürün için en az %10 düzeyinde bir gümrük indirimi taahhüt etmesine rağmen, ayçiçeğinin de içinde bulunduğu yağlı tohumlarda %35'lere varan indirim gerçekleştirerek¹⁸², bu ürün grubunun piyasa içindeki kırılganlığını derinleştirmiş ve piyasa yarışından çekilindiğini göstermiştir. Talep esnekliğinin yüksek olduğu temel bir üründe, geri çekilmeyi hızlandıracak politika uygulamalarının mantığını kavramak, biraz güç olsa gerek. Olan oldu, sıtmaya yakalanmak bekleniyordu, ancak ölüm seçildi.

Yeniden Rio Konferansının paradigmaların dönersek, konferans algısının özellikle dışsal etkiler ve bu etkileri doğurmaya

¹⁸² Erol H. Çakmak ve Halis Akder 1999: DTÖ-Tarım Anlaşmasının Yeni Görüşme Dönemi..., TKİB, Ankara

muktedir GÜ bağlamında geçici körlük yaşadığı ortadadır. Dolayısıyla, GOÜ'lerin sadece tarımsal ve genel yönetsel gibi içsel sorunlarını betimlemek, sorunu açıklamamaktadır.

İlerideki bölümlerde göreceğimiz gibi, Rio- Çevre ve Kalkınma Konferansının bu bilinen algısı, kırsal kalkınma politika kapsamının sadece kalkınma faaliyetinin uygulandığı mekanlarla sınırlı tutulmasının veya sektör politikalarıyla ilişkilendirilmemesinin de mantığını sergiler gibidir. Lokalize olmakla, küresel dinamiklerden kaçılabilir de kalkınma başarılabılır mı?

Dolayısıyla, küresel stratejilerle-yerel kalkınma arasındaki antagonizma, akılcı çözümler bulunmadığında, strese dönüşebilir.

Kırsal kalkınma açısından asıl önem kazanan süreç, 1986-1994 Uruguay Turu sonucunda kurulan DTÖ' nün yaptırımları ile başladı ve DTÖ, tarımsal ticaretin serbestleşmesini istedi. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 147 üyeli DTÖ, 1995 yılında imzaladığımız "Tarım Anlaşması"na göre tarımsal iç desteklerde ve gümrük tarifelerinde indirim sağladı, buna karşılık izin verilen destek grubuna alındığı için "yeşil kutu"ya giren kırsal kalkınma faaliyetlerine ise imkan tanıdı. Böylece, kırsal kalkınma, uluslar arası bir anlaşmanın önemli bir konusu haline geldi.

Tablo:4 Ayriceğinin Ekim Alanlarında ve Verimliliğinde Gelişmeler

Yıl	Verimlilik		Ekili Alan	
	Kg/Da	Index,85= 100	Ha- bin	Index,85= 100
1985	124	100	643	100
1990	120	96	716	111
1995	154	124	585	91
2000	148	119	542	84
2004	163	131	550	85

Kaynak: TÜİK: Tarım İstatistikleri Özeti(1985-2004), 2006'dan derlenmiştir)

Aslında gündem, "etkinlik kaybı"na yol açtığı savıyla kamusalı dışlayan "serbest piyasa düzeni" yaklaşımı ile "kamu müdahalesi"ni meşrulaştıran "kırsal kalkınma"nın gerilimini yaşayacak nitelikte: Çünkü, serbest piyasa önermesi, "kaynak-

ların yanlış tahsisini” her türlü kamusal müdahalenin sonucu olarak gören mantıktan kaynaklanıyor.

“Serbest piyasa düzeni”nin her katılana fayda sağladığı varsayımı, günümüzde de savunulan ve S. Mill, A. Smith ve Ricardo’nun önerdiği “karşılıklılık ilkesine” (karşılıklı çıkar ilişkisi ilkesine) dayandırılıyor ve bu ilke “...serbest piyasa ekonomisi birey olsun, ülke olsun, tüm katılanlara girdikleri bütün iradi ekonomik ilişkilerde kazanç sağlar...” biçiminde tanımlanıyor.¹⁸³

DTÖ’nün, “yeşil kutu” ya aldığı için kırsal kalkınmaya izin veren yaklaşımının gerisinde, kırsal kalkınmanın sadece yerel bir faaliyet olarak tanımlanmasının, sadece bir yerel program olduğu algısının payı, yüksek olmalı. Yoksa, ileri bağlantıların kurulmasını öngören makro politika tercihlerini, tarımsal sanayi katma değerinin kırsal alana yönlendirilmesi tedbirlerini ve genel olarak “güç-etki akışı”nın yön değişimini amaçlayan kırsal kalkınma siyaseti gündemde olsaydı, böylesine bir kararın alınması mümkün olabilir miydi? Aslında DTÖ’nün, bir önceki cümlede kurgulanan tarımsal yapının inşasını engelleyecek, doğrudan bir yaptırım yok. İlk fazda, bu alandaki operasyonel görevin, İMF ve DB’na ihale edildiği anlaşıyor. Ancak bir sonraki faz daha önemli, çünkü ikinci fazda, İMF ve DB ikilisinin operasyonel kararlarına karşı seçenek üretemeyen, dahası, bu kararlara yatkınlaşan hükümetlerin tutumu, sorunları, daha da ağırlaştırıyor.

1995 yılında yürürlüğe giren DTÖ anlaşmaları, serbestleşen dünya tarım piyasalarında, geleneksel “güç-etki” akışının yönünü değiştirmeyi amaçlamıyor. Çünkü, serbest piyasa düzeni eşit ya da saf rekabet koşullarında çalışmıyor ve piyasa sonuçlarını halen güç ilişkileri tayin ediyorsa, ancak “eşitsiz gelişme”nin derinleşen simetrisinden söz edilebilir.

Burada belirtilmesi gereken, özellikle DTÖ tarafından “serbest piyasa düzeni”nin gereği olduğu belirtilerek ısrarla düşürülmesi önerilen tarımsal ürünler tarife oranlarının, GÜ’ler tarafından, kendi koruma vasıflarını geriletecek ölçülerde düşürülmemiş olmasıdır. Bunda, indirim için esas alı-

¹⁸³ Albert O. Hirschman 1996:a.g.e.

nan 1986/87 dönemi tarife oranlarının yüksek bildirilmiş olmasının etken olduğu bilinmektedir. GÜ'ler ayrıca destek miktarlarını da yüksek tutmaktadırlar: 2002 yılı itibariyle, tarımsal nüfusta kişi başına destek miktarı ABD'de 317, AB'de 304, OECD ülkelerinde 283, Japonya'da 438 ve Türkiye'de 113 dolardır¹⁸⁴.

Madem, destek piyasa bozucu bir etkindir, örnek olarak Türkiye'ye nazaran Japonya'da 4 kat, ABD, AB ve OECD ülkelerinde ortalama olarak 3 kat daha yüksek oranlarda uygulanmasının nasıl bir açıklaması olabilir?

DTÖ tarım anlaşmasının 1995 başlangıç yılına göre 2004 yılında, Türkiye'de tarımsal destek miktarı %44 oranında gerilerken, AB'de %9 arttığı görülmektedir (Tablo:5). Türkiye tarımsal destek miktarı, 1995/96 başlangıç yılında, cari fiyatlarla, GSMH' nın %2,5 düzeyinden, 2004 yılında %08 düzeyine düşüyor.¹⁸⁵

Tablo:5 AB ve Türkiye'de Yıllara Göre Tarımsal Desteğin Değişimi(Milyar\$)

Yıl	Türkiye		Ab	
	Miktar	Index,	Miktar	Index
1995	4.6	100	51.0	100
2000	6.2	135	56.5	111
2004	2.6	056	55.8	109

Kaynak: TKİB-II. Tarım Şurası, Sibel Tan-FEOGA ve Türkiye ve Rahim Yeni-T.Des'den derlenmiştir.

Sonucunda, DTÖ direktiflerinin ABD ve AB için kısıtlayıcı etkisinden söz etmek mümkün görünmüyor.

"... ABD'nin tarım pazarını rekabete açıcı etkisi sınırlı kalmıştır. Süt ürünleri ve şeker gibi hassas ürünlerde,

¹⁸⁴ Rahim Yeni ve Celile Dölekoğlu 2003: Tarımsal Destekleme Politikalarında Süreçler ve Üretici Transferleri, TKİB, Ankara

¹⁸⁵ Destek oranına hesaplamasına ilişkin GSMH miktarı, DPT Uluslararası Ekonomik Göstergeler-2005'den alınmıştır.

liberalizasyona gidilmemiştir... Sığır etindeki gönüllü ihracat kısıtlamaları tarifeye çevrilmiştir... AB, pazara ulaşım konusunda tarifelendirmede zorluklarla karşılaşmıştır. Anlaşmanın yapılabilmesi için tahıl ithalatı için değişken ödeme kılık değiştirmiş şekliyle kabul edilmiş ve OTP'nin devamı sağlanmıştır. Meyve ve sebze ithalat rejiminde kullanılan referans fiyatlarının ismi giriş fiyatı olmuş ve eski rejim uygulamada kalmıştır. Pazara ulaşımında, herhangi bir değişim olmadığı gibi, ulaşım da kolaylıkta da gelişme olmamıştır. Tarife oranları kotaları, AB'nin ikili anlaşmalarla sağladığı ulaşımı aksettirmekte ve kota üstü tarifelerle AB'ye ihracat (*artık*) imkansızdır"¹⁸⁶.

Biliniyor ki GÜ ve GOÜ ekonomileri farklı güç kategorilerini tarif ediyor ve doğan piyasa kazançları eşit oranlı değil:

"...1970-2000 zaman aralığında kişi başına ortalama yıllık gelir, en zengin ülkelerde %2,1 oranında artarken, en yoksullarda artış %0,2 düzeyinde kalmıştır..." Bu nedenle, gelişmiş Kuzey Ülkeleri ile G22, G33 ve G90 olarak örgütlenmiş bulunan az gelişmiş Güney Ülkeleri arasında, DTÖ ticari kurallarına ve ticaret sonuçlarına ilişkin olarak ortak bir "mutabakat" sağlanamadığı bilinmektedir. Güney ülkeleri, Cancun'da düzenlenen DTÖ toplantısında, "...AB ve ABD'nin ihracata sağladıkları sübvansiyonları ileride tamamen kaldırmalarını ve iç destekleri (özellikle AB ve ABD tarafından yüksek tutulan tarım destekleri) sınırlandırmalarını kararlaştırmayı başarmışlardır. Bu süreç, Kuzey ile Güney arasındaki teknolojik farklılaşmaya dayalı rekabet gücü sapmalarından ..." doğmaktadır"¹⁸⁷.

DTÖ ile gerçekleştirilen tarım anlaşmaları çerçevesinde, tarımsal ürünlerin serbest dolaşımını sağlayacak olan "pazara giriş kurallarına uyum", "ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması/sınırlandırılması", "yurtiçi desteklerin azaltılması" ile "sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin alınması"(*gıda güvenliği*) gibi dört ana başlığın sonuncusu (*sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin alınması-gıda güvenliği*) dışındakilerin, taraf olan az gelişmiş

¹⁸⁶ Erol H.Çakmak ve Halis Akder, 1999: a.g.r.

¹⁸⁷ Ahmet Şahinöz, makalesinde DTÖ'nün ticari kuralları ve uygulamaları konusunda geniş açıklamalarda bulunmaktadır. (Ahmet Şahinöz 2006: DTÖ ve Değişen Tarım Politikaları, İktisat Dergisi sayı: 477, İ.Ü.İ.Mezunları Cemiyeti YAY, İst. s 7-14)

Ülkelerin tarım sektörü üzerinde ciddi baskılar doğuracağı ve bu baskının karşılanması için kitlelerin ve sektörlerin bir arada güçlü kılınmasını sağlayacak (ki bu yaklaşım için ayrıca sihirli bir değneğe ihtiyaç yok), tedbirlerin önemini gösterdiği açık.

İMF - DB Faktörü ve Kırsal Yapıda Yaşanan Dönüşüm

Tarım sektörü, İMF ve DB'nın "istikrar ve yapısal uyum programları" ile radikal bir biçimde dönüştürüldü. Bu dönüşümde, DT'nün tanımlamadığı, belirlemediği araçlara başvuruldu. Re-organizasyondan da öte işlevlere sahip bu araçlar, toplumsalın çekirdeğine inerek, küresel ihtiyaçlara göre sistemi yeniden yapılandırdı¹⁸⁸.

Amerika'lı siyasal ekonomist Hahnel, İMF' nin amaçlarını, "...İMF genelde deflasyonist mali ve parasal siyaset kısı kacında, yapısal uyum programları uygular, bu kapsamda toplam talebi, istihdamı, üretimi, geliri ve ithalatı azaltır. Para arzının azaltılması sonucunda, i faiz oranlarını yükseltir. Böylece, bir taraftan oluşacak olan kamu fonlarıyla hedef ülkenin borç ödeme gücü korunur, diğer taraftan da yüksek tutulan i faiz oranları ile dış sermayenin akışına zemin hazırlanır. "¹⁸⁹ biçiminde tanımlıyor.

Hahnel'in belirlemeleri, İMF ve DB' nin klasik yaklaşımlarına ilişkin; oysaki Türkiye'ye daha postmodern ve daha derin amaçlar için gelindiği ortada:

İMF ve DB'nın misyonu, DT ile imzalanan tarım anlaşmasının da ötesinde, G'lerin küresel işletmelerine yeniden üretim fırsatını genişletecek siyasal, ekonomik ve sosyal ortamı acilen kazandırmaya ve sürekli genişleyen pazarın büyümesini garantiye almaya dayanıyor. Sermaye girişi olarak vnlen doğrudan yatırımlar sonucunda, ortaya çıkan ara mal ithalatı ile yaşanan döviz kayıpları, ayrıca "cari açık" sorununun nedenine dönüşebiliyor.

Makro süreçler bağlamında, temel stratejik amacı ise kitlelerin yıkımı pahasına da olsa, devlet ve toplumsal sistemler itibariyle Türkiye'nin küresel kapitalizmin eteklerine tutun-

¹⁸⁸ Bilindiği zere, İMF ile "stand by" anlaşma süresi, Mayıs.2008 itibariyle doluyor, devam edip-etmeme kararını Hükümet verecektir.

¹⁸⁹ Hahnel Robin 2004: Siyasal İktisadın ABC'si, Ayrıntı Yay, İstanbul.

masını, piyasalarına eklemlenmesini sağlamak olmalıdır. Araçlar koşullara göre değiştirilebiliyor; para ve kur politikalarında izin verilen kısmi esnekliğin durgunluğu (resesyonu) bozmamasına da özel itina gösteriliyor. Biraz daha açarsak: 1997-2002 döneminde uygulanan “sıkı döviz kuru” (sabit kur) politikası ile toplam talep düşürülüyor. Bu dönemde sermaye girişi, uygun iç faiz imkanları bulunmasına rağmen, beklenen düzeylere ulaşmıyor. Ancak 2002 yılından sonra uygulanan “kademeli genişleyen bant” (esnek kur) politikası ile ihracat artışına imkan veriliyor (*bu dönemde ortaya çıkan toplumsal kıvrımların bu politika esnekliğini ne ölçüde etkilediği ayrıca araştırılmaya değer*). Hem ihracat imkanı, hem de enflasyon değerlerinin üzerinde korunan bir iç faiz düzeyi, dış sermayeye artık çekici geliyor¹⁹⁰.

Ancak, bu son dönemde şaşırtıcı ve zihinleri karıştıran gelişmeler de yaşanmıyor değil; dış paranın değerlendirildiği bir süreçte, ithalatla da beklenmedik boyutlarda bir “patlama” yaşanıyor. Çünkü, bir dizi etkenin yanında, genellikle birincil ürünleri işleyen ve birim üretim için daha çok enerji girdisi kullanan “küçük yan sanayi” (*otomotiv yan sanayi ile üretim kademesi farkıyla tarım üreticisi temelinde maliyeti artan bitkisel yağ sanayi örnek olaylardır*), enerjinin dolaylı vergi kaynağı olarak görülmesi ile ithalata konu olan dış üretimlerle yarışmıyor. Bu olgu, dış girdi kullanan büyük imalatçı firmaların sermaye ihtiyacını artırırken, şirket satışlarını da kaçınılmaz kılıyor.

İMF’yi, sadece iktisadi önermeleriyle tanımlamak mümkün görünmüyor, aslında, iktisadi temeller üzerinde, toplumsal ayrışmayı da üreten bir soruna dönüşüyor:

Üretim ilişkilerinin toplumsal bağlamı etkileyen en belirleyici fonksiyonu, hiç kuşkusuz, emek ve istihdamdır. Teknolojinin işgücüne ikame oranlarının artması sonucunda bunun işletmeler için bir başarı öyküsüne dönüştürülmesi kısa vadeli bir mutluluktur; bu nedenle aldattıcıdır. İşsizlik ve yoksulluğun

¹⁹⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler’in 2006 Yılı Raporu, ekonominin 1997-2005 dönemine ilişkin, ayrıntılı istatistiksel seriler sunmaktadır.(Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu, Eylül 2006: DİSK Yay, Ankara-www.bagimsizsosyalbilimciler.org-)

giderek artmakta olması¹⁹¹, toplumsal bağlamın çözülmesi ve bir tahakkümlük modelinin yaşama geçirilmesi anlamındadır. Toplumsal ve işbölüşümünü soyutlayan, sermayenin merkezileşmesini önceleyen politikaların bumerang etkisi sadece talep daralmasını (*potansiyel gelişebilir talep hesaba katılırsa*) doğurmaz; ondan da önemlisi, toplumsal dengelerin ve “yaratıcı iletişimsel ilişkilerin bozulmasıdır”¹⁹²

İMF ve DB ikilisinin, 1980’lerden günümüze, kırsal sistemi etkileyen müdahalelerini üç aşamada tanımlamak mümkün:

24 Ocak 1980 istikrar programı ile döviz kuru ayarlamaları sonucunda TL değerinin düşürülmesi ve faiz oranlarının yükseltilmesi ile küçük ekonomilerden ve kırsal alandan kaynak transferinin hızlandığı ve KİT borçlanma gereğinin yükseltildiği, arkasından yüksek oranlarda borçlandırıldığı, böylece işletme rasyonelitesine baskı yapıldığı ve Tarım Bakanlığının yayım dışındaki işlevlerinin (*girdi temini, altyapı hizmetleri ve araştırma*) kaldırıldığı birinci aşama,

5 Nisan 1994 kararları ile tarımsal destek miktarlarının azaltıldığı, KİT özelleştirmelerinin tamamlandığı ve sosyal güvenlik sisteminin değiştirildiği ikinci aşama,

9 Aralık 1999 yılında imzalanan “Stand by” anlaşması ile tarımsal destek sisteminin tümüyle değiştirildiği (*fiyat ve girdi desteği kaldırılarak, DGD oranının %80’lere çıkarıldığı*), ürün desenine müdahale edildiği (*tütün, şeker pancarı ekilişlerinin azaltıldığı*), İMF’nin kararlarına dayanılarak DB’nin 2001 yılında “Tarım Reformu Uygulama Projesi”(ARİP) uygulamasının (*Doğrudan Gelir Desteği, Alternatif Ürün Projesi, Tarım Sa-*

¹⁹¹ TÜİK/DİE, işlilik oranının %11’ler düzeyinde olduğunu açıklıyor, ancak “ işgücüne katılma oranlarının” %48’ler civarında seyretmesi, düşündürücü olmalıdır. Çünkü çalışabilir(aktif) nüfusun yarısının işgücü dışında oluşu, sorunun içinden çıkılmaz olduğunu gösteriyor. (TÜİK 2005: İstatistik Yılığ ve Çalışma İstatistikleri, Ank.)

¹⁹² Yaratıcı İletişimsel ilişkiler kavramı, Habermas’ın siyaset felsefesi bağlamında geliştirmiş bulunduğu ve “uzlaşım yoluyla normlar ve değerler üstüne kurulmuş ortak karar alma biçimlerinin gelişmesinde iletişimsel eylem örüntülerinin önemini vurgulayan **iletişimsel eylem kuramına**” atf yapmak için kullanılmıştır. (David Held & Larry Simon 2006: Habermas-Frankfurt Okulu, Doğu Batı Yay, Ankara; J.Habermas 1993: Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak, YKY, İst.; J.Habermas 1997: Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yay, İst.)

tış Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması ve Proje Destek Hizmetleri) yaşama geçirildiği, üçüncü aşama.

Birinci aşamanın 1980-1994 dönemini kapsadığını düşünürsek, bu 14 yıllık dönemi, tarımdan kaynak transferine dayalı bir sermaye birikim süreci olarak da tanımlamak mümkün. Bu sürecin çalıştırıldığını gösteren en anlamlı gösterge, özellikle kırsal kesim için iç ticaret hadleridir. 1979 yılında 102,4 olarak belirlenen “iç ticaret hadleri”, 1995 yılında 57,7 oranına düşmekte¹⁹³ ve 1979 başlangıç yılına göre tarımdan sektör dışına % 44,7 oranında kaynak transfer edildiği anlaşılmaktadır.

1994-1999 döneminde, “5 Nisan 1994 tarihinde gerçekleştirilen Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı”na göre tarımsal KİT’ler özelleştirilirken, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)’ne, hem Merkez Bankası tarafından finansman sağlanamayacağı kararı alınmakta, hem de serbest kredi piyasasından kredi sağlama imkanı ortadan kaldırılmaktadır.

1999 yılından günümüze kadar yaşanan üçüncü aşamayı ise kurumsal düzenlemeler dönemi olarak görmek gerekir.

DTÖ ile imzalanan tarım anlaşması, sadece tarımsal malların serbest dolaşımını amaçlıyor görünürken; İMF ve DB ikilisinin bundan da öte misyonlar üstlendiği, mutfağa girerek, mülkiyet, üretim ilişkisi, AR-GE gibi konulara da el attığı, yapıyı tümüyle değiştirdiği ve değiştirmekte olduğu, görülmektedir.

Kısaca, tarım sektörünün girdi kullanımı, üretim ve pazar imkanları daraltıldı. Yaşamsal üç temel fonksiyonu(*tedarik, üretim ve pazarlama*), “tampon mekanizmalar” da getirilmeden ortadan kaldırıldı.

Tarımsal KİT’ler, Üretici Kooperatiflerine Devredilebilir miydi?

KİT’lerin özelleştirilmesi hikayesi 24 Ocak 1980 kararları ile başlar. DTÖ ile Uruguay Round görüşmelerine henüz başlanılmadığı 1980 yılında İMF, ortodoks bir istikrar programı dayatarak, Türkiye’yi 24 Ocak kararlarıyla tanıştırır.

¹⁹³ İç ticaret hadleri, DİE’nin “ulusal gelir deflatörü” ne göre tarafımızca hesaplanmıştır.

Karar radikaldır. KİT'ler özelleştirilmeden önce el atılan ilk konu, döviz kuru ayarlamalarıdır. Özal devalüasyonu ile Türkiye, TL değerini reel düzeyin bile altına çeker. Kur politikasının sadece statik etki yaratacağı beklentisi vardır, yani görünür gerekçe mekanizmadır ve operasyon ihracatı geliştirecektir.

24 Ocak 1980 kararları sonrasında, döviz kurundaki düşüşle birlikte, beklendiği ya da amaçlandığı gibi ihracatta artış sağlanır; ihracatın GSMH içindeki payı, on yıl öncesine göre %3,1'den % 4,3'e ve %39'luk bir artışla, yükselir. Ancak ithalatta da umulmadık düzeyde bir patlama yaşanır; bu defa ithalatın GSMH içindeki payı, %132 oranına çıkar. İthalat pahalı da olsa zorunludur; çünkü sanayi dış girdiye (*daha çok ara malına*) bağımlıdır. Görülüyor ki, ihracat miktarlarında ortaya çıkan mutlak artışa rağmen, 2004 yılında da ithalat oranlarındaki görece artış, halen önemini korumakta (*Tablo:6*) ve 2001-2005 döneminde dış ticaret makası giderek açılırken, "mal grupları"na göre dışalımındaki payın, yatırım mallarından, % 70'ler oranına yükselen ara malları ithalatına kaymaktadır¹⁹⁴.

Tablo:6 1970'li Yıllardan Günümüze Dış Ticaret Yapısı

Yıl	Ihracatın İthalatı Karşılama Oranı%	Ihracatın Gsmh İçindeki Payı %	İthalatın Gsmh İçindeki Payı%
1970	62.1	3.1	5.0
1980	36.8	4.3	11.6
1990	58.1	8.6	14.8
2000	51.0	13.9	27.3
2004	64.7	21.1	32.6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923-2004), Ankara'dan derlenmiştir.

Yeniden 1980'li yıllara dönersek, 1980 devalüasyonu sürecinde nominal faiz hadleri enflasyon değerinin üstüne çıkarılır; 1989 başlangıç yılına göre 1993'te enflasyon oranı %7 ora-

¹⁹⁴ TÜİK 2006: Seçilmiş Göstergeler, Ankara.

nında gerilerken, faizler %50 artırılır¹⁹⁵. Enflasyon ve faiz makasının açıldığı 1993 yılı sonunda, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'de bir önceki yıla göre borç stoku %1346 ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nde %66 oranında artar¹⁹⁶; "istikrar programı"nın gerekleri doğrultusunda Hazine, KİT özkaynağını karşılamamış, borçlanmalarını yeğlemiştir. Günümüzde işletmeleri, uzun süreliğine, çiftçi kuruluşları yerine özel sektöre kirala-
lanan TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü)'in 1993 yılı bilançosunda, "faaliyet dışı zarar"ına, özkaynak yetersizliği neden oluyordu;1989 yılından 1993 yılına kadar, toplam kaynaklar içerisinde özkaynak oranı %46'dan sıfıra düşerken, yabancı kaynaklar (borç) oranı %69,5'den %165'e yükseliyordu.¹⁹⁷

KİT'lerin yüksek faizlerle borçlandırılması, artık tercih edilen bir politikadır. Sonucunda, kamu hizmetlerinin ve KİT ürünlerinin fiyatları tırmanır. İthalat cazip hale gelmediği halde, dış girdiye bağımlılık nedeniyle, artan ithal girdi fiyatları, imalat sanayi ürün fiyatlarını kışkırtır ve fiyatlarda bir patlama yaşanır. İstikrar programı, kendini üreten enflasyona kaynaklık eder; küçük işletmeler ve özellikle tarım, temelinden sarsılır. Kısaca, tarım üreticisi, 1980 yılından 1987 yılına kadar, gelir payında %33 oranında bir düşüşle¹⁹⁸ tarihinin en büyük inişine yuvarlanır.

1993-2000 döneminde KİT'ler (SEK,YEM Sanayi, EBK, KÖYTEKS, ORÜS, TZDAŞ ve TÜGSAŞ), 195 milyon dolarlık bir bedelle özelleştirilmiş¹⁹⁹, tasfiye edilmiştir. Ancak, bir KİT efsanesinden de söz etmek mümkün değil, bu yargı, özellikle tarımsal KİT'ler için söz konusu. Aktif nüfus artış hızının istihdam hızını aştığı, hizmet alıcılarının sistem üzerindeki denetimlerinin mümkün olmadığı her ülkede görülebileceği gibi bizde de KİT'ler, "kliyalist ilişkiler" (karşılıklı çıkar ilişkisi)nin tayin ettiği ve iş başarısının kriter olarak alınmadığı bir istihdam politikasından yakasını kurtaramamıştır. KİT tarihi,

¹⁹⁵ TCMB'nın 1994-95 raporlarından derlenmiştir.

¹⁹⁶ DPT 1995: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.

¹⁹⁷ Rıfat Dağ ve Arkadaşları 1997: TİGEM Raporu, KİGEM Yay,Ankara.

¹⁹⁸ DİE 1996: İstatistik Göstergeler (1923-1995), Ankara

¹⁹⁹ TKİB 2004:a.g.şura, Ankara

seçim kazanamamış politikacı, aday politikacı veya politikacı yakınlarının karar sürecini etkileyecek atanış hikayeleriyle dolu.

Genel iradenin, haktan ve adaletten yana beklentilerine rağmen, çıkar ilişkilerine dayalı ve meşruiyetini yitirmiş politika tercihleri, bürokrasi kültüründen doğan olumsuzluklarla birleşince KİT'ler, "sermaye maliyetleri", "verimsizlik", "karar süreçlerinde tıkanıklık" ve "hizmet kesintileri" gibi kronik sorunlarını aşamıyorlardı.

İşte bu nedenle KİT'ler, bu yapı içinde ve yanlış politikaların da yükünü taşıyarak, çürümeye terk edilmişti ve özertleştirilmeleri, çıkara dayalı güncel politikalardan arındırılmaları, hiç ama hiç düşünülmemişti. Böylesine bir tercihin yapılmamış olması, bir bakıma aşılmasız sorunların doğmasına neden olmuştu. Çünkü, üreticiden girdi alan EBK, SEK ve YEM Fabrikaları, öteden beri düşük kapasite ile çalışarak, toplumsal maliyet artışına neden oluyorlardı. Örneklemek gerekirse, 1990-95 döneminde EBK %17 kapasite ile²⁰⁰ Yem Fabrikaları %50 kapasite ile²⁰¹ SEK ise %40 kapasite ile çalışıyordu ve bu kapasite oranları Doğu işletmelerinde %10'lara kadar düşüyordu²⁰². 1980'li yıllarda, özelleştirmelerden önce de bir kapasite sorunu vardı ve EBK %29 kapasite ile çalışmaktaydı²⁰³.

KİT kararları, siyasi iradenin güncel politika çıkarlarına göre biçimleniyor ve bazı çıkar gruplarının faydalarına göre oluşturuluyordu.

TİGEM örneğinde de görüleceği gibi KİT ürünleri, cari piyasa değerinin de altında bir fiyatla pazarlanıyordu. Örneklemek gerekirse, 1995 yılında TİGEM peyniri, cari piyasa fiyatının ancak %42'si düzeyinde satılıyor;²⁰⁴ aynı dönemlerde bir kamu personeli vakfı olarak faaliyet gösteren "TİGEM Vakfı" da, bu ürünü düşük fiyatlarla satın alıyordu.

²⁰⁰ Bedrettin Ayerdem, 1993: Kirsal Sanayi Sempozyumu, Ankara

²⁰¹ Murat Zincirlioğlu ve ark. 1995: Türkiye'de Karma Yem, Teknik Kongre, ZMO, Ankara

²⁰² DPT 1991: Süt Sektörü Ö.İ.K. Raporu, Ankara.

²⁰³ DPT 1991: Kırmızı Et Ö.İ.K. raporu, Ankara

²⁰⁴ Rıfat DAĞ ve Ark.1997: a.g.r.

Koyuncululuğun yoğun olduğu bölgelerde, SEK'in süte erişimi mümkün olmuyordu; çünkü SEK, yaylalardan süt ya da ara ürününü(yarı mamul olarak teleme gibi) alabilecek yönetsel esnekliği gösteremiyordu. Örnekleme gerekirse, Siverek SEK İşletmesi, çevresinde-Karacadağ'da milyonlara varan koyun varlığına rağmen bir türlü faaliyete geçemiyordu.

Tarım üreticisinden hammadde/ilk-ürün girdisi alan KİT'ler, hiçbir dönem, üretici gelir payını artıracak bir politikayı öne çıkaramayacaktı. SEK örneğinde de görüleceği üzere, üretici gelir payı 1987 yılında %40 ve 1992 yılında %53 düzeyine ancak çıkabilecekti(Tablo:7).

Genellikle taban fiyat politikasına göre alım yapan tarımsal KİT'lerin ve diğer destekleme alımı yapan kamu kuruluşlarının varlığı, asgari bir teminat düzeyini ifade ettiği için minimal düzeyde de olsa bu alandaki güvence beklentisi üreticilerin örgütlenme potansiyelini boşalttığını düşündürmekteydi. Bu nedenle de demokratik kooperatifler bir türlü gelişemiyordu, anılan dönemde "...tarımsal kooperatiflerin süt sanayindeki payı %3, yem sanayindeki payı ise %9 düzeyindeydi. Oysa, Avrupa'da bu oranlar, sırasıyla %88 ve %60 düzeyine çıkabiliyordu.²⁰⁵ Avrupa'da kooperatifler, değer zincirinin (ilk üründen nihai ürüne kadar söz konusu olan ve her ilerleyen aşamada farklı bir değer öneren üretim zinciri, pamuk- çırçırılama-iplik-dokuma-konfeksiyona kadar olan üretim zinciri örneğindeki gibi) ilk aşamasında, başka bir deyişle, ilk tarımsal ürünü işleyen endüstrilerde mutlak olarak örgütlenmişlerdi. Gelişmiş batı ülkelerinde kooperatifler, diyelim ki sütü işlenmiş süte ya da peynire dönüştürerek, buğdaydan un üreterek, zeytinden yağ çıkararak, sınaî katma değerden pay alabiliyorlardı.

Tablo:7 Süt Satışlarında Üretici Gelir Payları

	Üretici Gelir Payı(Çef/Tüketici Fiyatı)%		
	1987	1992	2006
Süt	40	53	28

Kaynak:1987 ve 92 yılları için DİE 1995: T. İstatistik Yıllığı-94 ile 2006 yılı için geçerli olan 20 ilin fiyat ortalamaları.

²⁰⁵ Ziya Gökalp Mülayim 1993: Demokratik Kooperatifçilik Politikası ve Toprak Reformu, Yetkin Yay, Ankara

Yukarıda kısaca değindiğimiz süreç, KİT'lerin kullanım biçimiyle, yönetim yapısıyla ilgili bir sorunu açıklıyordu. Ayrıca, dönemin tanımlanan bu sorunu ile çakışan, diğer toplumsal sorunların etkisinden de söz etmek mümkündü. Son yıllarda, hayvancılık sektöründe yaşanan vahim tablonun nedenlerinden biri de, Kürt sorununa bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalı durumla birlikte, mera ve otlak kısıtlamaları ve arkasından hızlanan kırsal göç olgusuydu. Çünkü, bölge hayvancılığı, gerekli ve önemli temellerinden birkaçını, bu nedenlere bağlı olarak, yitirmiş oluyordu.

Ancak, KİT'lerin satışını karşılayacak "tampon mekanizmaların" getirilmeyişine koşut olarak biçimlenen sektörde, üretici kayıpları, giderek yapısal bir soruna dönüşüyordu. Bu yapısal sorunları, üretici süt gelir paylarını %28'lere kadar düşüren gelişmelerde aramak gerekiyordu. 2006 yılında üretici, içtiğimiz süt değerinin ancak %28'ini kazanabiliyordu (Tablo:7). AB ülkelerinde üretici gelir payları, etkin örgütlenmenin doğurduğu avantajların da etkisiyle, %70'lerin altına düşmüyorken, Türkiye'de bu oranın yarısını bile yakalamak başarı sayılıyordu.

Süt özelinde meseleyi irdelersek, özelleştirme sonrası süt ve genel olarak hayvancılık sektöründe önemli gelişmeler oldu. Özelleştirilen 32 SEK işletmesinin 19'u (%59'u) kullanılmadı; arazileri başka amaçlarla değerlendirildi, fabrikalar elden çıkarıldı²⁰⁶. Sektörde, ciddi boyutlara varan yoğunlaşmalar yaşandı ve büyük işletmelerin üretim payları arttı, oligopolistik bir yapı doğdu, sonucunda küçük işletmelerinin üretim payları azaldı. Örneklemek gerekirse, ilk dört firmanın toplam üretimdeki payı, 1980 yılında %39,38 düzeyinden 2000 yılında % 51,82 oranına yükseldi; başka bir anlatımla, ilk büyük 4 firma, toplam üretimin yarısından çoğunu kontrol edebilecek kapasiteye yükseldi (Tablo:8). Böylece, fiyatların belirlenmesine ya da baskılanmasına ilişkin karar süreçlerinde merkezileşmeye zemin hazırlanmış oldu. Çünkü, (Tablo:7)'de belirlendiği gibi üretici gelir paylarındaki azalma, (Tablo:8)'de belirlenen endüstriyel işletmelerin artan yoğunlaşma süreciyle bir koşutluk yaşıyordu.

²⁰⁶ TKİB 2004: a.g. şura toplantı sonuçları.

Bu arada, teknolojik yapıda ve mal-hizmet akışında önemli gelişmeler yaşanmadı değil. Kısa raf ömürlü pastörizasyon teknolojisinden uzun raf ömürlü UHT-sterilizasyon teknolojisine geçildi. Satıcılar, büyük mağaza zincirleri ve tüketicilerden oluşan bir memnuniyet grubu oluştu. Fiyatlar, uluslar arası piyasalara oranla daha yüksek düzeylerde seyretmesine rağmen, kolalı içecekler paritesi dikkate alındığında, sütün diğer içeceklerle göre daha ucuz olduğu izlenimi doğdu. Tüketici, endüstriyel grup tarafından baskılanan düşük arz fiyatları (*üretici fiyatları*) nedeniyle, şimdilik kısmi bir avantajın sahibi gibi görünüyordu; elbette şimdilik, çünkü fiyat düşüşüne bağlı olarak daralacak arzın sonuçlarını, fiyat artışı olarak daha ileriki dönemlerde yaşaması kaçınılmazdı.

Sektörün sürekli kan yitiren kesimini temsil eden üreticiler, ürünlerini ancak maliyetlerin altında bir fiyatla satabiliyorlardı. Yılda üretilen 10,5 milyon ton sütün 4 milyon tonu, endüstriyel işlemden geçiyordu²⁰⁷ ve yılda 1,2 milyar dolar düzeyinde bir kaynak transferi söz konusuydu.

Süt piyasasının iç içe girmiş iki pazardan oluştuğunu, ilk arzı, üretici arzını kontrol eden endüstriyel işlemin daha örgütlü ve güçlü olduğunu, ikinci arzı kontrol eden tüketicilerin ise o ölçüde baskılı olamayacağını, ancak atomik bir baskı doğurabileceğini, bunun da kısmi esnekliklerle atlatılabileceğini bilmek, dolayısıyla, üreticiyi kısır döngüye itecek mekanizmaların daha güçlü olacağını anlamak gerekiyor. Süt fiyatlarında ortaya çıkabileceği gibi, diğer tarımsal ürünlerde de benzer gelişmelerin yaşanabileceğini, arz tabanının daralması/ daraltılması sonucunda, maliyetlerin tüketici fiyatlarına aktarılacağı, ekonominin belirlediği bir kuram. Bu nedenle, tarım politikasının amaçlarından birisi de, üretimin gerçekleşmesini ve sürdürülebilirliğini, tüketici ve ülke yararı gerektirdiği için, sağlamak olmalıdır.

Bu açıdan bakıldığında, ciddi stratejik hataların ısrarla yinelenildiği ve her ekonomik eylemin, gücü tanımlayan endüstriyel kapasitelere göre tayin edildiği sonucu çıkıyor.

²⁰⁷ DPT 2006: a.g.r.

Tarımsal ürünlerin uluslararası ticaretinde, rekabet avantajımızı aşındıran bir paradigma olarak, ürün maliyetlerinin yüksekliği belleklere kazınmıştır. Dünya ticaretinde etkili olan ülkelerin tarımsal performanslarına baktığımızda, bu ülkelerin sözkonusu paradigmayı doğrulayacak geri bağlantılara sahip bulunduğu, tarımsal işletme ölçeklerinin maliyet kazandırıcı kapasiteleriyle, böylesine bir avantajı yakaladıkları rahatlıkla söylenebilir. Ancak (Tablo:9) incelendiğinde görülecektir ki, Türkiye'deki üretici fiyatları, örnek alınan 4 AB ülkesinin hiçbirinden yüksek değil; aksine 4 AB ülkesi ortalamasından %18 daha düşük. Buna karşılık, süt tüketici fiyatları ise hepsinden yüksek, 4AB ülkesi ortalamasından %65 daha yüksek (Tablo:9). Sana-yıcı+perakendeci fiyatlarındaki gelişme, örneklenen AB ülkele-rine göre daha farklı bir trendi tanımlamaktadır: Üretici gelir paylarındaki gerilemenin nihai fiyatlara ucuzluk olarak yansımadığı, endüstriyel işlemcilerin, buradaki farkı gelirlerine yansıttıkları sonucu çıkmaktadır.

Tablo:8 Süt Ve Süt Ürünleri Sanayide Yoğunlaşma Oranları

Yıl	İşyeri Sayısı (10+1)	Yoğunlaşma Oranı-Cr4(İlk Dört Firmanın Üretim Payı)%	Yoğunlaşma Oranı-Cr8(İlk Sekiz Firmanın Üretim Payı)%	Herfindahl İndeksi ²⁰⁸
1980	87	39.38	57.70	0.0630
1985	97	39.38	55.75	0.0672
1990	98	46.64	60.34	0.0773
1995	98	56.56	65.23	0.1360
2000	109	49.57	66.19	0.0816

Kaynak: DİE 2001: İmalat Sanayii Yoğunlaşma (92-96) ile TÜİK Haber Bültenle-rinden derlenmiştir.

Sorun, bir yönüyle de, kırsal-tarımsal faaliyetlerin niteliğinden kaynaklanıyor. Kırsal üreticilerin bireysel imkanları ile piyasayı etkileyebilecek, yönlendirebilecek ya da daha farklı dönemde pazarlanmak üzere, ürününü stoklayabilecek esnek-

²⁰⁸ H.İndeksi tüm işyerlerinin payını dikkate alır. İndeks 0-1 arasında değer alır. İndeks değeri 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma yükselmektedir.

liklere sahip bulunmayışı, ortaya çıkan bu sorunun en önemli nedenlerine dönüşüyor. Sütün doğal süreçlerde, raf ömrü yok gibi, soğutma imkanı bulunsa bile stoklama süresinin ancak 24 saat uzatılabileceği biliniyor. İşte, ürünün çabucak bozulması yani bu zayıf halka, hem tarımsal ürünler pazar zincirinin en kırılgan noktasını oluşturuyor, hem de tarım sektörünü, tarım dışı sektörlerden ayıran nitelik farkına işaret ediyor.

Bu durumda söylecek şey şudur: Eğer üretim düzeyinin korunması ve üretici gelirlerinin aşınmaması isteniyorsa, batinın çözdüğü gibi, endüstriyel işlemin en azından ilk fazını üreticilere mal etmek gerekmez mi?

Tablo:9 Bazı AB Ülkeleri Süt Fiyatları ile Türkiye Karşılaştırması

Ülke	Üretici Fiyatları (Yarım Yağlı Uhtsüt-Kg/€)		Tüketici Fiyatları (Yarım Yağlı Uhtsüt-Kg/€)	
	Fiyat	Index	Fiyat	Index
AB-4 Ülke-ri Ortalaması	0.28	100	0.54	100
Almanya	0.29	103	0.49	0.91
İngiltere	0.27	0.96	0.63	117
Fransa	0.31	111	0.65	120
Polonya	0.25	0.89	0.38	0.70
Türkiye	0.23	0.82	0.89	165

Kaynak: Çağla Yüksel Kaya: AB Süt Politikası, www.dsymb.org.tr'den derlenmiştir.-Erişim: 19.01.2007-

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi sürecinde ve sonrasında, üreticiler açısından yaşanan en yakıcı sorunun, Mübaccel Kıray'ın sosyal bilimler için önerdiği yaklaşımı, kırsal ekonomik yaşam için ödünç alarak belirtirsek, "tampon mekanizma"ların getirilmeyişi olduğunu, daha önceki bölümlerde açıklamıştık. "Tampon mekanizma", üretici için asgari fiyat garantisi sunan KİT'lerin ortadan kaldırılması sonucunda, işlev yitimine (*gelir kaybına*) ve statü kaybına yol açmamak veya KİT'lerin de sağlayamadığı avantajları üreticilere kazandırmak için belirtilen bu işlevleri üstlenecek kurumsallaşmanın sağlanması, gerekli düzeneklerin acilen getirilmesi anlamında kullanıldığına göre bu maksatla, stratejik olarak özel sektörün düşünülmüş olduğu zaten anlaşılıyor. Anlaşılıyor da, karar ve-

ricinin gündemine, üreticinin kendi örgütü kooperatifler gelmiyor; gelişmiş batı ülkelerinde tarımsal ürünler ticaretinin kooperatifler tarafından sürdürüldüğü bilinmesine rağmen.

Kar maksimizasyonunu temel alan özel sektörün, maliyet kazanmak için arzı baskılaması, zaten ekonominin doğasında var. Tarımsal üretimlerin doğa koşullarına açık olarak gerçekleştirilmesi, faktör maliyetleri yanında, iklim, toprak ve organizmal niteliklerden kaynaklanan risk maliyetlerinin de hesaba katılmasını gerektirmektedir. Bu risklerin (*kuraklık ve benzeri klimatolojik dalgalanmalar, kontrol edilemeyen hastalıklar, verimsizlikler v.s.*) hangi üretim aşamasında ortaya çıkacağı kestirilememekte ve ona göre önlem alınamamaktadır. İkinci aşılamayacak sorun ise tarımsal ürünlerin niteliğinden kaynaklanan nedenlere bağlı olarak “talep esnekliğinin sonsuz” boyutta olmasıdır. Kazgan, bunu tarımsal piyasalarda varolan “saf rekabet” (*atomistik rekabet*) koşullarının varlığı ile açıklamakta ve “üretim ölçeği her işletmede o ürünün toplam arzından çok küçüktür; işletmenin ürün miktarını değiştirmekle ürün fiyatı değişmez.” biçiminde açıklamaktadır²⁰⁹. Bir örnek ürünle açıklarsak, miktarları milyonlara varan buğday üreticisi işletmelerinden birinin ya da bir kaçının üretimden çekilmesinin, piyasa fiyatlarını etkilemesi söz konusu değil. İşte, bu ve buna benzer piyasa özellikleri bilindiği için tarım, GÜ’lerce şemsiye altına alınmakta ve piyasa dezavantajlarının bir ölçüde giderilebilmesi için üreticilerin örgütlenmeleri teşvik edilmektedir. Bu nedenle, üretici için en etkili “tampon mekanizma”lardan birinin kooperatifleşme olduğu açık. Başka bir boyutuyla bakıldığında, etkin kooperatifleşme olgusu, geçiciliği imleyen “tampon mekanizma”dan da öte bir anlamla yüklü olduğu ve gelişen bir kalıcılığa atıf yaptığı için, aslında, kendi dinamikleriyle çoğalan alternatif bir model niteliğinde.

Yapısal kırsal dönüşümü, üretici yararına kolaylaştırmayı öneren ve evrensel niteliklere sahip olduğu bilinen kooperatifçilik, KİT’lerden sonra alternatif bir model olarak desteklenebilirdi. Ya da KİT’ler özerkleştirilirken, kooperatiflerin de,

²⁰⁹ Gülten Kazgan 2003: a.g.e.

yararlanıcı grup olarak ve belirli bir pay karşılığında, ortaklıkları düşünülebilirdi.

Kooperatifçiliğin, özellikle AB katılım sürecinde daha da önem kazanmış olmasına rağmen, bazı siyasal konjonktürel dönemler dışında, şimdiye kadar önemi ölçüsünde kamusal bir destek almadığı ortada.

Gerek, AB katılım sürecinde sunulan “ülke/ulusal rapor” da ve gerekse AB’nin “ilerleme raporları”nda olsun, tarımın diğer alt sektörlerinde olduğu gibi süt ve hayvancılık konularında da çok önemli taahhütlerimiz ve bu taahhütlere karşılık gelen AB direktifleri var. Taahhütlerin ve direktiflerin kaynak aldığı temel zemin “gıda güvenliği” ve “hayvan refahı”dır ki, bu belirli bir hedefe ya da lokal bir sorun alanına odaklanmakla çözümlenemez. Gıda güvenliği olarak tanımlanan alan, esasında, insanı-yetiştiriciyi, sektörü, işletmeyi, endüstriyel yapılar ile talep tercihlerine dayanan dışsallıkları ve kamusal fonksiyonları kapsamakta ve eşzamanlı olarak yaşama geçirecek bir politik müdahaleyi gerektirmekte. Ayrıca bu politikalar, AB müktesebatı gerektirdiği için değil, ülke insanının gıda güvenliğini sağlayacak yeniden bir yapısal düzenlemeyi gerektirdiği için önemli.

Kaliteli sütün üretimine, korunmasına ve işlenmesine ilişkin önerilen hijyen kriterlerinin (*sağımdan sonra işlem görmeyen çiğ sütün en fazla 36 saatlik bir süre için 6 dereceye kadar soğutulması, sütün yağ ve protein besin içeriğinin istenen standartlarda bulunması, sütün mililitresinde bakteri kontaminasyonunun en fazla 100 bin ve staphylacoccus aureus bakterisinin ise 500 adedi geçmemesi- ki Türkiye’de bu tanımlanan birim sütte bakteri sayısı milyonları bulmakta- v.s.*) uygulanabilirliği, öncelikle hayvanların kontrollu koşullarda yetiştirilmesine, hastalıklardan (*brusella ve tüberküloz gibi*) arındırılmasına-sağaltılmasına (*eradikasyonuna*) ve bu nedenle, uygun barınaklarda yetiştirilmesine ve tüm bunların her işletme bazında kayıt altına alınmasına bağlıdır. Halen sağlık koşullarına sahip olmayan barınaklarda ve ortamlarda yetiştirilen hayvanlar için mevcut küçük ve verimsiz işletme yapısı, hijyen standartlarına erişimi güçleştirmektedir, güçleştirecektir. Optimizasyonu sağlamanın iki yolu var: Ya küçük işletmeleri tas-

fiye edecek politikalar içinde olacaksınız ki halen İMF ve DB'nın direktifleri ile sürdürülen politika stratejisi bunu öngörmekte, ya da köy düzeyinde sürdürülmekte olan ve işletme olarak tanımlanması mümkün olmayan mikro hayvancılık faaliyetlerini, gönüllülük temelinde oluşturulacak olan ortak işletmelere dönüştürerek, daha etkili bir işletme yapısına yükseelterek, birikimli toplamın faydalarından yararlanacaksınız. Kooperatifleşme süreci için işletme planındaki aşama, ilk aşama budur. Ancak üreticinin söz konusu ilk aşamanın operasyonel maliyetini, cari piyasa ve fiyat ilişkileri içinde karşılaması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, temel stratejinin ikinci ayağı, üreticinin endüstriyel süreçte de basamak kazanmasıdır. Çünkü mevcut hayvancılık işletme faaliyetlerini iyileştirecek, dönüştürecek, erişilebilir ve gerçekleştirilebilir fon kaynağı, AB ülkelerinde de olduğu gibi bu alandaki sanayi katma değeridir. Bu nedenle, üreticiyi geliştirecek ve destekleyecek olan etkin örgütlenme modeli, elbetteki kooperatifler olarak önümüze çıkmaktadır. Ayrıca, gelişme kavramı sadece ekonomik büyüklüğün ve parasal kazançların karşılığı olmadığına göre insan kaynaklarının kurumsal katılım kültürü ile daha rasyonel gelişeceği, bilgi ve kararlara erişimleri sonucunda, yönetme becerilerinin birikim sağlayacağı tek organizasyon, üretici kontrolünde bulunan kooperatifler olduğu, zaten bilinen bir şey.

KİT'lerin üreticiler yerine, sektör dışı sermayeye/özel sektöre satılması ile bu önemli toplumsal fırsatın kaçırılmış olduğu belirtilmelidir.

Aşağıda, Kars İli'ne ilişkin verilen örnek, bu açıdan önemli bir olaydır.

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi sonrasında ortaya çıkan toplumsal sorunlara en ilginç örnek, Kars SEK (*Süt Fabrikası*)'de yaşanan maceralar ve bunun il yaşamında doğurduğu etkiler olmalı. SEK'e ilişkin özelleştirmeler 1995 yılında başlamasına rağmen Kars SEK, Özal'ın kökten liberal operasyonu ile 1980'li yıllarda ve %75 gibi yüksek bir kapasite oranı ile çalıştığı dönemde özelleştirildi²¹⁰. Siyasal bir dayanışma adına

²¹⁰ Rıfat Dağ 1995: Doğu Ekonomisi, DTSO Yay, Ankara

özelleştirildiği bilinen fabrika, satın alındıktan kısa bir süre sonra "çalıştırılmadı"ğı nedeni açıklanarak özel idareye devredildi. Fabrika, bölge ihtiyacını karşılamak için süt teknolojisi teknisyeni yetiştiren bir eğitim birimine de sahip bulunuyordu. Şimdi fabrika da çalışmıyor, eğitim birimi de.

25 yıl öncesine kadar, Kars bir hayvancılık bölgesiydi ve hayvancılık için uygun bir ekosisteme sahip bulunuyordu; Kars platoları, diğer bölgeler için kurak geçen Temmuz-Ağustos aylarında bolca yağış alıyor ve taş yoncası, tırfıl gibi baklagil yem bitkileri açısından avantaj sunuyordu. Bütün bunlar vardı ama özelleştirme sonrası rekabete açık bir talep piyasası (*birçok nedene bağlı olarak*) Kars'ta oluşturulamadı. Ancak bir iki mandıra ile organize olmamış ve teknolojik kapasitesi tartışılabilir bir iki ünite dışında, süt alımını gerçekleştiren başka kuruluş bulunmuyordu. Sonucunda, süt alımı, geliştirilmemiş bir talep piyasasına bırakılmıştı. Bırakılmıştı bırakılmasına ama üretici fiyatları, Türkiye genelinin 1/4'ine bile ulaşmıyordu. Hayvancılık zemin yitiriyor, kaderi hayvancılığa bağlı Kars, tutunamıyordu.

Kars, 1990-2003 döneminde, hayvan varlığını %80 ve süt üretimini ise %40 oranında yitiriyordu (*Tablo:10*). Aslında, süt üretiminde hayvan varlığına koşut bir azalma olması beklenirdi ama sağlanan genetik ilerlemeden çok, DİE'nin verimlere ilişkin kabullerinin yükselmiş olması sonucunda farklı bir tablonun ortaya çıkmasına neden olduğunu düşündürüyordu. Buna rağmen bu sancılı dönem, ana faaliyeti hayvancılık olan bu yöre için yıkıcı bir dönemdir.

Zaten öyle de oluyordu. Kars, 1980-2000 döneminde, göç hızı en yüksek ilk 3 il arasına giriyor ve bu yirmi yıllık dönemde, 1980-85 döneminde 105 bin kişi olmak üzere, toplam 174 bin kişi göç ediyordu²¹¹. Böylece, 2003 yılı itibarıyla Kars'ın kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri 853 YTL

²¹¹ DPT 1993: TR'de İçgöçler ve Gedenlerin S-E nitelikleri, DİE 1997: 1990 G. N. Sayımı-İç Göçün S.- E. Nitelikleri, Ankara. TÜİK 2005: 2000 G N S - Göç İstatistikleri, Ankara.

olarak, bölge ortalamasının bile altında bir değere düşüyordu.²¹²

Tablo:10 Kars İli 1990-2003 Dönemi Hayvan Varlığı ve Süt Üretimi

Yıl	Hayvan Varlığı (Bin Baş)			Süt Üretimi (Bin Ton)
	Koyun + Keçi	Sığır	Toplam	
1990	2300	573	2873	282
1995	919	280	1199	124
2000	592	269	861	142
2003	333	258	591	190

Kaynak: Die, 1990-95-00-03 Yılları Tarımsal Yapı-Üretim- İstatistikleri, Ankara)

Kars için sergilediğimiz tabloda, diğer değişkenlerin ve özellikle Kürt sorununa bağlı olarak gelişen olayların etkisini de varsaymak koşuluyla, süt fabrikası tasfiyesinin ne kadar da önemli olduğu ortada.

Sermaye Birikim Modeli, Tarımın ve Küçük Üretimin Dışlanması Gerekli

Bir önceki bölümde, endüstriyel işlemde geçirilen 4 milyon ton/yıl düzeyindeki süte ilişkin üretici kaynak yitiminin tahminen 1,2 milyar YTL/yıl düzeyinde gerçekleştiğini belirtmiştik, bu düzeydeki kaynak transferi öngörüsü, süt üreticisi gelir payının %60'lar düzeyinde geçkeleebileceği varsayımına dayanmaktadır. Oysaki AB ülkelerinin cari üretici gelir payları (*tarım + tarımsal sanayideki gelir payları*) hesaplamamız için temel alınsaydı, kaynak transferinin daha da yüksek oranlarda gerçekleştiği söylenebilirdi. Bu düzeydeki kaynak transferi, sadece süt sektörü için söz konusu olduğuna göre, tüm tarım sektöründeki kayıplar, daha yüksek boyutlarda olmalı.

Bilindiği gibi sektörler arası kaynak transferinin kestirimi için iç ticaret hadleri (ITH) önemli bir gösterge, tarım ve sanayi arasındaki mal mübadelesine konu olan sektörel ürünlerin değişim değerlerinin göreceli ilişkisini tanımlamaktadır. Başka bir anlatımla, tarımsal ürünler fiyat artış oranlarının, sanayi ürün-

²¹² Kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri TR ortalaması 1124 YTL ve Doğu Anadolu ortalaması ise 884 YTL'dir. DPT 2003: İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara.

leri fiyatları artış oranları içindeki düzeyini ifade etmektedir. Tarım ve sanayi ürünlerinin fiyat artış hızları aynı oranda gerçekleşiyorsa, iç ticaret haddi değeri 100'dür. 100'ün altındaki değerler, değişimin tarım aleyhine gerçekleştiğini gösterir.

1980'den 2005'e kadar 25 yıllık dönemde, iç ticaret hadlerinin tarım üreticisi lehine çalışmadığı, sektörler arası fiyat makasının, 1960-70'li yılların aksine, önemli oranlarda açıldığı görülüyor. 1979 yılında 102,4 olarak gerçekleşen İTH, 2005 yılında 65,6 oranına iniyor (Tablo:11). Tarımdan, tarım dışına aktarılan kaynaklar, öncelikle tarımsal hammadde kullanan sektörlerin kar oranlarına yansıyor ve bu sektörlerin sermaye birikim oranlarını, sektörler arasında simetrik olmayan bir gelişmeye yol açarak, tarımı zayıflatarak, yükseltiyor. Bu sürecin ne ölçüde önemli olduğunu imalat sanayi oluşumunu gözlemleyerek izlemek mümkün; çünkü imalat sanayi üretiminde, hammaddesini tarımdan alan "tüketim malı sanayileri"nin değer olarak payı, halen en yüksek düzeyde. Gıda, içki, tütün, tekstil ve deri ürünleri üretiminden oluşan "tüketim malı sanayileri"nin 2004 yılındaki payı %43,2 oranını temsil ederken, henüz gelişmekte olan "yatırım malı sanayileri"(*metal eşya, otomotiv, elektrik-elektronik, tıbbi-optik aletler, mobilya ve diğer sanayi*) nin payı ise %24,9 düzeyinde²¹³. O halde tarımı, sadece tarlalarda sürdürülen bir kırsal faaliyet olarak tanımlamak doğru değil, dışındaki sektörlerle girdi veren ve onlardan girdi alan konumuyla, daha geniş bir ekonomik alanı etkilediğini, çevrimine aldığı, önemli dışsallıklar yarattığını belirtmek gerekiyor.

Tablo:11 İç Ticaret Hadleri(İTH)

Yıl	Oran(Had)
1979	102,4
1980	69,5
1985	72,0
1990	84,5
1995	57,7
2000	67,7
2005	66,7

Kaynak:1990 yılına kadar Y. Kepenek- TR Ekonomisi, 1989-95 DİE Ulusal Gelir Deflatörüne Göre, 2000 yılı için G.Kazgan-Tarımsal Gelişme ve2005 için DPT2006: Ekonomik Gelişmeler Tarım ÜFE/TÜFE'den den hesaplanmıştır.)

²¹³ DPT 2006: a.g.r.

M.Teubal, "toplumsal ve sektörel olarak eklemelenen birikim süreci" olarak tanımladığı, tarımla-sanayinin üç aşamalı ilişkisinden söz eder. Tarımla-sanayinin girdi-çıkıtı ilişkisi kadar, bir üçüncü boyut olarak, girdi- çıkıtı akımının dışında gelişen ve emek sektöründe olduğu gibi tarım nüfusunun da tüketimine sunulan "ücret malları" (*gıda, tekstil, mobilya, hafif metalurji ve dayanıklı tüketim malları-ev gereçleri*) akımının da önemli olduğunu belirtir²¹⁴. O halde, tarım ve kırsal ekonomi, pazar genişliğinin en uyarıcı dinamiklerini de içermektedir.

Piyasalar çevrimine katkısı potansiyel olarak bu denli yüksek olan tarımın, özellikle gübre ve tarım ilacı gibi sanayi girdisi kullanım düzeyinin beklenen artışı göstermediği ve 2004 yılında 1990 yılına göre gübre kullanımında % 6, tarım ilacı kullanımında ise ancak % 3 oranında bir artış yaşandığından belli oluyor. Oysa aynı dönemde, faktör kullanımındaki bu daralmaya rağmen, bitkisel üretim (*sebze ve meyve üretimi dahil*) düzeyinde % 9'lara varan bir üretim artışı sağlanabiliyor²¹⁵.

Küresel ve yerel pazarın müsadereesine izin veren politikalar, önemli sosyal sorunlar yaratmış ve yaratacak nitelikte; kaynak aktaran sektör olarak tarımın önce gelir yapıları bozuluyor, arkasından kaynak transferi, göçle başlayan bir dizi sosyal sorunun, kentler üzerinde gelişen toplumsal maliyetlerin nedenine dönüşüyor. (Tablo: 13) bunu açıklıkla gösteriyor; 1985 -2005 döneminde, tarım sektörü büyüme hızları, nüfus artış hızlarının gerisinde kalıyor. Ayrıca 2000-2005 döneminde sanayi sektörü büyüme hızı %8 oranına yükselirken²¹⁶, tarım %1,7 oranını ancak yakalayabiliyor.

Tablo: 12 ve 13'ü birlikte değerlendirdiğimizde, temel çelişki apaçık görülüyor: Bitkisel üretimde yaşanan artış hızı (Tablo:12), aynı oranda tarım büyüme hızına yansımıyor(Tablo:13). Bitkisel üretimde %9 oranında ortaya çıkan artış, gelirden %1,7 düzeyinde tecelli ediyor. Bu sonucu, miktarlardan çok, fiyatlar belirlediği için pek de şaşılacak bir durum ortaya çıkmıyor.

²¹⁴ Miquel Teubal 1994: Düşük Yoğunluklu demokrasi, Alan Yay, İstanbul.

²¹⁵ Bu üretim artışında, kullanılan tohumun niteliğini de hesaba katmak gerekiyor.

²¹⁶ DPT 2006: a.g.r.

Tablo:12 Bitkisel Üretim ve Kimyasal Girdi KullanımıMiktar: Bin Ton

Yıl	Bitkisel Üretim		Gübre Kulla- nımı		Tarım İlacı Kul- lanımı	
	Miktar	Index	Miktar	Index	Miktar	Index
1990	88870	100	9500	100	34	100
1995	88326	99	8500	89	33	97
2000	99970	112	10400	109	33	97
2004	96424	109	10100	106	35	103

Kaynak: TÜİK Tarım İstatistikleri Özeti, CD No: 2999, Ankara

Kırsal kalkınma faaliyeti, bir yönüyle, kırsal alana ek kaynak transferini gerektiren bir uygulama olarak tanımlanabileceğine göre tersine bir sürecin çalıştırıldığı sonucu ortaya çıkıyor.

Tablo:13 Tarımda Sektör ve Nüfus Büyüme Hızları

Yıllar	Tarım Büyüme Hızı	Tarımsal Nüfus Artış Hızı
1985-1989	0,8	2,5
1990-1994	1,6	2,2
1995-1999	1,6	1,9
2000-2005	1,7	1,7

Kaynak:1985-1999 dönemi G.Kazgan a.g.e., 2000-2005 dönemi, DPT 2006. Ekonomik Gelişmeler,Ankara

Kalkınma iktisatçısı Hirschman, az gelişmiş ülkelerin kırsal sorunlarının kaynağında “eksik istihdam”ı (gizli işsizliği) görürken, düşük emek verimliliği ile rekabet gücü arasındaki karşılıklı da ima etmiştir. Bu nedenle, “hız düzenleme araçları” ile desteklenmiş “Dengesiz Büyüme Modeli”nden söz eder. Biliniyor ki “Dengesiz Büyüme Modeli”, Keynes’in ünlü “makroekonomik Denge Modeli”ne atıftır ve Hirschman “Makroekonomik Denge Modeli” ile yatırım-tasarruf dengliği sağlandıktan sonra kaynakların her sektöre eş-anlı dağıtılması halinde, düşük verimle çalışan işletmelerin ortaya çıktığını savunmaktadır. Hirschman’, “yoksulluk kısır döngüsünü” kırmak için zaten tasarruf yapamayacak olan ülkelere/kesimlere kaynak transferinin zorunlu olduğunu belirtir. Ayrıca, ileri-geri bağlantıları potansiyel içeren sektörlerle daha yüksek

oranlarda kaynak ayrılması halinde, daha fazla sektörün gelişmesine imkan hazırlanacağını ifade eder.²¹⁷

Oysa İMF-DB ikilisi, aksi yönde çalışacak bir stratejinin araçlarını çalıştırıyor. Bu strateji, üç boyutlu bir dış denetim koşulları hazırlıyor ve bu yönde, gerekli gördüğü değişimleri hızlandırıyor:

Birinci boyut, zaten pazar için üretim şansı bulunmayan ve bu nedenle girdi kullanım marjları düşen küçük işletmelerin acilen tasfiyesi yönünde geliyor. Ölçek tarımsal işletmelerin oluşumunu, küçük üretimin tasviyesine dayandıran bu stratejiyi hayata geçirirken, optimal işletmelerin genişleyecek talep hacmine bel bağlamaktadır. Böylece tarımsal ilaç, kimyasal gübre, nitelikli tohum gibi yeni teknolojik girdilere sürekli gelişecek bir pazar garantisi sağlanabileceğini umut etmektedir.

İkinci boyut ise küçük üreticinin ve toprağın dayandığı besin zincirinin kırılması, biyolojik çeşitliliğin daraltılması pahasına da olsa, küresel işletmelerin uzmanlığına ve talep yapısına uygun çeşitlerin üretilmesini özendirmek biçiminde hayata geçiyor. Buna en ilginç örnek, kamuoyunun da yakından izlediği gibi şeker pancarı ekiliş oranlarını geriletecek ve Cargill firmasının uzmanı olduğu bilinen mısır nişastasası şekeri üretimini kolaylaştıracak kararların alınması sürecidir.

Biyolojik çeşitlilik, öncelikle küçük üreticinin besin kaynaklarında daralıyor; pazara giriş şansları bulunmayan bu ürünlerin, böylece, artık iç tüketim imkanları da ortadan kalkmış oluyor. Bu ürünlere ilişkin olarak ortaya çıkan serüvene verilecek en çarpıcı örnek, çavdar, darı, yulaf, bakla, börülce, burçak, kimyon gibi ürünler üretiminin 1985 yılına göre 2004 yılında %32 oranında düşmüş olmasıdır²¹⁸.

Üçüncü boyut ise GÜ'lerin, GOÜ'ler üretimine doğrudan müdahalesi biçiminde tezahür ediyor. Gelir esnekliğine bağlı olarak GOÜ'lerde artacak olan gıda talebini karşılamak için ilk aşamada hedef ülkelerin gıda üretimine temel olacak ta-

²¹⁷ Alberto O. Hirschman 1996 :a.g.m. Ayrıca, Gülden Ülgen 2004: a.g.e.

²¹⁸ TÜİK 2006: Tarım İstatistikleri Özeti (1985-2004), CD: Yay, no:2999, Ankara

rımsal üretim kapasiteleri, İMF veya diğer kurumsal ilişkilerle düşürülüyor, ikinci aşamada ise üretimleri düşürülen bu piyasalarda, GÜ'ler gıda arzının sürekliliğini sağlamak için istikrarlı bir talep yapısı geliştiriliyor. "...1980-90 arasında tarım üretimi yıllık artış hızı alt-orta gelirli ülkelerde %3,5, üst-orta gelirli ülkelerde %4,2 iken, 1990-2000 arasında sırasıyla %2 ve %2,1'e düşmüştür; buna karşılık toplam gıda maddeleri ithalatının tutarı, sırasıyla 26,7 milyar dolardan 51,5 milyar dolara, ikincilerde 25,3 milyar dolardan 50,2 milyar dolara çıkmıştır. Fakat en çarpıcı artış yoksul ülkelerdedir: ilk dönemde bunların gıda ithalatı faturası sadece 7 milyar dolar iken, son dönemde 28,4 milyar dolara varmıştır..."²¹⁹.

Türkiye'de İMF direktifleri (1999 *Stand-by anlaşması ve 2000-2001 kriz dönemindeki anlaşma*) ile şeker pancarı ve tütünde yaşanan üretim kotaları uygulamaları, bu sürecin örnek olaylarıdır. Tütün örneğinde görünen şudur: 1992 yılında 320 bin ton düzeyindeki üretim, 2004 yılında 192 bin ton oranına iniyor²²⁰. 2004 yılı tütün İthalatı ise 108 bin ton düzeyindeki ihracata karşılık, 43 bin ton olarak gerçekleşiyor. Başka bir deyişle, ihraç edilen tütünün %40'ı, başka cins tütünlerle yeniden dışalım olarak geri dönüyor. Her yıl %10'lar civarında artış gösteren sigara tüketiminde, şark tütünü oranı % 23 'lere düşerken, "harmanlı sigara tütünü" oranı %77'lere çıkıyor²²¹. Yabancı sigara talebinde yaşanan patlama dikkate alındığında, kotalardaki reel gerekçeyi anlamak, artık güç olmuyor.

Bu süreç, görüldüğü gibi varsayımlara dayanmıyor. "Yapısal Uyum ve İstikrar Programı"nın önerdiği her kurumsal ya da yapısal değişimler, arkasından, anlamlı manipülasyonlar doğuruyor.

Göç ve Kırsal Alanın Göç Dinamikleri

Türkiye'de, özellikle kırsal kaynaklı göç dalgaları giderek yükseliyor. 1950'lerde sağlanan Marshall yardımı sonucunda, tarımda artan makinalaşma sürecinin bir sonucu olarak, göç olgusunun ortaya çıktığı genel bir kabul görmekte. Göçü hız-

²¹⁹ Gülten Kazgan 2003: a.g.e.

²²⁰ TÜİK 2006: a.g.i.

²²¹ DPT 2006: a.g.r.

landıran dinamiklerin temelinde, gelir yetersizliği sorununun yattığı biliniyor. Göç, sadece mekansal bir hareketlilik olayı da değil elbette. Göç veren yerleşme, aktif nüfusunu, asgari düzeyde de olsa varolan tasarrufunu, yerel pazar için potansiyel talebini, özellikle genç nüfusla ortaya çıkabilecek yenilikçi girişimci ruhunu da yitirmekte; böylece, geri kalmışlık kısır döngüsünü kıramamakta göç veren yerleşmeler.

Göç alan yerleşmeler için de farklı bir süreç söz konusu değil; göç alan kentlerin, iş, kentsel sistemler, yaşam ve kültürel yapıları üzerinde ciddi bir baskıya dönüşmekte göç.

Türkiye göç hızı (*net göçün nüfus içindeki payı*) 1975'lerden 2000 sayım yılına kadarki süre içinde, %7'lerin altına düşmüyor. İllere göre bu oran büyük farklılık gösteriyor, örneklemek gerekirse, Tunceli ve Kars'ta son dönemlerdeki göç hızı %15'leri aşmakta, bu iki il dışında Muş, Sivas, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane ve Siirt illerinde ise %10'ların üzerinde bir düzeyde seyretmektedir²²².

1975-80 gibi beş yıllık dönemde, 2,7 milyon kişi göç ederken, 1990-2000 döneminde ise 4,8 milyon kişinin göç ettiği belirtilmektedir (*Tablo:14*). Son dönemde ortaya çıkan göç miktarı yüksek olmakla birlikte, TÜİK/DİE'nin 2000 yılı sayımında geliştirdiği göçe ilişkin sorusunun 1990-95 dönemini kapsamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü soru, "1995 yılında en son oturduğu yerleşme yeri"ni sorduğu için öncesine, 1990-95 dönemine ilişkin gelişmeler izlenememektedir²²³. Oysa ki, Kürt sorununa bağlı olarak ortaya çıkan daha farklı göç olgusu ile birlikte, bu dönemdeki toplam iç göçün daha yüksek olabileceğine ilişkin gözlemler var: TMMOB'nin 1996 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, sadece Diyarbakır ili için 1990-95 döneminde ortaya çıkan göç miktarı 323 bin kişiye ulaşmakta²²⁴ Dolayısıyla göçe ilişkin 1990-2000 dönemi bildiriminin daha yüksek olması gerektiği sonucu çıkmaktadır.

²²² TÜİK 2005: a.g. göç İst.

²²³ DİE 2001: a.g. GNS

²²⁴ TMMOB 1996: Bölgeiçi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması, Ankara.

Tablo:14 Türkiye'de İçgöç

Yıl	Net Göç	Net Göç Hızı %
1975-80	2 700 977	7
1980-85	2 885 873	6,5
1985-90	4 065 173	8,1
1990-00	4 788 193	7,8

Kaynak: TÜİK 2005: GNS 2000-Göç İstatistikleri, Ankara

Sermaye Birikim Modelinin Tarımsal Girdiler Piyasasına Etkisi: Kırsal Alana İhtiyaçtan Fazla Girdi Şarjında Traktör Örneği

Traktör, hem tarımsal mekanizasyonun en önemli yatırımı, hem de üreticinin en çok kaynak ayırdığı bir harcama kalemi. Üretici, işletmenin birçok işlevini (*taşıma, tarla hazırlığı, ekim, hasat, harman ve depolama gibi*) traktörle daha verimli karşılayabiliyor. Traktör ve onunla kullanılan ekipman çeşidi ve niteliği, bir bakıma, tarımsal gelişmişlik düzeyinin de göstergesi. Traktörün yokluğu ya da edinilmiş olsa bile yetersiz ekipmanla donatılmış olması ne kadar sorun doğuruyorsa, ihtiyacın üzerinde bir kapasite büyüklüğü de, verimlilik ve kaynak kaybı açısından, aynı ölçüde sorun.

Türkiye, ilginç biçimde, her iki sorunu da bir arada yaşamakta; bir taraftan işletmelerin %15'i (480 000 işletme) halen karasaban ve hayvan pulluğu ile sürüm yapıyor ve bunun dışında sadece %30'u traktöre sahip bulunuyorken,²²⁵ diğer taraftan da tüm tarımsal arazi dikkate alındığında bile, traktör kapasite fazlalığından söz edilebilmekte ve ihtiyaçtan fazla traktör edinildiği anlaşılmaktadır.

Traktör gücü ihtiyacının belirlenmesinde ve traktör verimliliğinin ölçülmesinde kullanılan değişik katsayılar var. Bu katsayılar, farklı göstergeler için belirlenmiş: En sık kullanılanlar, "Birim alan başına kullanılan enerji miktarı" (kW/ha), "özgül traktör yoğunluğu" ($\text{ÖTY} = \text{traktör}/1000\text{ha}$), "traktör başına düşen arazi miktarı" ($\text{ha}/\text{traktör}$) ve "optimum kullanma

²²⁵ TÜİK 2006 : a.g.i. (yaklaşık olarak 3 milyona yakın tarımsal işletmeye karşılık, 1 milyon adet traktör bulunmaktadır)

derecesi”(*amortisman eşiği* = (1000h/yıl) ile “traktör faktör verimliliği” ölçütleridir. Bu göstergeleri, ayrı ayrı açıklamaya gerek yok. Ancak ÖTY, birim alana düşen traktör konusunda yeterince açıklayıcı.

Traktör ihtiyacını, arazi miktarı ile birlikte, toprak yapısı, sulu ya da kuru tarım niteliğine göre belirlenen ürün deseni, iklim koşulları da tayin etmektedir.2001 GTS'mına göre arazi miktarı, 18,4 milyon hektar ve 2004 yılı itibariyle, traktör sayısı ise 1 009 065 adettir. Böylece, 1980 yılından günümüze kadar traktör sayısı 436 369 adetten, 1009 065'e yükselirken, toplam traktör enerji gücü de (KW) traktör sayısı ile birlikte 2,3 kat artmıştır.²²⁶ 2001 GTS kabulüne göre ise 1000 hektar araziye 55 adet traktör düşmektedir.

ÖTY, AB ülkelerinde 75 adet/1000 ha'dır. Ancak bu düzey, ABD'de 25, dünya ortalamasında 18,2, GOÜ'de 6,8 ve GÜ'lerde ise 31,5 adet/1000 ha olarak ortaya çıkıyor.²²⁷ Türkiye'de ÖTY, 55 ad./1000 ha değeriyle, AB ülkelerine göre az, diğer GÜ'lere ve dünya ortalamasına göre ise yüksek bir miktarı temsil etmektedir.

Türkiye'de, traktörlerin ortalama gücü 58 B.G. olduğuna göre, arazinin mevcut kullanım durumu da dikkate alındığında, traktör ihtiyacı, teorik olarak, toplam 24,3 milyon B.G.dür. Bu güç ihtiyacının miktar olarak karşılığı ise 420 334 adet traktördür, demek oluyor ki mevcut traktör varlığının %41'i, toplam ihtiyacı karşılayacak düzeyi ifade etmektedir. Böyle olunca, mevcut olan 1009 065 adet traktörün %59'u (595 348 *adedi*) atıldır(Tablo:15). Bu teorik kapasite düzeyi, elbetteki reel düzeyin altındadır. Çünkü, arazinin çok parçalı oluşu (%43'ü: 1-3 parça, %23'ü: 4-5 parça, %19'u: 6-9 parça ve %15'i: 10+ parça)²²⁸, makina ihtiyacını reel olarak artırmaktadır. Makina ihtiyacını artıran bir diğer etken de, başta taşımacılık olmak üzere, traktörün birtakım tarım dışı faaliyetler için kullanılmasıdır. Konuya ilişkin olarak henüz kapsamlı bir araştırmanın yapılmamış olması, bizleri, bu tür hizmetlere

²²⁶ 1 B.G. =0,736 KW' dur.

²²⁷ Yusuf Zeren 1996: Gelişme Stratejileri, içinde: Tarım Teknolojisi ve Buna Dayanan süreçler, TMMOB, Ankara

²²⁸ DİE 1991/2001: a.g.GNS.

ilişkin ek ihtiyacın %20 oranında belirlenebileceği varsayımına götürmüştür. Sonuç olarak, %20 oranındaki ek ihtiyaçla birlikte, toplam traktör ihtiyacının 504 400 adet olabileceği sonucu çıkmaktadır ki, buna göre yine 504 665 adet traktör fazlasının olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Yarı yarıya bir fazlalıktır. Ekonomiyi ve toplumsalı etkileyen, dönüştüren bir fazlalıktır.

Tablo:15 Türkiye Traktör İhtiyacı²²⁹

Ürün Grubu ve Ekiliş Oranı (1)	B. Alan Başına Güç İhtiyacı (B.G./Ha) ²³⁰ (2)	Arazi Miktarı (Ha) (3)	Toplam Traktör İhtiyacı (B.G.) (2)X(3)
Tahıl-%55	1.2	10 120 000	12 144 000
Endüstri bitkileri %5	2.4	920 000	2 208 000
Nadas-%21	1.0	3 864 000	3 864 000
Sebze-%5	1.1	920 000	1 012 000
Meyve-Bağ-%14	2.0	2 576 000	5 152 000
Toplam		18 400 000	24 380 000

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler (1923-2004), yayın no:0535 ve DİE GTS-2001'den derlenmiştir.

Traktör faktör verimliliği göstergeleri de traktör fazlalığına ilişkin yargımızı onaylamaktadır. Faktör verimliliğinin, 1980 yılının 100 değerine göre 1990 yılında %20 ve 2007 yılında (2000 yılı değerlerine yakın olduğu için 2007 yılı güncel değerleri alınmıştır) yine %20 değerine düştüğünü görüyoruz. Başka bir deyişle, traktör miktarındaki artış kadar, tarımsal gelirin artmadığı, verimliliğin, 1980-2007 döneminde, traktör miktarındaki artış hızının %80 gerisinde kaldığı sonucu çıkmaktadır (Tablo:16).

²²⁹ Hektar başına kW olarak traktör ihtiyacı: Tahıl: 0.90, Endüstri Bitkileri: 1.79, Meyve:1.49, Nadas:0.74 kW. (Nusret Mutlu 2004: Harran'da Sulu Tarım Yapan İşletmelerde Mekanizasyon Düzeyi, Master Tezi, A.Ü.Z.F., Ankara)

²³⁰ Nusret Mutlu 2004: a.g.master.

Tablo:16 Traktör Faktör Verimliliği²³¹

	1980	1990	2007
Faktör Verimliliği	100	%20	%20

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler (1923-2004),y.no:0535'den tarımsal gelir ve traktör sayılarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Faktör verimliliğinin düşmüş olması, traktöre ayrılan kaynakların rasyonel kullanılmadığı anlamına geliyor. DPT kabbullerine göre, 15 yıllık ekonomik ömründe bir traktörün amortisman eşiğini aşması için yılda 1000 saat çalışması gerekmektedir²³², ancak ortaya çıkan verimlilik oranları, bu eşiğin aşılmadığını göstermektedir.

İşletme büyüklüğüne göre traktör edinimindeki yoğunlaşma, tahminlerin aksine, küçük işletmelerde daha yüksek oranlara ulaşıyor. (Tablo:17)'de görüleceği gibi; 0-20 da araziye sahip işletme grubu %5 oranında bir arazi dilimini kontrol etmesine karşın, %11 oranında traktör ediniyor. Buna karşılık, arazinin %58'ini kontrol eden 100+ dekar arazi grubu ise mevcut traktör varlığının %35'ine sahiptir ve bu düzey, arazi oranının altında bir değeri açıklamaktadır. Demek oluyor ki, küçük işletme, sahip bulunduğu arazi oranının iki katına yakın bir traktör edinimine zorlanırken, büyük işletme, bir ölçüde daha rasyonel davranarak, arazi oranının yarısı düzeyinde traktöre sahip bulunuyor.

Böylece, özellikle küçük işletmelerde, kaynakların verimli kullanılmasını kooperatiflerle sağlamanın bir objektif koşulu daha ortaya çıkmış bulunuyor. Küçük işletme yapısı, bireysel mekanizasyonun verimli olamayacağını gösteriyor: Türkiye'de aktif işgücü başına düşen arazi miktarı giderek azalıyor (*Türkiye'de aktif nüfus başına 1,3ha, ABD: 68,9 ha, Fransa'da:14,6ha ve Çin'de: 0,2 ha arazi düşüyor.*)²³³Bu nedenle, küçük işletmelerin bir arada çalışmasını özendirecek politikalara önem kazanmakta.

²³¹ Faktör Verimliliği= Gelirdeki Oransal Artış/Faktördeki Oransal Artış

²³² DPT 1991: Tarımsal Alet ve Makine İmalat Sanayi ÖİKR, Ankara (Amortisman eşiği= 1000 h/yıl)

²³³ Yusuf Zeren 1996:a.g.m.

Tablo:17 İşletme Gruplarına Göre Traktör Dağılımı

Arazi Grubu	Arazi Oranı%	İşletme Oranı%	Traktör Oranı%
0-20 da	5	34	11
20-50 da	16	32	28
50-100 da	21	18	26
100+ da	58	16	35
Toplam	100	100	100

Kaynak: DİE Genel Tarım Sayımı-2001, Yay No:2924'dan derlenmiştir. Ankara

Makinalaşmada ortaya çıkan bir sorun alanı da akaryakıt giderleridir. Türkiye tarımında akaryakıt giderleri %30-35'lerin altına düşmüyor ve bunda, kurumsal ve yapısal sorunlar belirleyici. Kurumsal neden olarak, akaryakıtın dolaylı vergi kaynağı olarak görülmesinin çok büyük bir payı var. AB ile ABD'lerinde, akaryakıt gider payı bize göre 5 kat daha düşük ve bu durum, maliyet kontrolü için o ülkelere avantaj sağlamakta.

Aslında, fiyat dışındaki faktörlerden kaynaklanan diğer maliyetler ise daha derin yapısal sorunlardan kaynaklanıyor: İşletmelerin küçük ve parçalı araziye sahip oluşları, küçük traktörlerle diğer girdilerin uygun kombinasyonlarda ve bir arada kullanılamayışı, akaryakıt giderlerinin bir diğer artış nedenidir.

Ortalama bir güce sahip traktörün akaryakıt giderleri, yapılan iş ve işleme, toprak yapısına ve ürün yapısına göre de değişir.²³⁴

Kombine (*çok işlevli*) aletlerin kullanılması, iş ve işlem sayısının azaltılması ise bu açılardan avantaj sunan büyük güce sahip traktörlerin varlığına bağlı. Kullanılamayışı ise akaryakıt maliyetlerinin görece olarak artmasının nedenine dönüşmektedir. Ancak, büyük traktör edinimi için kısıtlayıcı faktörler söz konusudur. Güç arttıkça traktör fiyatlarının da artması²³⁵ so-

²³⁴ Nusret Mutlu 2004: a.g.m.(Akaryakıt giderleri: Traktör+pulluk: 0,56 lt/km, traktör+kültivatör:0,56 lt/km, traktör+diskaro:0,57 lt/km, traktör+pülverizatör: 0,59 lt/km, traktör+ römork:0,87 lt/km)

²³⁵ www.newhollandtraktör.org Erişim: (22.03.2007) Traktör Fiyatları: 50 B.G: 30 000YTL, 75 B.G.60 000 YTL, 85 B.G.70 000 YTL, 95 B.G.78 000 YTL.

runu, üreticilerin düşük bulunan bireysel alım gücü, kredi kaynaklarının yetersizliği veya pahalılığı ve işletmelerin ölçek sorunu ile birleştiğinde, büyük güçteki traktörlerin edinimi mümkün olmamakta ve bu sorunun aşılması, yapısal ve kurumsal iki müdahaleyi, stratejiyi gerektirmektedir.

Küçük arazi tabanına dayalı bireysel ünitelerin gönüllülük temelinde birleşmeleri teşvik edilerek, teknolojiyi kabul edebilir işletme ölçeğine çıkarılmasını,

Büyük ölçekli teknolojik sistemlerle (*traktör, kombine aletler* v.s.), bireyin toplumsal bir soruna dönüşmüş ihtiyaçlarına yanıt verecek kooperatif gibi örgütlenmelerin özendirilmesini, kaçınılmaz kılar.

Böylesine bir politika seçimi, öncelikle, yapıyı içten kemiren popülizmin batağından sıyrılmayı ve tarımsal yapının koşullarına uysun ya da uymasın, her koşulda teknoloji satışını öncelleyen anlayışı rasyonelleştirmeyi gerektirir.

Teknoloji Mezarlığının Mali Boyutu: Kullanılmayan teknolojiden ne iktisadi ne de sosyal fayda sağlanır; o artık "metruk"tur. 500 bin civarındaki traktör fazlasının günümüzdeki "iz kıymeti" ise 20 milyar ABD dolarıdır²³⁶. Bu düzeydeki bir toplumsal maliyet tablosu, hem ciddi boyutlara varan bir kaynak transferinin düzeyini, hem de, bir çok üretici sorununu çözebilecek potansiyeli ifade etmesi açısından, fırsat maliyetinin yüksekliğini göstermektedir. *Traktör Üretimi ve Dış Ticareti*_Türkiye'de mevcut traktör imalatının %80'nini Koç Grubu (New Holland-Trakmak) ile Uzel Grubu(Massey Ferguson) karşılamaktadır.²³⁷

Türkiye'de 2001 krizinden sonra traktör imalat sanayinde kapasite kullanım oranları %16,4 lere kadar düşmüş,²³⁸ (Tablo:18)'de görüleceği gibi 2003 yılına göre 2005 yılında üretim %18 oranında artmış ve ihracat ise 2003 yılına göre 2005 yılında % 33 oranında gerilemiştir.

²³⁶ Ortama 60 B:G.deki traktörün fiyatı, 40 000 ABD doları olarak alınmış ve maliyet, 504 400 adet traktör fazlası üzerinden hesaplanmıştır.

²³⁷ TKİB 2004: a.g.şura

²³⁸ TKİB 2004: a.g.şura

Traktör ihracatının artırılması için ekonomik ortamın iyileştirilmesi ve üretim kalitesinin yükseltilmesi (CE markası gibi) ön koşul gibi. Elektronik düzenekleri yüksek ve otomatik kontrol sistemlere sahip ileri teknoloji üretiler avantaj sağlar.

Tablo:18 Türkiye Traktör Üretimi

	2003	2004	2005
Traktör Talebi	17 104	32 458	31 000
" Üretimi	28 797	38 627	34 000
" İhracatı	12 664	10 361	8 500
" İthalatı	974	4 192	5 500

Kaynak: DPT 2006: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara

Türkiye’de traktör edinimi olayı, girdi alımına dayanan kaynak transferinin ilginç bir örneği. Traktörün bireysel ediniminin kısıktırılması, buna karşılık ortak edinimi ya da kullanımını teşvik edecek, yönlendirecek ve toplumsal taleplerle de uyumlu politikaların oluşturulmaması, sorunu giderek ağırlaştırmakta ve içinden çıkılmaz bir konuma getirmektedir.

Kaynakça:

- ABEL Olivier 1995: "Avrupa'da Din ve Laiklik" içinde, Dinlerin Etiği Olarak Laiklik, Metis Yay. İstanbul
- ALTHUSSER Louis 1995: İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İthaki Yay. İstanbul
- AKGEMCİ Tahir 2001: KOBİ'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler, KOSGEB, Ankara
- ARSLAN Zühtü 2007: TCK Madde 301'in "Öteki" Hali 17 Mart Radikal Gazetesi, İstanbul
- AYERDEM Bedrettin 1993: Kırsal Sanayi Sempozyumu, Ankara
- BARBER Benjamin 1995: Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yay. İstanbul
- BERLİN İsaiah 2006: "Siyasal Düşünce" içinde, İki Farklı Özgürlük Kavramı, Dost Yay. Ankara
- CONSTANT Benjamin 2006: "Siyasal Düşünce" içinde, Antikçağ'da Özgürlük, Modernçağ'da Özgürlük, Dost Yay. Ankara
- ÇAKMAK Erol H. Ve Akder Halis 1999: DTÖ-Tarım Anlaşmasının Yeni Görüşme Dönemi, TKİB, Ankara
- ÇIKIN Ayhan ve Nergi Nermin 1999: AB ve Türkiye Kooperatifçilik Hareketleri, EÜZF, İzmir
- DAĞ Rıfat ve GÖKTÜRK Atilla 1995: GAP Yeniden Yapılanmalı, DTSO Yay. Ankara
- DAĞ Rıfat 1996: Doğu Ekonomisi, DTSO Yay. Ankara
- DAĞ Rıfat ve Ark. 1997: TİGEM Raporu, KİGEM ve Tarım İş Yay. Ankara
- DEDEOĞLU Beril 2006: Adım Adım Avrupa Birliği, Okumuş Adam Yay. İstanbul
- ERAKTAN Gülcan 2003: "Küreselleşme ve AB" içinde, Dünden Bugüne OTP, G.Antep Ü. Yay. G.Antep
- ERMAN Tahire 1998: "Türkiye'de İç Göç" içinde, Göç Olgusunda Kalitatif Yöntem Olarak Etnografik Araştırma, TVY, Yay. İstanbul
- FREİRE Paulo 1998: Ezilenlerin Pedagojisi, Ayrıntı Yay. İstanbul
- HABERMAS Jürgen 1993: Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak, YKY, İstanbul
- HABERMAS Jürgen 1997: Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yay. İstanbul

- HAHNEL Robin 2004: Siyasal İktisadın ABC'si, Ayrıntı Yay. İstanbul
- HAHNEL Robin 2006: İktisadi Adalet ve Demokrasi, Ayrıntı Yay. İstanbul
- HIRSCHMAN Albert O. 1996: "Kalkınma İkisadı" içinde, Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi, İletişim Yay. İstanbul
- GAUCHET marcel 2000: Demokrasi İçinde Din, Dost Yay. Ankara
- GIDDENS Anthony 2005: Sosyoloji, Ayraç Yay. Ankara
- GÖKTÜRK Eren D. 2006: Dünden Yatına Yurttaşlık, SAV Yay. İstanbul
- GÜLALP Haldun 2003: Kimlikler Siyaseti, Metis Yay. İstanbul
- GÜLÇUBUK Bülent '000: HKD Yöntemi ile Kırıkkale-Keskin İlçesi Araştırması, TZOB, Ankara
- GÜVENÇ Bozkurt 1985: Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KAUTSKY Karl 2006: Thomas More ve Ütopyası, Pencere Yay. İstanbul
- KAZGAN Gülten 2003: Tarım ve Gelişme, Bilgi Ü. Yay. İstanbul
- KEYDER Çağlar 1993: Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yay. İstanbul.
- KEYMAN E. Fuat 2007: Demokratik Türkiye Tercihi, 25 Şubat Radikal İKİ gazetesi, İstanbul
- KÖKER Levent 2005: Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yay. İstanbul
- LACLAU Ernesto & MOUFFE Chantal 2008: Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İletişim Yay. İstanbul
- LEWIS Bernard 1996: Çatışan Kültürler, TVY y, İstanbul
- MORE Thomas 2006: Ütopya, Bordo-Siyah y., İstanbul
- MUTLU Nusret 2004: Harran'da Sulu Tarım Yapan İşletmelerde Mekanizasyon Düzeyi, Master Tezi, A.Ü.Z.F., Ankara
- MÜLAYİM Ziya Gökalp 1993: Demokratik Kooperatifçilik Politikası ve Toprak Reformu, Yetkin Yay. Ankara
- ÖĞÜT Haşım 2004: DB'nın Yeni Kırsal Kalkınma Yaklaşımları, Yayınlanmamış rapor, Ankara

- ÖZBUDUN Ergun 1999: "Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası" içinde Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon, TVY Yay. İstanbul
- ÖZDALGA Elisabeth 1999: "Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası" içinde Sivil Toplum ve Düşmanları, TVY Yay. İstanbul
- ÖZEL Salih 2007: Türkiye Şeker Sanayi (Dünü, Bugünü, Yarını) Pankobirlik Yay. Ankara
- ÖZGÜREL Avni 2007:09.05.2007 tarihli Radikal Gazetesi içinde: "Asker Ne İstedğini Biliyor mu?", İstanbul
- ÖZKAYA Tayfun 2003: Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı, Menemen Proje Uygulaması, TZOB, Ankara
- ÖZKAYA Tayfun ve Ark. 2002: Yüceli Bölgesi Alan Araştırması Raporu, GAP-BKİ, Ankara
- ÖZKAYA Tayfun 2006: İktisat Dergisi Eylül Sayısı içinde, Türkiye'de Tarımın Çöküşünü Kabul Edecek miyiz?-(Watkins ve Sul'dan alıntılıyarak)
- ÖZTİMUR Zerrin 2007: AB'de Bölge Kalkınma Ajansları, yayımlanmamış rapor, Ankara
- PARAVASİNİ Laetitia 2006: "GAP'da Kadınların Ekonomik Güçlenmelerine Yönelik Yol Haritası" içinde, Alter Eco Adil Ticaret, GAP-BKİ ve UNDEP Yay. Ankara
- PATERMAN Carol 2006: "Siyasal Düşünce" içinde, Katılımcı Demokrasi, Dost Yay. Ankara
- PETİT Philip 1998: Cumhuriyetçilik, Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi, Ayrıntı Yay. İstanbul
- POLANYİ Karl 2005: Büyük Dönüşüm, İletişim Yay. İstanbul.
- RİCCEUR Paul 2007: Avrupa'nın Krizi, içinde: Avrupa Bilincinin Krizi ve Avrupa, Dost., Ankara
- ROUSSEAU J.J. 2005: Toplum Sözleşmesi- 1762, Paragraf Yay. Ankara
- SANDEL Michael 2006: "Siyasal Düşünce" içinde, Topluluk Kavramları, Dost Yay. Ankara
- SHEPHERD A. 1998: Katılımcı Çevre Yönetimi, TKV, Ankara
- SİMON Held& Larry 2006: "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Kuram" içinde, Frankfurt Okulu, Doğu-Batı Yay. Ankara
- SMİTH Adam 2006: Milletlerin Zenginliği, T.İş. B. Yay. İstanbul

- SUNAR İlkay 1998: "Sivil Toplum, Demokrasi Ve İslam Dünyası" içinde, Sivil Toplum ve İslamiyet, TVY Yay. İstanbul
- SAHİNÖZ Ahmet 2006: DTÖ- ve Değişen Tarım Politikaları, İktisat Dergisi Eylül S. İstanbul
- ŞENSES Fikret 1996: Gelişme İktisadı, İletişim Yay. İstanbul
- UNBEHAUN Horst 2006: Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım, Ütopya Yay. Ankara
- TAŞĞIN Ahmet 2005: Yezidiler, Aziz Andaç Yay. Ankara
- TEUBAL Miquel 1994: Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Alan Yay. İstanbul
- THERBORN Göran 2006: "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Kuram" içinde, Eleştirel Kuram, Doğu-Batı Yay. Ankara
- UZAY Nispet 2005: Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Seçkin Yay. Ankara
- ÜLGEN Gülten 2004: İktisat Bilimine Giriş, DER Yay. İstanbul
- ÜSTEL Füsün 1999: Yurttaşlık ve Demokrasi, Dost Yay. Ankara
- YALÇINDAĞ Selçuk 1992: F. Almanya'da ve Türkiye'de Yerel Yönetimler, TODAİE, Ankara
- YENİ Rahim ve Dölekoğlu Celile 2003: Tarımsal Destekleme Politikalarında Süreçler ve Üretici Transferleri, TKİB, Ankara
- YILMAZ Gülay Akgül 2006: Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, İSMIMO Yay. İstanbul
- ZEREN Yusuf 1996: "Gelişme Stratejisi" içinde, Tarım Teknolojisi ve Buna Dayanan Süreçler, TMMOB, Ankara
- ZİNCİRLİOĞLU Murat ve Ark. 1995: Türkiye'de Karma Yem, Teknik Kongre, ZMO, Ankara

Kurum(Kaynakça)

- AK-TR. Temsilciliği 1996: AB Tarım ve Balıkçılığı Nasıl Yönetiyor? Resmi Y. Dairesi, Ankara
- AK-TR Temsilciliği 2006: AB Sosyal ve Bölgesel İhtiyaçları Nasıl Karşılıyor? Resmi Y. Dairesi, Ankara
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER 2006: Yıllık Değerlendirme Raporu, DİSK Yay. Ankara
- BM-FAO TR Tems. 2003: FAO-GAP İdaresi Katılımcı Kırsal Kalkınma Eğitim Notları, Ankara
- ÇEVRE BAKANLIĞI 1997: BM- Çevre ve Kalkınma Konferansı-92, Ankara

- DİE 1991: Genel Tarım Sayımı, Ankara
- DİE 1996: İstatistik Göstergeler, Ankara
- DİE 1997: 1991 GNS- İçgöçün S.-E. Nitelikleri, Ankara
- DİE 2001: Genel Tarım Sayımı, Ankara
- DPT 1991: Tarımsal Alet ve Makine İmalat Sanayi Ö.İ.K.R., Ankara
- DPT 1991: Süt Sektörü, Ö.İ.K.R., Ankara
- DPT 1991: Kırmızı Et Ö.İ.K.R., Ankara
- DPT 1993: Türkiye’de İçgöçler ve Göçedenlerin S.-E. Nitelikleri, Ankara
- DPT 2003: İllerin ve Bölgelerin S.-E. Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara
- DPT 2003: İller ve Bölgeler İtibariyle GSYİH’daki Gelişmeler (1987-2000), Ankara
- DPT 2005: Uluslar arası Ekonomik Göstergeler, Ankara
- DPT 1995: Ekonomik ve Sosyal Göstergelerdeki Gelişmeler, Ankara
- DPT 1995-2006: Yıllık Yatırım Programları, Ankara
- DPT 2006: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara
- DPT 2006: Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara
- EC 2001: Manual Project Cycle Management, EuropeAid Co-Operation Office, Brussels
- GAP-BKİ 2002: GAP Bölge Kalkınma Planı, GAP+UNDP Yay. Ankara
- GAP-BKİ 2006: GAP’da Son Durum Raporu, Ankara
- GAP BKİ 2006: Faaliyet Raporları, Ankara
- HÜRRİYET Gazetesi 2000: 08/09 Kasım, İstanbul
- KOÇ i.d.e.a. 2003: Stratejik Yönetim Yaklaşımı, seminer notları, İstanbul
- PANKOBİRLİK 2008: Faaliyet Raporu, Ankara.
- RADİKAL G. 2007: Kriter Dergisi, İstanbul
- RADİKAL Gazetesi 2008: 13. Mart.2008 tarihli Radikal Gazetesi, İstanbul
- TCMB 1994: Yıllık Rapor, Ankara
- TCMB 1995: Yıllık Rapor, Ankara
- TKİB 2004: II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, Ankara

TMMOB 1996: Bölgeiçi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde

Araştırılması, Ankara

TODAİE 1967: Yerinden Yönetim ve Kalkınma, BM- Araştırma Grubu Raporu, Ankara

TÜİK/DİE 2005: İstatistik Yıllığı ve Çalışma İstatistikleri, Ankara

TÜİK 2005: GNS-Göç İstatistikleri, Ankara

TÜİK 2006: Seçilmiş Göstergeler, Ankara

TÜİK 2006: İstatistik Göstergeler, CD, no: 2999, Ankara

TÜİK 2006: Tarım İstatistikleri Özeti (1985-2004) CD, no: 2999, Ankara

TÜİK 2007: 2005 Gelir Dağılımı Sonuçları Haber Bülteni, Ankara

TÜİK 2007: Tarım İstatistikleri, Ankara

TÜİK 2007: İstatistik Yıllığı, Ankara

TÜİK 2007: Tarım ve Dış Ticaret İstatistikleri, Ankara.

TZOB 2007: Zirai ve İktisadi Rapor 2003-2006, Ankara.

İnternet Siteleri (Kaynakça)

www.undp.org/hdr2006 , erişim:(19.02.2007)

www.dpt.gov.tr erişim: (18.02.2007)

www.tedgem.gov.tr/yayim/koybazliproje.htm ,erişim:(02.03.2007)

www.eu.org/cap/eafnd ,erişim:(19.12.2006)

www.abgs.gov.tr erişim: (19.12.2006)

www.unrisd.org/unrisd/website/projects erişim:(16.02.2007)

www.fao.org/sd/PPdirect/PPre0017.htm erişim:(11.03.2007)

www.un.org/millenniumgoals/ erişim:(16.02.2007)

www.eu.org/fadn/statistics erişim:(26.11.2006)

www.scn.org/modules/part-int.htm erişim:(15.03.2007)

www.undp.org/ndsd/ erişim:(05.03.2007)

www.die.gov.tr/ erişim:(25.11.2005)

[www.fao.org/annual./](http://www.fao.org/annual/) erişim: (25.11.2001)

www.eurada.org/doc/cohesionpolicyE.pdf erişim:(03.03.2007)

www.avrupa.info.tr erişim:(18.01.2007)

www.agribusinesscenter.org/docs/kraft_1.pdf erişim:(17.01.2007)

www.newhollandtraktmak.org erişim(22.03.2007)

Kırsal kalkınma son yıllarda Türkiye de daha çok konuşulur oldu. Bu kitap, baş döndürücü bir hızla değişen dünya koşullarında, halen nüfusun %30'una sahip olan kırsal alanda oluşan değişimleri, gelişmeleri ve sorunları çeşitli yanlarıyla ele alıyor. Değişen, dönüşen sadece köylülük değil de yoksa Karl Polanyi'nin yıllarca öncesinden betimlediği gibi "ekonomi içine gömülü toplumsal sistem, yerini toplumsal ilişkilere gömülü bir piyasa düzenine" mi bırakıyor.

Kalkınma ve Demokrasi arasındaki ilişki, Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiği, Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Sorunu, Demokrasinin Toplumsallaşmasında kooperatifler, Devletin Kooperatifçiliğe Bakışı, Kooperatifçiliğe Ciddi Bir Darbe 12 Eylül Operasyonu, Kırsal nüfusun kaynaklara ve kararlara erişimi hangi araçlarla kurumsallaşmalı ve nasıl bir destekleme modeli yaşama geçirilmeli, Kırsal alanın makro baği ne anlam ifade ediyor? Kalkınma ajanslarında temsiliyet, hangi temellere dayandırılmalı, Kırsal kalkınmada devletin rolü nedir, Küreselleşme ve Kırsal Alanın Dönüşümü, AB Sürecinde Tarım ve Kırsal Kalkınma, İMF ve DB gibi dışsal süreçler tarımı ve kırsal alanı nasıl dönüştürüyor, Göç ve Kırsal Alanın Göç Dinamikleri, Kırsal kalkınmada temel stratejiler hangi ilkelere dayanmalı, elinizdeki çalışmada bu sorunlarla nasıl mücadele etmek gerektiği tartışılıyor.

dipnot yayınlari

Selânik Caddesi 82/32 Kızılay - Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 Faks: (0 312) 419 25 32

dipnotkitabevi@yahoo.com

13 00

